

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

**Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi:
Türkiye Uygulaması**

Fatih AYHAN

DOKTORA TEZİ

Danışman

PROF.DR.AHMET AY

Konya-2016

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı	Fatih AYHAN		
Numarası	124126002001		
Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
Tezin Adı	Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatih AYHAN

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Doktora Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih AYHAN		
	Numarası	124126002001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Ahmet AY		
Tezin Adı	Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması” başlıklı bu çalışma 19/02/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı
Prof.Dr. Ahmet AY

Prof.Dr. Zeynep KARAÇOR

Prof.Dr.Doğan UYSAL

Prof.Dr. Serdar ALTINOK

Doç.Dr.Melek ACAR BOYACIOĞLU

Danışman ve üyeler
Danışman

Üye

Üye

Üye

Üye

İmza

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Tüm dünyada serbestleşme politikalarının hüküm sürmesi nedeniyle ülkelerin dışarıdaki gelişmelere duyarsız kalması imkânsız hale gelmiştir. Serbestleşme politikalarının sonucu olarak ülkelerin dış ticaret hacimleri giderek artmış ve Bretton Woods sisteminin yıkılışının ardından döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Esnek kur sistemine geçiş ile birlikte döviz kuru oynaklığının artması sonucunda ülkelerin dış ticaret hacimleri ve istihdam kapasiteleri etkilenmiştir. Döviz kuru oynaklığının dış ticaret ve istihdam üzerinde yapacağı etkiyi inceleyen teorik ve ampirik çalışmalar incelendiğinde farklı farklı sonuçlar elde edildiği tespit edilmiştir.

Bu çalışma ile döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin ihracatı, ithalatı ve istihdam kapasitesi üzerinde yaptığı etki Ocak 2005-2014 Şubat dönemi için aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında değerli zamanlarını ayıran danışmanım Prof.Dr. Ahmet AY'a, tez izleme komitemde bulunan ve tezimin oluşmasında büyük katkı sahibi olan hocalarım Prof.Dr. Zeynep KARAÇOR ve Doç.Dr. Melek ACAR BOYACIOĞLU'na, tezimin her aşamasında ve ekonometrik uygulama bölümünde desteğini esirgemeyen kıymetli arkadaşım Doç.Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL'a ve tüm aile fertlerime bu tezin hazırlanması esnasında gösterdikleri sabır ve sınırsız destek için teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih AYHAN		
	Numarası	124126002001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Ahmet AY		
Tezin Adı	Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması			

ÖZET

Çalışmada döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisi önce teorik olarak incelenmiş daha sonra Ocak 2005-2014 Şubat dönemi aylık verileri kullanılarak dört farklı modelle uygulamalı olarak da analiz edilmiştir. Değişkenlerin durağanlık dereceleri farklı olduğundan eşbütünleşme ilişkisi Pesaran vd.(2001)'nin geliştirdiği Sınır Testi yaklaşımı ile test edilmiştir. Tüm modellerde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan sonra uzun ve kısa dönem ilişkilerin belirlenmesi için ARDL (Autoregressive Distributed Lags) modeli kullanılmıştır.

Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin analiz edildiği birinci modelde yabancı ülke gelirleri ihracatımızı kısa ve uzun dönemde pozitif etkilerken, döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kuru ise ihracatımızı negatif etkilemektedir. İkinci modelde ise sanayi üretimi ve reel döviz kuru ithalatımızı hem kısa hem de uzun dönemde pozitif etkilerken, döviz kuru oynaklığı ise ithalatı negatif etkilemektedir. Üçüncü modele göre, istihdam ile sanayi üretimi ve ihracat arasında pozitif, reel kur ve ithalat için ise negatif ilişki bulunmuştur. Dördüncü modele göre; döviz kuru oynaklığının istihdam üzerindeki etkisi ise negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Tüm modellerde hata düzeltme katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Literatürde genellikle döviz kuru oynaklığı uygulamalı çalışmalarda kullanılmamakta ve etkisi hata teriminde bırakılmakta ve çoğunlukla kur-dış ticaret, dış ticaret-istihdam ve kur-istihdam gibi ikili ilişkiler incelenmektedir. Bu çalışmada literatüre katkı olarak kur-dış ticaret-istihdam ilişkisi, modellere reel döviz kuru oynaklığı değişkeni de dahil edilerek analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Döviz Kuru Oynaklığı, İstihdam, Dış Ticaret, İşgücü Piyasası, İşsizlik

JEL Kodu: E-2

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih AYHAN		
	Numarası	124126002001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Ahmet AY		
	Tezin İngilizce Adı	The Relationship Between Exchange Rate Volatility, Foreign Trade and Employment: Turkey Case		

SUMMARY

In this paper, It has been examined the relationship between foreign trade, exchange rate volatility and employment for Turkey Economy during January 2005 to February 2014. Exchange rate volatility is added to model as a depended variable, similar to literature. Volatility is added the model while it is to take place in the error term. Thus it is targeted to analyse the effects of volatility on trade and employment.

In empirical analysis; firstly it is analysed to cointegration relationship between variables, then it is established to ARDL model for analysing the relationship between series in long term and short term. According to ARDL model's long and short term results; it's found that volatility effects the employment negatively with respect to literature and expectations. But the coefficient's of volatility is statistically insignificant. We can explain this relation this markets dynamics. Because exchange markets are sensible to short term changes while labour markets is based on long term contracts. According to test results when export effects employment growth positively also trade effect, import effects employment negatively.

Key Words: Exchange Rate Volatility, Employment, Foreign Trade,

Labour Market, Unemployment.

KISALTMALAR VE SİMGELER SAYFASI

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller (Genişletilmiş Dickey-Fuller) Testi
AR	: Autoregresive Model
ARCH	: Otoregresif Koşullu Değişen Varyans Modeli
ARDL	: Otoregresif Dağılımlı Gecikme Modeli (Autoregresive Distributed Lags)
ARMA	: Autoregresive Moving Average Model
CAD	: Cari Açık
ECT(-1)	: Değişkeni Uzun Dönem İlişkisinden Elde Edilen Hata Terimi Serisinin Bir Dönem Gecikmeli Değeri
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Alanı
EGARCH	: Üssel GARCH(Exponential ARCH)
EKK	: En Küçük Kareler
GARCH	: Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HO	: Hecksher-Ohlin
HOS	: Hecksher- Ohlin-Samuelson
I(0)	: Düzeyde Durağan
I(1)	: Birinci Farkın Durağanlığı
IMF	: International Monetary Fund
K/L	: Sermaye/Emek Oranı
LL	: 15 Yaş Üzerinde Tarım Dışı İstihdam Edilenler
LM	: İthalat
LREER	: Üretici Fiyatı Endeksi Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru

LSAN	: Sanayi Üretim Endeksi
LSANF	: Yabancı Ülkelerin Gelirleri
LX	: İhracat
OECD	: Organisation for Economic Cooperation and Development(Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
PP	: Philips Perron Testi
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoregresif Modeller
UECM	: Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (Unrestricted Error Correction Model)
VOL.	: Döviz Kuru Oynaklığı(Volatility)

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Temel İşgücü Göstergeleri (Bin Kişi, +15 yaş)	52
Tablo 2.2 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaretin Durumu (Milyon \$)..	98
Tablo 2.3 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerdeki Değişim (%).....	100
Tablo 2.4 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaretin Durumu (Milyon \$)..	102
Tablo 2.5 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerdeki Değişim (%).....	104
Tablo 2.6 2000 Yılı Sonrasında Türkiye’de Dış Ticaretin Durumu (Milyon \$).....	106
Tablo 2.7 2000 Yılı Sonrasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerdeki Değişim (%).....	108
Tablo 3.1 Geleneksel Durağanlık Testleri Sonuçları	126
Tablo 3.2 Birinci Modelin Sınır Testi Sonuçları	127
Tablo 3.3 Birinci Modelin ARDL (2,2,0,0) Modelinin Tahmin Sonuçları.....	132
Tablo 3.4 Birinci Modelin ARDL (2,2,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları	133
Tablo 3.5 İkinci Modelin Sınır Testi Sonuçları	135
Tablo 3.6 İkinci Modelin ARDL (4,1,0,0) Modelinin Tahmin Sonuçları.....	136
Tablo 3.7 İkinci Modelin ARDL (4,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları	136
Tablo 3.8 Üçüncü Modelin Sınır Testi Sonuçları	139
Tablo 3.9 Üçüncü Modelin ARDL (2,1,0,1,0) Modelinin Tahmin Sonuçları ...	140
Tablo 3.10 Üçüncü Modelin ARDL (2,1,0,1,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları	140

Tablo 3.11 Dördüncü Modelin Sınır Testi Sonuçları	143
Tablo 3.12 Dördüncü Modelin ARDL Modelinin Tahmin Sonuçları.....	146
Tablo 3.13 Dördüncü Modelin ARDL(2,1,0,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları	146
Tablo A.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri	177
Tablo A.2 Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri	183
Tablo A.3 Döviz Kur, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri	185
Tablo B.1. ARCH, GARCH ve E-GARCH Modellerinin Tahmin Sonuçları.....	199
Tablo B.2 ARCH, GARCH ve E-GARCH Modellerinin Model Seçme Kriterlerine Göre Karşılaştırılması	199
Tablo B.3 ARCH, GARCH ve E-GARCH Modellerinin Öngörü Performanslarına Göre Karşılaştırılması.....	200

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Kur Değişiminin İstihdamı Etkileme Yolu.....	77
Şekil 2.2. 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)	99
Şekil 2.3. 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)	103
Şekil 2.4. 2000 Yılı Sonrasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)	107
Şekil 2.5. 1980-2014 Yılları Arasında Reel Döviz Kurunun Seyri (2010=100)	117
Şekil B.1. Kaldıraç Etkisi.....	196
Şekil B.2. ARCH Modelinden Elde Edilen Koşullu Değişen Varyans (Döviz Kuru Oynaklığı-Volatility).....	200

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Bilimsel Etik Sayfası	i
Tez Kabul Formu	ii
Önsöz/Teşekkür	iii
Özet	iv
Summary	v
Kısaltmalar ve Simgeler Sayfası	vi
Tablolar Listesi	viii
Şekiller Listesi	x
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE İSTİHDAMA İLİŞKİN KAVRAMSAL ANALİZ

1.1. Döviz Kuruna İlişkin Kavramsal Analiz	4
1.1.1. Döviz ve Döviz Kurunun Tanımı	4
1.1.2. Döviz Kuru Çeşitleri.....	6
1.1.2.1. Nominal ve Nominal Efektif Döviz Kuru	6
1.1.2.2. Reel ve Reel Efektif Döviz Kuru	7
1.1.3. Döviz Kuru Oynaklığına İlişkin Kavramsal Analiz.....	8
1.1.3.1. Döviz Kuru Oynaklığının Tanımı	
1.1.3.2. Döviz Kurunu ve Kur Oynaklığını Etkileyen Faktörler	9
1.1.3.2.1. Enflasyon Oranı	11
1.1.3.2.2. Reel Gelir Düzeyi	13
1.1.3.2.3. Ekonomik Büyüme	13
1.1.3.2.4. Dış Ticaret	14
1.1.3.2.5. Ödemeler Dengesi	14

1.1.3.2.6. Ülkelerin Yatırım Koşulları	14
1.1.3.2.7. Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri	15
1.1.3.2.8. Piyasaya İlişkin Beklentiler	16
1.1.3.2.9. Açık Ekonomi Koşulları	16
1.1.3.2.10. Haber Etkisi	17
1.1.3.2.11. Spekülasyonlar ve Spekülatif Ataklar	18
1.1.3.2.12. Faiz Oranları	19
1.1.3.2.13. Seçilen Kur Rejimi	20
1.1.3.2.14. Teknolojik Gelişim.....	20
1.1.3.2.15. Hükümet Müdahaleleri.....	21
1.1.3.3. Döviz Kuru Oynaklığının Ekonomi Üzerine Etkileri	21
1.1.3.3.1. Uluslararası Sermaye Akımları Kanalı.....	21
1.1.3.3.2. Uluslararası Ticaret Kanalı.....	24
1.1.3.3.3. Yatırım Kanalı.....	26
1.1.3.4. Döviz Kuru Oynaklığının Finansal Piyasalara Etkileri.....	29
1.1.4. Kur Riski Kavramı ve Kur Riski-Oynaklık İlişkisi	31
1.1.4.1. Döviz Kuru Riski Türleri.....	33
1.1.4.1.1. Ekonomik (Stratejik-Rekabet) Risk.....	33
1.1.4.1.2. Çeviri (Muhasebe) Riski	33
1.1.4.1.3. İşlem (Sözleşme-Faaliyet) Riski	33
1.1.4.2. Kur Riskine Karşı Korunma Yöntemleri	34
1.1.4.2.1. Vadeli Sözleşmelerle Korunma (Forward Contracts)	35
1.1.4.2.2. Anında Teslim Piyasası (Para Piyasası) Yoluyla Korunma.....	35
1.1.4.2.3. Opsiyon Sözleşmeleri	36
1.1.4.2.4. Gelecek İşlem Piyasasında Korunma (Futures Contracts).....	36
1.1.4.2.5. SWAP (Değiş-Tokuş/Takas) Sözleşmeleri	37

1.1.4.2.6. Firma Stratejileriyle Kur Riskinden Korunma.....	37
1.2. Dış Ticarete İlişkin Kavramsal Analiz	38
1.2.1.Dış Ticaret Kavramı	39
1.2.2.Dış Ticaret Nedenleri.....	40
1.2.3.Dış Ticareti Etkileyen Faktörler.....	40
1.2.3.1. Döviz Kurları	41
1.2.3.2. Gelir Düzeyleri	42
1.2.3.3. Krizler	42
1.2.3.4. Faiz Oranları	43
1.2.3.5. Transfer Maliyetleri.....	43
1.2.3.6. Teknolojik Değişim	43
1.2.3.7. Demografik Etmenler.....	44
1.2.3.8. Coğrafi Etmenler.....	45
1.2.4. Dış Ticaret Politikalarının Amaçları.....	45
1.2.5. Dış Ticaret Politikalarının Araçları.....	46
1.2.5.1. Gümrük Tarifeleri	46
1.2.5.2. Tarife Dışı Araçlar	47
1.2.5.3. Tarife Benzeri Önlemler	47
1.2.5.4. Görünmeyen Engeller	48
1.3. İstihdam Kavramının Analizi.....	48
1.3.1. İstihdam Kavramı	48
1.3.2. İstihdamı Belirleyen Faktörler	53
1.3.2.1. Yatırımlar.....	53
1.3.2.2. Ekonomik Büyüme	53
1.3.2.3. Teknolojik Gelişim	54
1.3.2.4. Verimlilik Artışı	55
1.3.2.5. Ücret Düzeyleri	55
1.3.2.6. Eğitim Durumu	55
1.3.2.7. Nüfus Yapısı ve Artışı	56
1.3.2.8. Göç	57

1.3.2.9. Cinsiyet	57
-------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE İSTİHDAM ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİNİN ANALİZİ 1980 YILI SONRASINDA TÜRKİYE'DE UYGULANAN DIŞ TİCARET VE DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

2.1. Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin Teorik Analizi	59
2.1.1. Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisinin Belirleyicileri	62
2.1.1.1. Firmaların Kur Riskine Karşı Tutumu.....	62
2.1.1.2. Yatırımların Geri Döndürülemezliği ve Batık Maliyetler.....	65
2.1.1.3. Firmaların Piyasalar Arası Tahsis Yapabilme Gücü	66
2.1.1.4. Endüstri İçi Ticaret	67
2.1.1.5. Kur Oynaklığının Fırsat Olarak Görülmesi.....	68
2.1.1.6. Firmaların Piyasalar Arası Fiyat Farklılaştırabilme Gücü.....	69
2.2. Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisinin Teorik Analizi	69
2.2.1. Dış Ticaretin İstihdamı Etkileme Yolları	73
2.3. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişkisinin Teorik Analizi...	76
2.3.1. Döviz Kurunun İstihdamı Etkileme Kanalları	81
2.3.1.1. Büyüme ve Üretim Kanalı.....	82
2.3.1.2. Makroekonomik Kanal	83
2.3.1.3. Faktör Yoğunluğu Kanalı	85
2.3.1.4. Dışa Yönelim Kanalı	88
2.3.1.5. İhraç Ürünlerinin Emek Maliyeti Kanalı	88
2.3.1.6. İthal Girdi Fiyatları Kanalı	89
2.3.1.7. İthalatın Nüfuz Etme Kanalı	90
2.3.1.8. Piyasa Yapısı ve Emek Piyasasına Yönelik Düzenlemeler Kanalı	90
2.3.1.9. Ödemeler Dengesi Kanalı	91

2.3.1.10. Teknoloji Kanalı	91
2.3.1.11. Yatırım Kanalı	92
2.4. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret ve Döviz Kuru Politikaları	93
2.4.1. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları.....	93
2.4.1.1. 1980-1990 Yılları Arasında Uygulanan Ticaret Politikaları	93
2.4.1.2. 1990-2000 Yılları Arasında Uygulanan Ticaret Politikaları	100
2.4.1.3. 2000 Yılı Sonrasında Uygulanan Ticaret Politikaları..	105
2.4.2.1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları	109
2.4.2.1. 1980-1990 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları	109
2.4.2.2. 1990-2000 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları	111
2.4.2.3. 2000 Yılı Sonrasında Uygulanan Kur Politikaları	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖVİZ KURU OYNAKLIĞI, DIŞ TİCARET VE İSTİHDAM İLİŞKİSİNE DAİR UYGULAMALI ANALİZ

3.1. Çalışmanın Amaç ve Kapsamı	119
3.2. Veri Seti ve Yöntem	119
3.3. Literatür	120
3.3.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalara İlişkin İnceleme.....	120
3.3.2. Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalara İlişkin İnceleme	122
3.3.3. Döviz Kuru ve Kur Oynaklığı ile İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalara İlişkin İnceleme.....	123

3.4. Analiz Sonuçları	124
3.4.1. Durağanlık Analizi	125
3.4.2. Uygulamalı Analiz.....	129
3.4.2.1. Model 1: Döviz Kuru Oynaklığı ve İhracat	
İlişkisinin Analizi	129
3.4.2.1.1. Eşbütünleşme Analizi	129
3.4.2.1.2. ARDL Modeli	131
3.4.2.2. Model 2: Döviz Kuru Oynaklığı ve İthalat	
İlişkisinin Analizi	134
3.4.2.2.1. Eşbütünleşme Analizi	134
3.4.2.2.2. ARDL Modeli	135
3.4.2.3. Model 3: Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisinin Analizi	137
3.4.2.3.1. Eşbütünleşme Analizi	138
3.4.2.3.2. ARDL Modeli	139
3.4.2.4. Model 4: Dış Ticaret, Döviz Kuru Oynaklığı ve	
İstihdam İlişkisinin Analizi	142
3.4.2.4.1. Eşbütünleşme Analizi	142
3.4.2.4.2. ARDL Modeli	143
 SONUÇ.....	 147
 KAYNAKÇA	 153
EK-1(Uygulamalı Literatür Özeti)	177
EK-2(Döviz Kuru Oynaklığının Modellenmesi).....	192
ÖZGEÇMİŞ.....	201

GİRİŞ

Günlük hayatımıza dış dünyadaki ekonomik gelişmelerden kayıtsız devam etmek imkânsızlaşmıştır. Etrafımızda gelişen tüm sosyal ve politik olaylar ekonomileri, dolayısıyla insan yaşamını büyük ölçüde etkilemektedir. Öyle ki yalnızca yaşanan şehirde, bölgede veya ülkede gelişen olaylar değil, dünyanın öbür ucunda meydana gelen küçük bir kriz haberi bile hane halkı bütçelerini etkiler hale gelmiştir. Durum böyle olunca, etrafımızda ve dünyada meydana gelen olaylardan kopuk yaşamamız imkânsızlaşmıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle ekonomilerin birbirlerine aşırı derecede entegre olması ve dışa açık ekonomi politikaları nedeniyle döviz kurlarında meydana gelen değişimler ülkelerin dış ticaret hacimlerini etkilemekte, dış ticaret hacimlerindeki artış ve azalışlarda emek piyasasında istihdam imkânlarını değiştirmektedir. Bu nedenle makro düzeyde gelişen ilişkiler, mikro boyutlara inerek iktisadi bireylerin yaşamlarını etkiler hale gelmektedir.

Artık hiçbir ülke ekonomi politikalarına ilişkin karar alma ve uygulama aşamasında dünyadan bağımsız kalamamaktadır. Ülke ekonomilerinin ticari ve finansal olarak dışa açılmaları, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan olumsuz gelişmeler tüm dünyayı sarmakta, hiçbir ülke ekonomisi bundan kaçamamaktadır. 2008 küresel krizinin de gözler önüne serdiği gibi, ekonomik ilişkilerin karmaşıklaşması krizlerin bulaşma ve domino etkisinden kaçılmaz hale getirmiştir.

Küresel ilişkiler ağı nedeniyle karar alıcılar çok dikkatli olmak zorundadırlar. Ekonomi politikalarını oluşturan politika belirleyicilerin dünyadan kopuk yaşaması imkânsızlaşmıştır. Tasarruf açığı bulunan ve sermaye sıkıntısı çeken ülkeler, yabancı sermaye ihtiyaçları nedeniyle finansal serbestliğe gitmektedirler. Fakat kriz zamanlarında yabancı sermaye kaçışına engel olunamaması bu ülkelerin derin krizler yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle politika yapıcıları dışsal faktörlerden (şoklardan) kaynaklanacak krizlerden kaçınabilmek için dikkatli davranmak zorundadırlar. Ülke ekonomilerinin dışa açılmaları nedeniyle sermaye giriş-çıkışları da döviz kurlarının istikrarlı olmasına mani olmaktadır. Şöyle ki yaşanabilecek bir

ani sermaye çıkışı halinde döviz kuru yükselmekte, buna bağlı olarak dış denge bozulmakta, ülke üretim düzeyi etkilenmekte ve üretim düzeyindeki artış/azalışlara bağlı olarak istihdam düzeyi değişmektedir. Bu değişikliğin yaratacağı etki tüm bireyler tarafından hissedilebilir hale gelmektedir. Bu tezde söz konusu bu ilişkilerin teorik temelleri ve sonuçları ele alınacaktır.

1973 yılında Bretton-Woods sisteminin çöküşünün ardından sabit kur sistemi terk edilmiş ve ülkeler paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır. Döviz kurlarında meydana gelen oynaklık, kur düzeylerinin belirsizleşmesine neden olarak uluslararası ticaret hacmini ve buna bağlı olarak kaynak dağılımındaki etkinliği değiştirmiştir.

Sabit döviz kuru rejiminin terk edilerek dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesi ile döviz kurunun gelecekteki değerinin belirsizleşmesi ülkelerin dış ticaret seviyesinde daralmalara yol açmıştır. Çünkü riskten hoşlanmayan üreticiler döviz kuru oynaklığının artması halinde dış ticarettten kaçmaktadırlar. Buna bağlı olarak ülkenin de dış ticaret hacmi daralmaktadır.

1980'lerde başlayan liberal politikaların yaygınlaşması ile birlikte sadece mal ve hizmetlerde değil, işgücünde de yaşanan küreselleşme ile birlikte ülkeler karşılıklı olarak birbirlerine bağlı ve dış gelişmelere hassas hale gelmişlerdir.

Tezde başlangıç noktası olarak döviz kuru alınacak, kur oynaklığının dış ticareti nasıl etkilediği bunun sonucunda da işgücü piyasasının nasıl etkileneceği belirlenmeye çalışılacaktır. Kur oynaklığının analize dahil edilmesinin temel sebebi; ülkelerin sınırlarını aşacak şekilde ticarete girişmeleri ve ayrıca sermaye hareketlerinde gözlenen büyük artışlar sonucunda kur değişimlerinin ticaret üzerinde önemli etkiler yaratabileceği beklentisidir. Dolayısıyla ticaretteki genişleme ve daralmaya bağlı olarak istihdam düzeyi de etkilenebilmektedir. Böylece küresel boyutlardaki ticaret ve kur ilişkilerinin mikro düzeydeki işsizlik ve istihdam gibi etkilerinin analiz edilmesi ekonomi yönetimine dair karar alınması esnasında dikkate alınmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Literatür incelemesi sonucunda çoğunlukla değişkenler arasında ikili ilişkilerin (kur-ticaret, ticaret- istihdam, kur-istihdam) incelendiği, değişkenler arasındaki geçiş etkilerine bağlı olarak ortaya çıkabilecek kur-ticaret-istihdam ilişkisine pek değinilmediği tespit edilmiştir. Oysa kurdan dış ticarete, dış ticaretten de istihdama bir geçiş etkisi söz konusudur. Dolayısıyla kur değişimi istihdamı ticaret kanalıyla etkileyebilmektedir. Tezde Türkiye özelinde kur oynaklığından istihdama doğru geçiş etkisi araştırılarak literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Tezin birinci bölümünde döviz kuru, dış ticaret ve istihdama ilişkin kavramsal analiz incelenecektir. İkinci bölümde ise döviz kuru, dış ticaret ve istihdam arasındaki teorik ilişki analiz edilmiş ve 1980 yılı sonrasında Türkiye’de uygulanan dış ticaret ve kur politikaları analiz edilerek Türkiye’de dış ticaret ve istihdamın yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölüm olan son bölümde ise Türkiye ekonomisi için döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisine dair uygulamalı analizden elde edilen bulgular sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE İSTİHDAMA İLİŞKİN KAVRAMSAL ANALİZ

Döviz kuru, dış ticaret ve istihdam kavramları arasındaki teorik ilişkilerin anlaşılabilmesi açısından bu kavramların ne anlama geldiği ve bu kavramları belirleyen temel unsurların neler olduğunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmaya döviz kuru, dış ticaret ve istihdam kavramları tanımlanacak ve bu kavramları belirleyen faktörler belirlenecektir.

1.1. Döviz Kuruna İlişkin Kavramsal Analiz

Döviz kuruna ilişkin çeşitli alternatif tanımlar yapılmaktadır. Bu bölümde önce döviz kuruna ilişkin genel tanım yapılacak takiben kur çeşitlerine ilişkin kavramsal analiz yapılacaktır.

1.1.1. Döviz ve Döviz Kurunun Tanımı

Geniş anlamda tüm yabancı ödeme araçları olarak ifade edilen döviz kavramı, dar anlamda ise yabancı paralar üzerine yazılı ticaret poliçeleri olarak kabul edilmektedir. Efektif veya kaydi olarak iki farklı çeşidi bulunan dövizin, kaydi olarak taşınması daha az maliyetli ve riskli olması nedeniyle uluslararası işlemlerde tercih edilmektedir (Karluk, 2009a: 314).

Uluslararası ödemelerde genel olarak kabul görmesi halinde bir para birimi döviz olarak değerlendirilebilmektedir (Dinler, 2000: 492). Uluslararası işlemlerde en çok işlem gören para birimi ABD Doları ve Euro olup, zaman zaman kendi para birimleri olmasına rağmen yurt içi işlemlerde dahi bu para birimleriyle işlem yapılan ekonomiler söz konusudur.

En basit şekilde döviz kuru ise, bir birim yerli para karşılığında satın alınabilecek yabancı para miktarını ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2013a: 302). Yani yabancı paranın ulusal para olarak karşılığını ifade eden döviz kuru, ülkelerin fiyat düzeylerini birbirleriyle bağlayarak, maliyet ve fiyatlarını kıyaslamaya izin vermektedir (Karluk, 2009a: 329). Döviz kurları; dolaylı ve dolaysız kotasyon olarak

iki farklı şekilde belirlenmektedir. Dolaysız kotasyon (Avrupa Yöntemi) yabancı para birimi başına düşen ulusal para miktarı olarak ifade ederken, dolaylı kotasyonda (Amerikan Yöntemi) ise bir birim ulusal paraya karşılık gelen yabancı para miktarı şeklinde döviz kurunun belirlenmektedir (Seyidoğlu, 2013a: 302).

Ulusal para birimlerinin birbirleri karşısında değeri lenip, değeri kaybetmesi sonucunda döviz kurları değeri şim göstermektedir. Örneğin; döviz kuru bir birim yabancı paraya karşılık gelen milli para olarak belirleniyorsa, kuru yükselmesi halinde yabancı para birimi başına daha çok milli para ödeneceğinden ulusal para değersiz hale gelecektir. Aksine kur düştüğünde de ulusal para daha çok yabancı paraya karşılık gelerek değeri lenenecektir (Yıldırım vd., 2014: 78).

Ülke ekonomileri arasındaki dengeyi sağlayan önemli makroekonomik parametrelerden birisi de döviz kurlarıdır. Dış rekabet, harcama bileşimi ve tüketim ile tasarrufların oluşumu ve cari işlemler bilançosu kurdan etkilenmektedir. Bu bağlamda, dış ticaret oranları, ticarete konu olan yada konu olmayan malları üreten sektörlerdeki verimlilik, tasarruflar ve yatırımlar, tüketici tercihlerindeki değeri şmeler, hükümet harcamalarının bileşimi, gümrük vergilerinin yapısı ve yabancı sermaye akımları döviz kurunun belirlenmesinde etkili olan unsurlar arasında yer almaktadır (Frait ve Komarek, 2001: 4).

Mal ve hizmet alımları uluslararası ekonomik faaliyetlerin reel yönünü oluştururken, bu alım-satım faaliyetleri karşılığında yapılan ödemeler ise parasal yönünü oluşturmaktadır. Farklı ülkeler arasında mal alışverişi yapılması ile ekonomik faaliyetlerin parasal yönü devreye girmekte ve bu değeri şime döviz aracılık etmektedir. Bu durumda uluslararası ekonomik faaliyetlerde farklı para birimlerine sahip ülkelerin para değeri şimi gerçekleşmektedir. Bu değeri şime aracılık eden değeri şken ise döviz kurudur. Belirlenen kur üzerinden ülke paraları oranlanarak ödemeler gerçekleşir ve mal transferi sağlanır (Kızıldere, 2012: 18).

Serbest kur sisteminin geçerli olduğuru durumlarda döviz kurları döviz piyasalarında döviz arz ve talebi tarafından belirlenir. Döviz arzı; ihracaat talebinin fiyat esnekliği, ihracata rakip yabancı mal arzının fiyat esnekliği, ihraç malların arzının fiyat esnekliği, ihraç edilen mallara olan iç talebin fiyat esnekliğine bağlı

olarak belirlenmektedir. Döviz talebi ise; ithal malların talebinin fiyat esnekliği, ithalata rakip malların arzının esnekliği, ithal mal arzının fiyat esnekliği, ithal mallara yönelik yabancı ülke taleplerinin fiyat esnekliğine bağlı olarak belirlenmektedir. Bunun yanında enflasyon, büyüme, sermaye hareketleri, faizler, beklentiler, politik faktörler ve spekülasyonlar da döviz arz ve talebi üzerinde etkili olan temel ekonomik faktörler arasında yer almaktadır (Çağlar, 2003: 80-86).

Döviz alım ve satım işlemleri döviz piyasalarında yapılmakta olup bu piyasaların genel özellikleri arasında; belli bir borsa olarak kurulmamaları, sermaye ayırarak büyük bankaların da döviz ticareti yapabilme imkanına sahip olmaları, müşteri ihtiyacına göre sözleşme yapılabilmesi, evrensel ve 24 saat dünyanın her yerinde aktif olmalarının yanında tam rekabet piyasasına en yakın piyasa olmaları sayılabilmektedir (Seyidoğlu, 2013a: 327-329).

Anında teslim, geleceğe yönelik, perakende ve toptan döviz piyasası (döviz interbankı) olmak üzere dört çeşit döviz piyasası bulunmaktadır (Çelik vd., 2010: 62-63). Döviz piyasalarının kredi sağlama, satın alma gücünün transferi gerçekleştirme, döviz risklerini önleme ve ödemeler bilançosu dengesi sağlama gibi fonksiyonları bulunmaktadır (Kızıldere, 2012: 19).

1.1.2. Döviz Kuru Çeşitleri

Genellikle döviz kurları nominal ve reel olarak ifade edilmektedir. Temel farklılık; fiyat farklılıklarını içerip içermemesine göre değişmektedir.

1.1.2.1. Nominal ve Nominal Efektif Döviz Kuru

Nominal döviz kuru, bir birim yabancı paranın yerli para olarak karşılığını ifade etmektedir. Yabancı paraya dolar, yerli paraya lira denildiğinde; nominal döviz kurundaki artış bir dolar satın almak için daha fazla lira vermek gerektiğini göstermektedir. Nominal efektif döviz kuru; dış ticarete önemli ağırlığı olan ülke paralarının oluşturduğu sepetteki TL'nin ağırlıklı ortalamasıdır. Kur belirlenirken ikili ticaret akımlarındaki ticari ağırlıklar kullanılmaktadır. Sabit kur rejimlerinde nominal döviz kurunun artmasına “devalüasyon” denilirken, azalmasına ise

“revalüasyon” denilmektedir. Dalgalı kur rejimlerinde kurun artması yerli paranın nominal olarak değer kaybettiğini, azalması ise yerli paranın nominal olarak değer kazandığını göstermektedir (Özatay, 2011: 132).

1.1.2.2. Reel ve Reel Efektif Döviz Kuru

Reel döviz kuru, yabancı ülkedeki malların yerli üretime konu olan mallara göre kıyaslamalı fiyatının göstergesi olup piyasaların rekabet gücünü ölçmeye de yardımcı olmaktadır. Reel efektif döviz kuru ise; nominal döviz kurunun nispi fiyat etkilerinden arındırılması ile hesaplanmaktadır. TCMB tarafından reel kur endeksi hesaplanırken Türkiye’deki fiyatların ticari ilişki kurulan ülkelerin fiyat oranlarının ağırlıklı geometrik ortalaması alınmaktadır (TCMB, 2015: 3).

$$REDK = \prod_{i=1}^N \left[\frac{P_{TR}}{P_i \cdot e_{i,TR}} \right]^{w_i} \quad (1)$$

W_i : i ülkesinin Türkiye’nin reel kur endeksindeki ağırlığını,
 P_{TR} : Türkiye’nin fiyat endeksini,
 P_i : i ülkesinin fiyat endeksini,
 $e_{i,TR}$: TL cinsinden i ülkesi parasının kurunu,
 N : Analize dahil edilen ülke sayısını göstermektedir.

(1) numaralı denkleme göre reel döviz kurunda meydana gelen bir artış TL’nin reel anlamda değer kazandığını, yani Türk mallarının yabancı mallara göre pahalılaştığı anlamına gelmektedir.

Reel döviz kuru aynı para birimi cinsinden ifade edildiğinde iki ülkedeki mal fiyatlarının kıyaslanmasına imkân vermektedir. Reel döviz kurunu (Q) tanımlarken, nominal döviz kuru (E) ilave olarak yurtiçi (P) ve yurtdışı fiyat endeksi de (P*) kullanılmaktadır (Özatay, 2011: 133).

$$Q_{\$/TL} = E_{\$/TL} \frac{P}{P^*} = \frac{\text{Yurtiçi Fiyat Endeksi}}{\text{Yurtdışı Fiyat Endeksi}} \times \text{Nominal Döviz Kuru} \quad (2)$$

(2) Numaralı denklemde reel döviz kuru Türk mallarının ABD malları cinsinden fiyatını ifade etmektedir. $Q_{\$/TL}$ ’de meydana gelen bir artış durumunda TL, dolara kıyasla reel anlamda değer kaybetmektedir. $Q_{\$/TL}$ ’nin düşmesi ise TL’nin dolara göre reel olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir. Nominal döviz kuru artmazken dahi reel döviz kurunun artabilmesi (2) numaralı denklemde dikkat

çekmektedir. Reel döviz kurunun artması halinde ulusal para reel anlamda değersizleşirken, ihracat artmakta ve ithalat azalmaktadır. Reel döviz kurunun düşmesi halinde ise tersi gerçekleşmektedir (Özatay, 2011: 134-135). (1) numaralı denklem ile ticari ilişki içinde bulunan tüm ülkelerin para birimleri dikkate alınarak reel efektif döviz kuru hesaplanırken, (2) numaralı denklemde sadece ABD ve Türkiye gibi iki ticari ortağın para birimleri dikkate alınarak reel kur hesaplaması gösterilmektedir.

Reel döviz kuru incelenen dönem için nominal kurun yurtiçi ve yurtdışı fiyat artışı doğrultusunda düzeltilmesiyle elde edildiğinden ülke ekonomisi ile ilgili daha çok bilgi içermektedir. Bir ülkenin görelî fiyat artış oranının dış ülkelerdeki fiyat artış oranından daha büyük olması reel kurların nominal kurlardan daha düşük düzeyde gerçekleşmesine sebep olmakta ve yerel paranın değer kazanarak dış dünyadaki rekabet gücünü etkilemektedir. Aksine ekonomideki fiyat artış hızı, dış ekonomilerden daha düşük olduğunda ise reel kur yükselecek ve rekabet gücü artacaktır. Özetle reel döviz kurunun ekonomistlere sağladığı avantaj; aynı para birimi ile yurtiçi ve yurtdışında alınabilecek mal miktarını anında kıyaslama imkanı vermesidir (Kızıldere, 2012: 20).

1.1.3. Döviz Kuru Oynaklığına İlişkin Kavramsal Analiz

1973 yılında Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla ayarlanabilir sabit kur sistemi terk edilmiş ve yerine esnek kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 1980’li yıllardan itibaren serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ve bilgi-iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle ekonomiler dünya ekonomileriyle bütünleşmiş, finansal piyasalarda ağırlıklı yaşanan krizler tüm ekonomileri etkiler hale gelmiştir. Yatırımcılar bilişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, yatırımlarını reel sektörden ziyade dünyanın değişik bölgelerindeki finansal piyasalarda değerlendirme imkânı kazanarak 24 saat içinde hızlı bir coğrafya değiştirir hale gelmiştir. Böylece yatırımlar reel üretimden ziyade finansal piyasalara kaymaya başlamıştır. Yaşanan bu sermaye hareketlilikleri de kur düzeylerinin sürekli değişken hale gelmesine sebep olmuştur.

Genel olarak oynaklık, bir varlığın veya malın fiyatının belli bir zaman içinde değişiklik göstermesi olarak tanımlanabilir. Oynaklık özellikle finansal piyasalarda önem arz eden bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.3.1. Döviz Kuru Oynaklığının Tanımı

Ayarlanabilir sabit kur sistemi olan Bretton-Woods sisteminin 1973 yılında yıkılmasının ardından iktisat yazınında oynaklık (volatilité) kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Gelişmiş ülkeler Bretton-Woods sisteminin ardından paralarını serbest dalgalanmaya bırakmışlardır. Bu durum yatırımcıların kur belirsizliği ortamında portföy yönetimini zorlaştırmıştır. Bu nedenle kur oynaklığına karşı türev araçlar geliştirilmiştir (Ertuğrul, 2010:8).

Oynaklık (volatilité); belli bir piyasanın ya da bir menkul kıymetin belli bir zaman kısıtı altında fiyatının değişimini göstermektedir. İstatistikî olarak oynaklık ise belli bir veri setindeki gözlemlerin aritmetik ortalama etrafındaki değişiminin ölçülmesidir. Başka bir ifadeyle oynaklık kavramı, toplam değişkenliğin piyasadaki değişimlerden etkilenme olasılığının ölçütüdür (Ayhan,2008:164).

Daha basit bir ifade ile oynaklık, belli bir değişkenin bir ortalamaya göre ani sıçramalar ve düşmeler göstermesidir. Önlenemez bir risk göstergesi olan oynaklık, getirilerin standart sapması veya varyansı şeklinde de tanımlanabilmektedir (Albayrak,2012:58). İncelenen zaman periyodunun, kullanılan tekniğe ve amaca göre gün içi, günlük, haftalık ve aylık fiyat değişimlerine bağlı olabilen finansal piyasa oynaklığı kavramı ise genelde serilerin varyansı olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlantılar ortaya konulduğunda; belli bir zaman diliminde kur düzeylerinde bir ortalamaya göre meydana gelen artış ve azalışlar kur oynaklığını oluşturmaktadır (Ünal,2009:5).

1.1.3.2. Döviz Kurunu ve Kur Oynaklığını Etkileyen Faktörler

Döviz kurlarının değeri öngörülemmez olduğunda kur oynaklığından bahsedilebilmektedir. Esnek kur sistemlerinde döviz kurları piyasa güçleri tarafından belirlendiğinden; dövize ilişkin arz ve talebi etkileyen tüm unsurlar denge döviz kur seviyesini etkilemektedir. Bu faktörler; temel ekonomik faktörler (market

fundamentals) olarak adlandırılmaktadır. Kur oynaklığına sebep olan temel faktörler arasında; enflasyon oranı, faiz oranı, ödemeler dengesindeki değişimler, uluslararası sermaye hareketleri, bilgi-iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, uygulanacak para ve maliye politikaları ile bu politikalara ilişkin haberler ve oluşacak beklentiler, piyasaya ilişkin spekülasyonlar ve ekonomik-politik istikrar durumu sayılabilmektedir. Temel ekonomik faktörlerde, cari dönemde meydana gelen değişimler ve gelecekte oluşacak beklenmeyen değişimler kur düzeyinde umulmadık değişimlere sebep olarak kurları daha oynak hale getirmektedir. Bunun yanında kısa dönemde uzun dönem için belirlenmiş olan denge kur seviyesine dair hedef aşılıarak oynaklığın daha da büyümesine neden olabilmektedir (Hakkio, 1984: 23).

$$e = \frac{P^*}{P} \quad (3)$$

$$M \cdot V = P \cdot Q \quad (4)$$

$$e = \frac{Q \cdot P^*}{M \cdot V} \quad (5)$$

(3), (4) ve (5) numaralı denklemlerde; e, yerli paranın yabancı paralara kıyasla fiyatını belirten döviz kurunu; P, yurt içi fiyat seviyesini; P^* yabancı ülkelerin fiyat seviyelerini; M, para stokunu; V, paranın dolaşım hızını ve Q ise reel olarak gelir seviyesini göstermektedir. Satın alma gücü paritesi anlamında döviz kuru (3) numaralı denklemdeki gibi ifade edildiğinde (4) numaralı denklemde yer alan paranın miktar teorisinde yerine yazıldığında; (5) numaralı denklemde de görüldüğü üzere döviz kuru değişiminin; reel gelir ve yabancı fiyat düzeyi ile doğru orantılı; para stoğu ve paranın dolaşım hızı ile ters orantılı olduğu görülmektedir (Hakkio,1984). Bu durumda reel gelir düzeyi, yabancı ülkenin fiyat düzeyi, para stoğu ve paranın dolaşım hızı kur oynaklığının temel belirleyicileri haline gelmektedir. Ayrıca bu değişkenlerin değişimine katkıda bulunan spekülasyonlar, haberler, beklentiler, para ve maliye politikaları gibi etkenler de kur oynaklığını dolaylı olarak etkileyecektir.

Beklenmedik kur hareketleriyle ilgili bir risk olarak tanımlanabilen döviz kuru oynaklığı üzerinde temel ekonomik göstergelerin yanında; sınır ötesi ticareti

kolaylaştıran sermaye hesabının serbestleştirilmesi, teknolojik gelişim ve parayla ilgili spekülasyonlar da etkili olabilmektedirler (Öztürk, 2006: 85).

Döviz piyasasının karmaşık olması ve piyasada döviz kurunu belirleyici etkenlerin çok fazla olması, bu etkilerin zaman içinde değişmesi ve bu değişkenlerin oynaklık göstermesinin yanı sıra, yabancı ülke hükümetlerinin uygulayacakları politikaların, yasal düzenleme ve kısıtlamaların, döviz piyasası arz ve taleplerin, kendi iç piyasaları ve üretimlerinin de döviz kurlarının üzerinde etkisinin olması kurlardaki belirsizliği daha da çok artırmaktadır.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte döviz piyasasında kur düzeyinin döviz arz ve talebinin dengesiyle belirlenmesini esas alan esnek kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Kur düzeyinin öngörülebilir olması ve istikrar kazanması yatırımcıların yatırım kararlarında daha emin olmalarına imkân sağlamaktadır. Fakat kur düzeyinin öngörülemez olması, yani kur oynaklığının artması, risk sevmeyen daha garanti davranmayı tercih eden yatırımcılar için sorun yaratmakta, yatırım kararlarının ertelenmesine sebep olabilmektedir. Bu durum ise, ekonominin genel durumunu etkileyebilmekte, dış ticaret hacminden, istihdam düzeyine kadar tüm piyasaların etkilenmesi söz konusu olabilmektedir.

Döviz piyasasında oluşacak denge kur düzeyi döviz arz ve döviz talebi tarafından belirlenmektedir. Esnek kur sisteminin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte döviz piyasasına müdahaleler kaldırılmış veya asgariye indirilmiş olup döviz piyasasının da kendi dengesini bulması sağlanmıştır. Buna göre bir döviz piyasasında döviz arzı sabitken döviz talebi arttığında kur düzeyi yükselmekte, döviz arzı arttığında ise kur düzeyi düşmektedir. Döviz arz ve talebini belirleyen tüm unsurlar dolaylı olarak döviz kuru oynaklığının da değişmesine sebep olmaktadır. Döviz kurunu ve dolayısıyla kur oynaklığını etkileyen faktörler aşağıda özetlenmiştir.

1.1.3.2.1. Enflasyon Oranı:

Enflasyon oranları, döviz kurlarının belirlenmesinde etkili faktörlerden en önemlisidir. Özellikle ülkeler arası enflasyon farklılıkları kurların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Yüksek enflasyon oranlarının hüküm sürdüğü ekonomilerde bu

ülkenin parasına olan güven azalmakta ve bu paraya olan talep düşmektedir. Ülke içindeki enflasyonun yabancı ülkeye göre artması kurların yükselmesine sebep olmaktadır. Böylelikle ulusal paraya olan güvenin azalmasına bağlı olarak ulusal para değer kaybetmektedir (Yılmaz, 2002: 30).

Bunun yanında enflasyonun artmasıyla birlikte yaşanan genel fiyat artışları nedeniyle ülke mallarının fiyatlarının yükselmesi yabancıların bu ülke mallarına dolayısıyla bu ülkelerin parasına olan talebi azaltmakta ve azalan para talebine bağlı olarak döviz kurları yükselmektedir (Çağlar, 2003: 80-81; Kızıldere, 2012: 55).

Enflasyon artışının kur düzeyini yükselttiği kabul edilmesine rağmen, literatürde geçiş etkisi (pass through) olarak bilinen etki ile kur değişimlerinden enflasyona doğru bir etkinin var olduğu kabul edilmektedir. Öncelikle kur artışı ithal nihai mal ve girdiler kanalıyla yerel fiyatları artırmaktadır. Kur artışından kaynaklanan ithal girdi fiyatlarının yükselmesi üretim maliyetlerini artırarak yerli üretimin fiyatlarını yükseltmektedir. Yabancı ülkelere satılan ulusal malların döviz cinsinden fiyatlarının artması nedeniyle dış talep düşecektir. Sonuçta üretim maliyetlerinin artışı ve enflasyonun yükselmesi, enflasyon beklentilerini ve ücret talebini arttırarak, enflasyonun beklenenden daha fazla yükselmesine neden olacaktır. Özetle nominal kur değişimleri enflasyonu ithal nihai malların fiyatlarının TÜFE ve ÜFE sepetlerindeki payları oranında etkilerken; yerli üretimi de beklentiler ve maliyetler yoluyla etkilemektedir (Arı, 2010: 2835).

Enflasyonun yüksek düzeylerde olması ülke parasının cazibesini ve güvenilirliğini zedelemektedir. Enflasyonun yükselmesi ulusal para talebini daraltarak yerli paranın değerinin düşmesine sebep olacaktır. Yüksek enflasyon paranın değerini koruması, istikrarlı ve konvertibl olmasına engel olduğu için kur riski yaratmaktadır. Yüksek enflasyon yüzünden paranın değer kaybetmesi nedeniyle yatırımcılar ulusal paradan kaçarak yabancı para cinsinden nakitlerini tutmayı tercih etmektedirler. Bu durumda yatırımcıların yerel paradan kaçıp paralarının değerini saklayabilecekleri istikrarlı ve konvertibl olan yabancı paralara yönelmelerini ifade eden dolarizasyon olgusuna neden olmaktadır. Sonuçta Türkiye gibi ülkelerde para ikamesiyle birlikte ülke parasına olan güvenin sarsılmasına neden olacaktır.

1.1.3.2.2. Reel Gelir Düzeyi:

Ulusal ekonomide gelir artışı, döviz arz ve talebi üzerinde etkili olarak kur seviyesini belirlemektedir. Bir ülkedeki reel gelirin artması halinde yabancı mallara olan talep artacaktır. Mal ihraç eden ülkenin mallarına olan talebin artması nedeniyle, ulusal ekonomiden para çıkışı olurken yabancı ülkeye döviz girişiyle birlikte yabancı ülkede döviz arzı artacaktır. Böylece ekonomide yerel paradan yabancı paraya doğru talep artacak, döviz talebi artışına bağlı olarak kur düzeyi yükselecek ve yabancı para karşısında ulusal paranın değeri düşecektir. Bu değişimle birlikte döviz kuru daha oynak bir hal alacaktır (Engel ve Hakkio, 1993: 48-49). (McConnell vd., 2012:184).

Benzer şekilde yabancı ülke gelirlerinin artması halinde yerli ülkenin ihraç ettiği mallara olan talebi artacaktır. Böylelikle yurt içi döviz talebi sabitken döviz girişiyle birlikte döviz arzı artacak ve kur düzeyi düşerek yerli para değer kazanacaktır. Dış gelirden bir azalma söz konusu olursa, döviz arzının azalmasına bağlı olarak kur düzeyi yükselerek yerli para değerli hale gelecektir.

1.1.3.2.3. Ekonomik Büyüme :

Büyüme, döviz kuru üzerinde dolaylı yoldan etkili olmaktadır. Büyümenin kaynağının tüketim veya yatırımdan olmasına bağlı olarak kur ve büyüme ilişkisi değişecektir (Çağlar, 2003: 80). Büyümenin gelir artışı kanalıyla iç talebi artırmasına bağlı olarak kur bu değişimden etkilenmektedir. Büyüme artışı öncelikle gelir artışı buna bağlı olarak tüketimi artıracaktır. Böylelikle yabancı mala olan talep ve dolayısıyla da döviz talebi artacaktır. Döviz talebinin artması ile birlikte döviz kurunun yükselmesine sebep olmaktadır. Büyümenin yatırım artışlarından kaynaklanması halinde ise, kaynak kullanım etkinliğinin artmasına bağlı olarak ülke malına olan talebin artması ile birlikte ihracat artışı ve döviz kazancının artması ile birlikte yerli para değer kazanacaktır (Walter, 2002: 76-77). Düzenli büyüme dinamiğinin yakalanması halinde ülke ekonomisindeki istikrar artışı, ülke ekonomisine güveni ve dolayısıyla bu ülkenin para birimine duyulan güveni de artıracaktır.

1.1.3.2.4. Dış Ticaret:

Dış ticaret, döviz arz ve talebini etkileyerek kurlar üzerinde değişikliğe sebep olmaktadır. İhracatın artmasıyla birlikte ülke ekonomisinde döviz miktarının artması, kurların düşerek ülke parasının değer kazanmasına sebep olacaktır. Sonuçta dış ticaretin özellikle de ihracatın artmasıyla birlikte piyasada dövizin bollaşmasına bağlı olarak döviz kuru düşecektir. Aksine ithalat artışında dövize olan talebin artması nedeniyle kur yükselecektir.

Ülkelerin dış ticarete getirdikleri kota ve tarife gibi uygulamalar bu ülke ile ticaret yapan ülkelerin mal tercihlerini değiştirmelerine ve dolayısıyla ticaret akımlarının değişmesine neden olabilmektedir. Bir ülkede belli bir sanayiye korumak için tarife uygulamasıyla yabancı malların fiyatlarının artırılması yabancı ülkenin ihracatını azaltacaktır. Böylelikle karşılıklı ticarete dengeler değişecek, bu ülkelerde dış ticareti engellemeye yönelik önlemler alma yoluna gidecektir. Sonuç olarak ülkelerin ithal mallarla rekabeti artırmak ve yerli üretimi korumak amacıyla uygulayacakları tarife ve kotalar yabancı ülkelerin ihracatını azaltarak bu ülkede kur hareketliliği yaratacaktır.

1.1.3.2.5. Ödemeler Dengesi:

Ödemeler dengesi kur düzeyi üzerinde en etkili olan ekonomik değişkenlerden biridir. Dış ticarete sattığından daha çok dış alım yapan ülke ekonomilerinde bu ülkelerin paraları değersizleşecek ve bu para birimine olan talep azalacaktır. Dolayısıyla ödemeler dengesinin açık vermesi halinde ulusal paraya olan talebin azalması kurların artmasına neden olmaktadır. Ticaret açığı veren ülkeler devalüasyon yaparak paranın değerini düşürerek ucuz mal satımı ve rekabet avantajı elde edebilmektedirler. Fazla vermesi halinde ise tersi gerçekleşmektedir (Yılmaz, 2002: 29-30).

1.1.3.2.6. Ülkelerin Yatırım Koşulları:

Yabancı sermayeyi çekebilmek için hükümetlerin yaptıkları yatırım teşvikleri ve ekonomik istikrar ortamı doğrudan yabancı yatırımlarının artmasını

sağlamaktadır. Bu bağlamda gelen yabancı sermaye ile birlikte, döviz girişinin artmasına bağlı olarak kur düzeyi düşerek ulusal para değerlenecek ve yabancı sermaye giriş-çıkışına bağlı olarak döviz kuru oynaklık kazanacaktır.

Yabancı yatırımcılar için ülke ekonomik koşullarının cazibesi yatırım kararlarının alınmasında etkili olmaktadır. Bunun yanında tasarruf açığı olan ülkelerin yabancı yatırımı çekebilmek için bir takım teşviklerde bulunması gerekmektedir. Bu amaçla sağlanan teşvikler, vergi indirimleri, iç pazarın canlılığı, girdi ve istihdam koşullarının cazibesi yabancı yatırımcı için yatırım kararlarının alınmasında belirleyici olmaktadır. Bu koşulların olumlu olması halinde, yabancı yatırımın artması ile döviz arzının artışı ile birlikte kur düzeyi düşecek ve yerli para değer kazanacaktır.

Bunun yanında bilgi ve iletişim teknolojilerinin de yardımıyla kısa vadeli sermaye hareketleriyle yatırımcılar portföylerini istedikleri ülkelere yönlendirebilmektedirler. Değer kazanacağını tahmin ettikleri ülkenin para birimlerine yatırım yapıp, değer kaybedeceklerini değerlendirdikleri para biriminden kaçarak ülkelerin döviz arz ve talep dengesini etkileyerek kur oynaklığına sebep olmaktadırlar (Çağlar, 2003: 82).

1.1.3.2.7. Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri:

Güçlü ve istikrarlı ekonomiler yatırımcıları cezbetmekte ve bu ülkelerin para birimlerine olan talep bu paraların değerini artırmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik ve sanayileşmişlik düzeylerindeki farklılıklar ekonomi yönetiminde etkinliği farklılaştırdığından kur oynaklığı da bu ülkeler arasında farklılaşabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin aşağıda belirtilen ekonomik yapıları bu ülkelerde kur oynaklığının yüksek olmasına sebep olmaktadır. Bu özellikler özetle şunlardır;

- ✓ Dış ticarete bağlı krizlerin yaşanma olasılığının yüksek olması,
- ✓ Ekonomi yönetiminde istikrarın sağlanması için uygulanacak para ve maliye politika araçlarının yetersizliği,
- ✓ Finansal yapılarının yeterince derin olmaması ve bu ülkelerin para otoritelerine duyulan güvenin yetersizliğinin kriz riskini artırması,

- ✓ Sermaye ihtiyacına karşın yabancı sermaye akımlarının ekonomiyi terk etmeleri halinde kriz ortamının oluşma ihtimalinin yüksekliği,
- ✓ Yeterince dünya ekonomileriyle bütünleşmemelerinin kur oynaklığını farklılaştırması,
- ✓ Kur oynaklığının bu ülkelerde yüksek olması, farklı ve güvenilirliği düşük sabit kur rejimlerinin benimsenmesi (Hausman vd., 2006: 98-99).

1.1.3.2.8. Piyasaya İlişkin Beklentiler:

Döviz kurları ekonomik, politik ve sosyal faktörden etkilenmektedir. Bir paraya olan talep bu paranın gelecekteki değerini etkileyen faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Piyasalarda bugünden ziyade gelecekte ne olacağı önemlidir (Yılmaz, 2002: 31). Piyasada oluşan gelecekteki fiyat düzeylerine ilişkin beklentiler kur oynaklığını etkilemektedir. Dövizin fiyatı olan kur düzeyine ilişkin oluşabilecek olumsuz beklentiler risk algısı ile doğru orantılı olarak kur düzeyinin değişmesine sebep olmaktadır. Gelecekte kur düzeyinin artacağına ilişkin beklentiler yatırımcıların portföylerindeki döviz ağırlığını artırmalarına sebep olacak ve dövize olan talep artacaktır (Engel ve Hakkio, 1993: 48-49).

Ekonomik ajanların para arzına ilişkin beklentileri döviz piyasasında etkili rol oynamaktadır. Dolayısıyla Merkez bankalarının beklenmedik şekilde para arzında bir artış yada azalış yapması halinde döviz kurları daha oynak bir seyir izleyecektir. Paranın dolaşım hızının para stoğundaki değişimin etkisini dengelemesi halinde enflasyon değişmeyecek, kurlar sabit kalacaktır (Ertuğrul, 2012: 12).

1.1.3.2.9. Açık Ekonomi Koşulları:

Yeni açık makroekonomi yaklaşımı ile tüm ekonomiler dünya ekonomileriyle bütünleşme yoluna giderek daha liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Hem mal piyasası hem de finansal piyasalarda serbestleşmeye gidilmesi artık mecburiyet haline dönüşmüştür. Yapılan çalışmalar ile elde edilen genel sonuçlara göre; ticari serbestleşmenin kur oynaklığını azalttığı; finansal serbestleşme durumunda ise nominal şoklar kur oynaklığını artırırken, reel şoklar ise kur oynaklığını kısıtlayacağı tespit edilmiştir (Calderon ve Kubota, 2009: 2).

1.1.3.2.10. Haber Etkisi:

Gelecekle ilgili beklentilerin şekillenmesine neden olan politika açıklamaları temel ekonomik değişkenlerin şekillenmesinde etkili rol oynamaktadır. Döviz kurları ve ekonomi yönetimine ilişkin haberler döviz arz ve talebinin etkilenmesiyle kur oynaklığı üzerinde belirleyici rol oynayabilmektedir.

Döviz kuru değişimlerinde haberlerin önemli etkileri bulunmaktadır. Haber olarak; döviz kurunu ilgilendiren iktisadi istatistiklerin yayımlanması, politika değişimleri, yeni uluslararası para politikalarına dair düzenlemeler kabul edilmekte olup, bu haberlerin yayımlanması kur düzeyi üzerinde etkili olmaktadır (Copeland, 2000: 320).

Gelecekte parasal büyümeyle ilişkin beklentilerdeki değişimde kur oynaklığını daha oynak yapacaktır. Gelecekteki parasal büyüme enflasyon beklentisini artırarak faizlerin artmasına neden olacaktır. Artan faiz oranları da kurların düşmesine neden olacaktır (Hakkio, 1984: 25).

Engle vd (1990) çalışmalarında geliştirdikleri Sıcaklık Dalgası Hipotezine göre; belli bir ülkede haberler ve değişen kur oynaklığının sadece o ülkede ertesi günkü kur düzeyi üzerinde etkili olacağı değerlendirilmektedir. Aynı araştırmacıların Meteor Yağmuru Hipotezine göre ise; başka ülke merkez bankalarının ilan edecekleri para politikalarına ilişkin haberler nedeniyle diğer ülkelerin döviz piyasaları bu haberlerden etkilenecektir.

Hedefi aşma etkisi (overshooting effect) para politikalarında yaşanan ani gelişmelerin döviz kurları üzerinde beklenenden daha fazla etki yapacağını ortaya koymaktadır (Dornbusch vd., 2007:574).

Bu durum özellikle gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının alacakları kararların, bu ülkelere ekonomik ve ticari bakımdan bağımlı olan gelişmekte olan ülkelerin kur düzeyleri üzerindeki belirleyici rolüne örnek teşkil etmektedir. Yani gelişmiş ülkelerin alacakları ekonomik politika kararları gelişmekte olan ülkelerin ekonomi yönetimini derinden etkileyebilmektedir. 2008 yılı Küresel Finans Krizi

örneğinde görüldüğü gibi ABD’de yaşanan mali kriz dalga dalga tüm ülkeleri etkilemiştir.

Para stoğunda meydana gelen beklenmedik değişimler döviz kurlarını daha oynak yapmaktadır. Bunun yanında merkez bankası tarafından beklenenden farklı şekilde para stoğu durumuna ilişkin bilgi yayımlanırsa bu bilgi kurların değişmesine sebep olacaktır (Hakkio, 1984: 25).

Ayrıca bir merkez bankasının faiz artıracığına dair bir beklentinin oluşması bu ülke parasına olan talebi artırarak kurun düşmesine neden olabilmektedir (Walter, 2002: 85)

Hâlihazırdaki piyasa verilerinin yanında gelecek piyasa verilerine dair beklenti ve bilgiler döviz arz ve talebinde değişikliğe sebep olarak kur oynaklığını artırmaktadır. Bu durumun önemi; gelecek piyasa verileri zaten gelecekteki beklenen piyasa verilerini etkileyecekken, bunun yanında bu beklentilerle orantılı olarak hâlihazırdaki kur düzeyi de bundan etkilenmektedir. Örneğin gelecekteki bir kur değer kaybı beklentisi, döviz piyasasında döviz talebinin hemen azalmasına sebep olarak carin kurun aniden düşmesine neden olacaktır.

1.1.3.2.11. Spekülasyonlar ve Spekülatif Ataklar:

1990’lı yıllarda sermayenin baş döndürücü şekilde küreselleşmesi sonucunda, sermaye hareketleri zapt edilemez biçimde hareketlilik kazanmıştır. Buna bağlı olarak 1990’larda farklı ülkelerin ve Kasım 2000 ile Şubat 2001’de Türkiye’nin tecrübe ettiği döviz krizlerinde spekülatif hareketler oldukça etkili olmuştur. Buna göre finansal derinliğe sahip olmayan ülkelerin finansal liberalizasyona gitmekte acele etmeleriyle birlikte; spekülatif amaçlı sıcak paranın piyasayı terk etmesi halinde ülke döviz rezervlerinin tükenmesine bağlı olarak kur şokları gerçekleşmektedir. Merkez bankalarının bu döviz çıkışını göğüsleyememeleri krizleri derinleştirmiştir. Sermaye veya döviz girişlerinin aniden durması (sudden stop) veya aniden ekonomiyi terk etmesi; borçlar, ödemeler dengesi ve kur düzeyi üzerinde önemli sorunlar yaşatmaktadır.

Döviz kuru dalgalanmalarının beklendiği ve belirsizliğin olduğu ortamlarda, bir para birimini başka para birimiyle değiştirerek getiri elde eden spekülâtörler belli bir risk primini de üstlenmektedirler (Copeland, 2000: 324). Örneğin Pound'un Dolar karşısında değerinin düşeceği beklendiğinde, elinde Pound tutanlar daha çok sermaye zararı edecekler ve böylece Pound'un uluslararası değeri düşecektir.

Gelecek dönemde kurun daha çok değerleneceği beklendiğinde, kur düzeyi bugünden yükselecektir. Dolayısıyla bugünkü kur düzeyi beklenen kur düzeyine ve izlenecek politikalara bağlı olacaktır. Döviz piyasasındaki bu durum varlık piyasasına benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla kur düzeyine ilişkin rasyonel beklentiler ve bu beklentileri etkileyen haberler, kur düzeyi üzerinde belirleyici olmaktadır (Copeland, 2000: 325). Dövizle ilişkin spekülâtif ataklar da bu beklenti ve haberlerden beslenmektedir.

Yatırımcılar gelecekte değer kazanmasını bekledikleri yabancı parayı ucuzken satın alıp, değeri arttığında satarak spekülasyon getirisi elde etmektedirler. Bu sayede spekülasyon yaratarak dövizle olan talebi etkileyip kur düzeylerinin belirlenmesinde etkili rol oynamaktadırlar. Spekülasyonlar kur istikrarını bozucu etki yapmaktadırlar (Çağlar, 2003: 86).

Spekülâtif ataklardan ülkelerin zarar görmemeleri için gerekli önlemleri alarak yeterli finansal derinliğe kavuşmuş olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla finansal derinlik ve finansal araçların etkinliği olarak tanımlanan finansal gelişim kur hareketleri üzerinde etkili olmaktadır (Giannellis ve Papadopoulos, 2011:6).

1.1.3.2.12. Faiz Oranları:

Faiz ve döviz kuru ilişkisi yüksek kârlılık peşinde olan yabancı yatırımcıyı ülkesine çekerek tasarruf açığını kapatmaya çalışan ekonomilerde dikkat çekmektedir. Bu ilişki şu şekilde işlemektedir; tasarruf açığı olan ülkeler faizleri yükselterek yabancı sermayeyi ülkesine çekmektedirler. Böylece menkul kıymetler piyasası hareketlenerek yabancı paranın yerli paraya çevrilmesiyle yerli para talebi artacak ve kurlar düşüp yerli para değerlenecektir. Böylece yüksek faizden düşük kura doğru bir patika oluşacaktır (Somçağ, 2008: 13). Son dönem Türkiye

ekonomisinde de yaşanmakta olan kur düzeyinin kontrol edilmesi için faiz oranlarının yükseltilmesine ilişkin baskılar bu konuya örnek teşkil etmektedir.

1.1.3.2.13. Seçilen Kur Rejimi:

Dünya ekonomilerindeki liberal politikaların uygulanmasıyla birlikte sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçişin kur hareketliliğinde değişkenlik yarattığına dair yaygın genel kanı mevcuttur. Ancak ekonomik yapıdaki belirsizlik ve istikrarsızlıkların kur oynaklığının asıl sebebi olarak görülmektedir. Dolayısıyla kur rejiminden ziyade ekonomik yapının güçlendirilmesi daha da önemli olmaktadır (Friedman, 2011: 91-92).

Sabit kur ve para birliği uygulamaları devalüasyona sebep oldukları gibi kur oynaklığını azaltmaktadırlar. Esnek kur sistemi ise piyasa döviz arz ve talebi tarafından kurların belirleniyor olması sebebiyle kur oynaklığını artırmaktadır. Bunun yanında istikrarlı bir kur hedefi ve enflasyonun makul seviyelerde olması için merkez bankasının bağımsızlığı da büyük önem taşımaktadır (Kuttner ve Posen, 2001:14).

1.1.3.2.14. Teknolojik Gelişim:

Teknolojik gelişim de kurlar üzerinde dolaylı etkide bulunmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ekonomiler birbirleriyle aşırı derecede entegre hale gelmişlerdir. Büyük yatırımcılar, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak dünyanın her yerinde 24 saat yatırım yapma imkânına kavuşmuşlardır. Bu gelişme sayesinde ve elde edilen bilgiler ışığında yatırımcı, fonlarını anında istediği ülkeye transfer edebilmektedir. Buna bağlı olarak spekülasyon atakları da gelişme göstermektedir. Alınan duyurular ve haberler ışığında teknoloji yardımıyla yatırımcıların aniden ülkeden fon çıkışı sağlamaları, döviz piyasasında dengelerin bozulmasına sebep olabilmektedir. Fon çıkışına bağlı olarak yerli ülkenin parasına olan talebin azalması, kur düzeylerinin yükselmesine sebep olmaktadır.

Bu değişkenlere ilave olarak ekonomi politikalarındaki riskler de kur düzeyinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Yatırımcılar daha az riskli kurdan işlem yapmayı

tercih ederek ekonomileri istikrarlı ülkeleri yüksek risk taşıyan ülke paralarına tercih etmektedirler (Yılmaz, 2002: 31).

1.1.3.2.15. Hükümet Müdahaleleri:

Her ne kadar esnek kur rejimleri uygulansa da zaman zaman hükümetler ve merkez bankaları; ani kur değişimleri karşısında belli miktarda döviz alım satımı yaparak kendi paralarının değerlerini korumak için piyasaya müdahale edebilmektedir. Yabancı para birimlerinin yerel para karşısında değer kazanması halinde kurların düşürülmesi istendiğinde, Merkez Bankası piyasaya döviz satımı ile yabancı paranın ulusal paraya göre değersiz hale gelmesini sağlamaktadır. Tersine kurların yukarı çekilmesi istendiğinde döviz alımı ile müdahale edebilmektedir

1.1.3.3. Döviz Kuru Oynaklığının Ekonomi Üzerine Etkileri

Döviz kuru oynaklığı; uluslararası ticaret, uluslararası sermaye akımları ve yatırım kanalları ile ekonomi üzerinde etkili olmaktadır.

1.1.3.3.1. Uluslararası Sermaye Akımları Kanalı:

Uluslararası sermaye akımları kur hareketlerine bağlı olarak yön değiştirebilmektedir. Kur oynaklığının yüksek olduğu dönemlerde sermaye hareketleri yavaşlayabilmektedir. Böylece sermayenin ve genel anlamda kaynakların etkin kullanımı ve dağılımı bozulabilmektedir. Kur oynaklığının artması spekülatif sermaye hareketlerini tetikleyerek para politikasının etkinliğini de bozabilmektedir. Oynaklığın arttığı dönemlerde merkez bankalarının müdahaleleri piyasanın etkinliğini bozarken kısa vadeli sermaye hareketlerinden kaynaklanan olumsuzlukları gidermek amacıyla yeni politikaları zorunlu kılmaktadır. Dünya ekonomisi uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinden fayda sağlamasına karşın, döviz kuru oynaklığındaki artış ekonomik refahı azaltmaktadır (Akay ve Nargeleçekenler, 2006:12).

1990'lı yıllarda küreselleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkeler sermaye hareketlerindeki kontrolleri kaldırarak finansal serbestleşmeye gitmiştir. Bu durum sermaye akımlarının gelişmekte olan ülkelere doğru kaydırıştır. Böylece küresel

ölçekte etkileri olan krizler yaşanmıştır. Bu krizlerin yaşanmasına temel sebep olarak kısa vadeli sermaye akımları gösterilmiş ve kısa vadeli sermaye akımlarının döviz kurlarını etkilediği tespit edilmiştir (Uçan ve Öztürk, 2010: 309-310).

Sermaye yetersizliği ve kamu açığı nedeniyle gelişmekte olan ülkeler sermaye hareketlerini serbestleştirmeye mecbur kalmışlardır. Böylece faiz-kur arbitrajı sayesinde daha yüksek getiri ihtimalinin ortaya çıkması spekülasyon amaçlı sermaye hareketlerine ivme kazandırmıştır (Karpuz ve Kızıltan, 2014: 198).

Finansal serbestleşme ile borçlu gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeyi çekme gayreti içine girmişlerdir. Ancak sermaye girişleri daha ziyade portföy yatırımları şeklinde olmuştur. Yatırımcı açısından kısa sürede likiditeye çevrilerek yurtdışına çıkma imkanı olması nedeniyle daha az riskli olmasına karşın yatırım yapılan ülke için ise sermaye çıkışını kolaylaştırması ve istikrarsızlık ortamında ani çıkışlar nedeniyle finansal krizler yaşatması nedeniyle büyük risk taşımaktadır (Pazarlıoğlu ve Gülay, 2007: 203-204).

Üretim için finansman sağlayan kısa vadeli sermaye ödemeler dengesinin düzelmesine ve büyümeye katkı sağlarken, tüketimi finanse etmesi halinde kriz ve resesyona neden olabilmektedir. Bu durum spekülasyon amaçlı kısa vadeli sermaye hareketleri kısa dönemde zenginlik yaratırken, uzun dönemde mali sektörde başlayıp reel sektöre sıçrayan krizlere sebep olmaktadır (Eser, 2012: 16-17).

Uygulanan döviz kuru rejimi doğrultusunda sermaye akımları ülkelerin parasına değer kazandırmaktadır. Esnek kur sistemi uygulanması halinde sermaye girişleri ulusal paranın değerlendirilmesini sağlarken, sabit kur sistemi uygulanması halinde sermaye hareketleri doğrudan uluslararası rezervleri artırmaktadır (Yeldan, 2006:50). Bunun yanında sermaye girişleri ile artan likidite nedeniyle yurtiçi faiz oranlarının düşmesine neden olarak yurtiçi harcamalarda artış olmaktadır. Ayrıca harcamaların dış ticarete konu mallara kayması ticaret açığının artmasına böylece sermaye girişlerinin devam etmesine neden olmaktadır. Böylece kur değer kazanmaktadır (İnandım, 2005: 31; Eser, 2012: 17).

Herhangi bir ekonomik ve siyasi gerginlik durumunda faiz oranları artırılrsa dahi kısa vadeli sermaye çıkışı önlenemeyebilir. Eğer ülke yeterli döviz rezervine sahipse, döviz kurunun istikrarı sağlanabilecektir. Ancak yeterli döviz rezervi yoksa sermaye çıkışına bağlı olarak döviz kuru yükselerek ekonomi olumsuz etkilenir (Alp, 2002: 186).

Portföy yatırımlarından kazanç sağlanabilmesi için politik risk, döviz kuru riski ve bilgi edinebilme riskinin üstlenilmesi gerekmektedir. Finansal arbitraj portföy yatırımlarına kaynaklık etmektedir. Bu tür yatırımlar kalkınma için finansman sağlamasına karşın enflasyonu artırabilmekte, yerli parayı aşırı değerlendirmekte ve cari işlemler dengesi bozabilmektedir. Vadesi bir yıldan kısa olan özel sermaye hareketleri kısa vadeli sermaye hareketleri kapsamında ele alınmaktadır. İhracat kredileri biçiminde dış ticaretin finansmanı için kullanılabildikleri gibi, faiz ve döviz kuru farklılıklarından yararlanmayı da amaç edinebilirler. Nitekim yüksek faiz, düşük döviz kuru uygulayan spekülative arbitraj imkânı sağlayan ekonomiler bu tür sermayenin hedefindedir. Spekülative amaçlı olmaları, akışkan ve makro değişkenlere duyarlı olmaları bu tür yatırımların yönetilmesini zorlaştırmaktadır. Belirsizliklerin artması halinde ani çıkış tehlikesi taşımaları istikrarsızlık potansiyeli taşımalarına sebep olmaktadır (Karahana ve İpek, 2013: 301-302).

Finansal piyasaların bütünleşmesi ve kısa vadeli sermaye akımlarının aşırı artması reel döviz kurlarında ciddi dalgalanmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Artan sermaye girişi ile birlikte yerli paranın aşırı değer kazanması halinde Merkez Bankaları piyasa müdahalelerinde bulunarak, eğer yeterli döviz rezervi varsa yerli paranın aşırı değer kazanmasını engelleyebilmektedir (Uçan ve Öztürk, 2010: 311).

Portföy yatırımlarının artması ile yabancı sermayenin artması yerli para birimini değerlendirmekte ve ticarete konu yerli üretimin uluslararası rekabetteki gücünü bozmaktadır (Morande (1988); Morissey vd.(2004); Keskin,2008)). Kısa vadeli sermaye hareketleri kısa dönemde reel döviz kurunu olumsuz etkilerken, uzun dönemde reel döviz kuru dengeye gelebilmektedir (Uçan ve Öztürk (2010)). Yani kısa vadeli sermaye giriş ve çıkışından kaynaklanan kur dengesinin bozulması, Merkez Bankası yerinde müdahaleleriyle tekrar dengeye getirilebilmektedir.

Reel döviz kurundaki oynaklığının belirlenmesinde uluslararası sermayenin ekonomide kalma süresi etkili olmaktadır. Yani kısa vadeli ve spekülâtif amaçlı gelen sermayenin ani çıkışı halinde reel döviz kuru oynaklığına sebep olurken, istikrarlı ve uzun dönemli olan doğrudan yabancı yatırımlar ise kur oynaklığına neden olmamaktadır.

Reel faizler kısa vadeli yabancı yatırımların teşviki için bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak bu durum dolaylı olarak döviz kuru oynaklığına sebep olmaktadır. Reel faizlerin artması halinde kısa vadeli sermaye ve “sıcak para” akımları ülkeye girmekte ve ulusal para talebinin artmasına bağlı olarak ulusal paranın reel olarak değer kazanarak kur oynaklığı oluşmaktadır. Bunun yanında ülke ekonomisine güvenin azaldığı, finansal istikrarın sağlanamadığı ve kriz dönemlerinde reel faizlerin artırılması risk olarak görülmekte ve sıcak para kaçışına bağlı olarak ulusal paraya olan talebin azalması ile birlikte reel anlamda değer kaybetmekte ve kur oynaklığı yaşanmaktadır.

1.1.3.3.2. Uluslararası Ticaret Kanalı:

Döviz kuru riskinin temel kaynağını kur oynaklığı oluşturmaktadır. Uluslararası ticaret hacmi ve ödemeler dengesi de kur oynaklığından etkilenmektedir. Hooper ve Kohlhagen (1978) tarafından yüksek kur oynaklığı ve uluslararası ticari işlemler ilişkisinin teorik analizi ilk kez incelenmiştir. Buna göre; risk sevmeyen üreticiler için kur oynaklığının yüksek oluşu, bu riski daha maliyetli yapmaktadır. Böylelikle dış ticaret bu yükselen risk maliyetinden negatif etkilenmektedir. Bunun nedeni ise, ticari sözleşmenin imzalanması ile ödeme arasında zaman farkının olması ve bu periyotta kur düzeyinin değişecek olması öngörülebilirliği azaltmaktadır. Bu durumda beklenmeyen kur artışlarının olmasına ilişkin belirsizlik ortamının oluşması uluslararası ticaretten beklenen faydayı azaltacaktır. Kur riskine karşı korunma araçları bulunmasına karşın her üreticinin ve her ülkenin bu riskten maliyetsiz ve tam olarak korunma imkânı bulunmamaktadır (Öztürk, 2006: 86-87). Kur riskine bağlı olarak firmaların yapacakları fiyat artışları toplam talebi azaltarak ticareti daraltacaktır.

Kur değişimlerinin ekonomi üzerinde güçlü etkileri bulunmaktadır. Çünkü kur düzeyindeki değişimler üretim ve yatırım yapısını etkilerken, iç tüketim ve dış ticarete kaynakların verimsiz alanlara tahsisine sebep olmaktadır. Ayrıca işgücü piyasasını ve fiyatları da etkileyerek, dış hesaplarda değişiklik yaratmaktadır. Bu nedenle kur değişimi dış ticareti hacim olarak doğrudan etkilerken maliyet, yatırım, üretim ve işgücü piyasası üzerindeki etkileri üzerinden de dolaylı olarak etkilemektedir (Auboin ve Ruta, 2011: 3).

Döviz kuru belirsizliğinin ihracatı etkileme derecesi ekonomik ajanların riskten kaçınma derecelerine bağlıdır. Risk sevmeyen bir ihracatçı için kur oynaklığının artması ihracattan beklenen gelirin marjinal faydasını büyütecektir. Dolayısıyla ihracat daha riskli bir hal alacaktır. Risk sevmeyen tutum içinde olan ihracatçı, kur oynaklığının artmasını beklenen ihracat gelirlerinin azalması şeklinde yorumlayarak, oynaklığın arttığı dönemlerde ihracat gelirinin azalmasını önlemek için daha az üretecektir (Tandrayen-Ragoobur ve Emamdy, 2011:147).

Bir ülkenin parasının oynaklığında artış olduğunda o ülkenin nominal kur değeri artar ve bu durum beklenen ticaret düzeyinde artışa sebep olur. Böylece eğer ekonomik ajanlar risk seven bir tutuma sahipse, beklenen tüketim de artacaktır (Obstfeld ve Rogoff, 1998: 28).

Reel döviz kurunun ticarete konu olan ve olmayan malların görelî fiyatları olarak belirlenmesi durumunda, bu mal gruplarında üretim yapan sektörler arasında kaynak tahsisi (sermaye ve işgücü bölüşümü gibi) yapılmasında kur oynaklığı önemli bir potansiyel etkiye sahiptir. Ayrıca reel döviz kuru reel rekabet gücünün bir ölçümü olup, belli bir ülkenin dış dünyaya olan görelî fiyatlarının, maliyetlerinin ve verimliliğini de kapsayan bir göstergedir (IMF,1984; Auboin ve Ruta, 2011: 3). Bu nedenle; uluslararası platformda üretim yapıp ticarete girişen üreticiler için kritik bir yol gösterici olan döviz kurunda meydana gelen değişimler firmaların ve dolayısıyla da ülkelerin ticaret hacimleri üzerinde önemli rol oynamaktadır.

1.1.3.3.3. Yatırım Kanalı:

Aşırı kur oynaklığı ekonomide gelecek hakkındaki belirsizliği artırması nedeniyle ekonomik ajanların uzun dönemli yatırım kararlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Dış ticaretle uğraşan firmalar ise döviz kuru değişkenliğinin artması halinde kârlarının azalacağı beklentisi içine girecekler, risk almayarak uzun dönemli yatırım projelerine girmekten kaçınabileceklerdir.

Finansal piyasalar olaylar anlık gelişebilmekte ve saatler içinde fiyatlarda ani ve köklü değişimler olabilmektedir. Anlık yatırım yapan yatırımcılar için bu değişim büyük önem taşımaktadır (Ünal, 2009: 9). Dolayısıyla kur oynaklığı artışı da yatırımcılar için bir risk unsurudur.

Yatırımcıların riske karşı tutumları bekledikleri getiriyle doğru orantılıdır. Düşük getiri bekleyen yatırımcı düşük riske razı olurken, yüksek getiri elde etmeyi amaçlayanlar ise yüksek riskli yatırım araçlarını tercih edebilmektedirler. Bu bağlamda hangi tür tutum içinde olursa olsun risk düzeyini bilmek her yatırımcının arzu ettiği bir durumdur. Benzer şekilde döviz kuru oynaklığının bilinmesi uluslararası yatırımcıların doğru yatırım bileşenlerinin oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır (Ünal, 2009: 59).

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) özellikle gelişmekte olan ülkelerin yoksulluğun kısır döngüsünden kurtulmaları için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ekonomik büyüme, teknoloji ve istihdam yaratma kapasitesi sebebiyle gelişmekte olan ülkeler için DYY'ler en çok arzu edilen yatırım türü olarak kabul edilmektedir. Yatırımcıların ülke dışına doğrudan yatırım kararlarında kur hareketleri ve belirsizlikleri önemli etkiye sahiptir.

Yabancı yatırımcı için gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımın kazancının büyüklüğü, ekonomik düzenlemeler, yüksek büyüme performansları, enflasyonun düşük seyretmesi gibi temel makro gelişmeler önemli göstergeler haline gelebilmektedir.

Döviz cinsinden borçlanan firmalar için belirsiz ekonomik ortam bilanço dengelerinin bozulmasına bağlı olarak yatırım kararlarının ertelenmesi ve dolayısıyla da makro düzeyde istihdam ve büyüme hedeflerinden uzaklaşılmasına sebep olmaktadır. İstikrarlı bir döviz kuru yabancı yatırımcının yatırım kararı verirken kazanç ve risk değerlendirmesini kolaylaştıracaktır (Dursun, 2015: 100).

Kur oynaklığının DYY ilişkisinin yönü ilgili literatürde iki farklı şekilde ele alınmıştır. Kimi çalışmalarda kur oynaklığının DYY'leri negatif etkilediği ifade edilirken (Goldberg ve Kolstad (1995); Bénassy-Quéré vd.(2001); Bryne ve Davis (2003); Barrell vd.(2004), Demir (2009), Ullah vd.(2012)), kimi çalışmalarda ise bu ilişkinin pozitif olabileceği ele alınmıştır (Cushman (1985 ve 1988); Dixit ve Pindyck (1994); Pain ve Van Welsum (2003)).

Cushman (1985 ve 1988) kur oynaklığı ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif ilişki olduğunu, kur riskinin gelişmiş ülkeler arasındaki ikili doğrudan yatırım akımlarını artırabileceğini belirtmiştir. Kur oynaklığı ve DYY arasındaki pozitif ilişkinin temeli DYY'lerin ihracatla ikame edilmesi temeline dayanmaktadır. Yatırımlara ev sahipliği yapan ülke ile ana merkezin bulunduğu ülkenin para birimleri arasındaki kur oynaklığını artması halinde, çok uluslu şirketler ana merkezin bulunduğu ülkelerde üretim yapmak yerine bölgesel üretim yaparak kur riskinden kurtulabilmektedirler (Barrell vd., 2004:3).

Dixit ve Pindyck (1994) ise yatırımların geri döndürülememesi nedeniyle kur oynaklığının DYY'leri negatif etkilediğini belirtmiştir. Kur oynaklığının artması yatırımların kârlılığını azaltacağından yatırımcıların ihtiyatlı davranmalarına sebep olmaktadır. Bénassy-Quéré vd.(2001) ise kur oynaklığının OECD ülkelerinden gelişmekte olan ülkelere yönelen DYY'leri negatif etkilediği belirtilmiştir. DYY'ler ana ülkenin kur oynaklığından etkilenen görelî faktör maliyeti rekabetçiliği tarafından belirlenmektedir. Kur riskinin önemi firmanın yurt içinde veya yurtdışında üretim yapmasına ve üretimde kullanılan ithal girdi oranına bağlıdır. Cushman (1985) risk sevmeyen firmaların kârlarının varyansını kur hareketleri arasındaki korelasyonu kullanarak minimum tutmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Uluslararası yatırım yapan şirketler için rekabetteki bir artış ana ülkenin para biriminin değerinin

düşmesi ile ölçülmektedir. Alternatif ev sahibi ülkelerden birinin rekabetçiliğinin artması halinde, bir ülkeye gelen DYY düşecektir. Bu amaçla risk sevmeyen firmalar kur oynaklığının kârlarının üzerindeki negatif etkiyi azaltabilmek amacıyla yatırımlarını farklı bölgelerde çeşitlendirmeyi tercih edebilmektedirler. Ayrıca firmaların piyasa güçleri de DYY kararlarını verirken kur oynaklığından korunmalarında avantaj sağlayabilmektedir (Barrell vd., 2004: 2). Risk ve belirsizliğin artması özel sabit yatırımları negatif etkilemektedir (Demir, 2009: 568).

Risk sevmeyen firmalar için kur oynaklığının yatırım kararları üzerinde negatif etki yapacağı değerlendirilmektedir. Negatif ilişkinin nedeni firmaların yatırımlarının geri döndürülemezliği ve batık maliyetlerden kaynaklanmaktadır. Fakat firmanın piyasa gücünün artması halinde kur oynaklığının negatif etkisi azalacaktır. Teorik çerçevede DYY'ler bir bölgedeki kârlılık oranı ve bunun getireceği risklere bağlı olarak değişim gösterebilecektir. Ayrıca yatırım yapacak sermayedarlar açısından yatırım kararı; beklenen getiri oranına, sermaye maliyetine, kur riskine ve döviz kurları arasındaki korelasyona bağlıdır. Beklenen getiri oranı ile DYY arasında pozitif ilişki beklenirken, yüksek sermaye maliyetleri ise yatırım kararlarını baskılayacaktır. Bunun yanında risk sevmeyen firma kabulü ile kur değişiminin yatırım kararını negatif etkileyeceği beklenmektedir. Bunun yanında ABD Doları, Pound ve Euro gibi döviz kurları arasındaki korelasyon yatırımların hangi bölgeye yapılacağı konusunda belirleyici olmaktadır (Barrell vd., 2004: 13-15).

Firmaların DYY kararlarını etkileyen üç önemli risk türü bulunmaktadır. Politik, ekonomik ve ticari risk olarak adlandırılan bu riskler yatırımcının yatırımlarını hangi ülkeye ve bölgeye yönlendireceği hususunda belirleyici olabilmektedir. Ekonomik risk daha ziyade ev sahibi ülkenin faiz oranı yapısı ve hareketleri ile döviz kuru oynaklığına ilişkin makroekonomik koşullarla ilgili risklerden oluşmaktadır. Ticari risk yatırım yapılacak bölgedeki ortaklar ve tedarikçilerle ilgili sözleşmelere dayatılan zorunluluklarla ilgilidir. En önemli risklerden birini oluşturan politik (ülke) risk ise fiyat kontrolleri, hukuki sistemin istikrarı gibi piyasa düzenlemeleriyle ilgili değişimleri oluşturmaktadır. Sayılan bu riskler arasında özellikle kur oynaklığı ve piyasa düzenlemeleriyle ilgili

belirsizliklere ilişkin riskler istikrarsız makroekonomik çevrenin en yaygın göstergeleri olarak kabul edilmekte ve yatırımcı açısından önem arz etmektedir (Del Bo, 2009: 2). Politik riskin yüksek olduğu ülkelerde döviz kuru riskinin DYY'ler üzerindeki negatif etkisinin daha da büyük olacağı beklenmektedir (Del Bo, 2009: 9).

1.1.3.4. Döviz Kuru Oynaklığının Finansal Piyasalara Etkileri

Fon fazlası ile fon açığı olan ekonomik ajanların birbirlerine fon transferleri finansal piyasa ortamlarında gerçekleşmektedir. Bu önemli aracılık fonksiyonunu yerine getirilmesi finansal piyasaların maruz kalabileceği oynaklıktan önemli derecede etkilenmesine neden olacaktır. Bu piyasaları derinden etkileyecek büyük değişimler sistemin tamamen tıkanmasına ve bu nedenle kapsamlı düzenlemelerin yapılması ihtiyacını doğurabilmektedir (Ertuğrul, 2010:14).

Finansal piyasalarda meydana gelebilecek oynaklık risk algısını körükleyerek yatırımcıların yatırım kararlarını ertelemelerine neden olmaktadır. Bunun yanında politika yapıcılar da yanlış teşhis ile hatalı sonuçlar doğuracak önlemler alarak krizin reel sektöre yayılmasına sebep olabilmektedir (Becetti ve Sellon, 1989).

Döviz kuru şokları, firma ve yatırımcıların hâlihazırdaki gelecek kâr/kazanç değerlerini tahmin etme kabiliyetlerini kısıtlamaktadır (Atella vd., 2003: 813). Kurun istikrarlı olması belirsizliği azaltacağından firmalara kâr/kazanç beklentileri de daha iyi değerlendirme fırsatı tanıyacaktır.

Döviz kurunun oynaklığı yatırım harcamalarının azalmasına sebep olabilmektedir. Çünkü kur oynaklığının artması firmaların ithal girdi maliyetleri ve ihracat gelirlerini belirsizleştireceği için firmaların yeni sermaye mallarından elde edecekleri marjinal faydanın hesaplanmasını zorlaştıracaktır (Atella vd, 2003: 816). Bu arada firmaların pazara hâkimiyeti ve piyasa gücüne sahip olması bu problemlere karşı korunmalarında bir avantaj sağlamaktadır. Yatırımcılar; gelecek sözleşmeleri oluştururken kurun gelecekteki değerine göre risk primi eklemektedirler. Temel ekonomik değişkenlerin bugünkü ve gelecekteki değerlerini etkileyen haberleri göz önünde bulundururlar (Copeland, 2000: 330).

Beklenmedik kur devalüasyonu toplam yatırımlarda düşüşe yol açmaktadır. Bu durum reel sektörün, yatırımların tamamını alamamasına sebep olabilmektedir. Çünkü devalüasyonla birlikte güvenilirlik sorunu oluşarak istikrarsız bir ortam oluşacaktır. Bunun yanında kur değerlenmesi de reel yatırımları artırmayabilir. Çünkü kur değerlenmesi, uzun dönem kur hedefinden sapma şeklinde nitelenerek, kredibilite sorunu yaşatmaktadır (Dinçer, 2005: 90).

Döviz kuru oynaklığı da; hisse senedi ve faiz oranı oynaklığındaki gibi gelecekte kârlılığın dair belirsizlik oluşturması nedeniyle uzun dönem yatırım kararları üzerinde negatif etki yapabilmektedir. Özellikle dış ticaret yapan üreticiler kur değişkenliğinin kârlar üzerinde yaratacağı baskı nedeniyle uzun dönemli yatırım faaliyetlerine girişmekte gönülsüz davranabilmektedirler (Ertuğrul, 2012: 13).

Kur değişkenliği dış ticaret hacmini pozitif, negatif veya etkisi belirsiz olabilecek biçimde etkilemektedir. Özellikle kur artışına bağlı ihracat daralması ekonomilerde sorunlar yaşatmaktadır. Benzer şekilde kur yükselmesi ithalata bağlı aramalı ve yabancı girdi kullanan üreticilerin pahalı girdi sebebiyle maliyet artışı yaşanmasına neden olmaktadır. Riskten kaçınma derecesi, ihracatın kur belirsizliğinden etkilenme derecesinin belirleyicileri arasında yer almaktadır. Döviz kuru oynaklığının artması halinde risk sevmeyen bir ihracatçının beklenen ihracat gelirinin marjinal faydası artacaktır. Bu durumda ihracat geliri düşmesini önlemek isteyen ihracatçı üretimini artıracaktır (Öztürk, 2006:34).

Dış ticaretle uğraşan firmalar risk sevmeyen bir tutum içinde iseler, kur oynaklığı artışı beklenmeyen maliyetlere sebep olarak dış ticaret hacminin düşmesine neden olabilmektedir. Eğer dış ticarete ödemeler teslimat sonrasında bırakılmış ise mal teslimi ile ödeme süresi arasında geçen dönemde beklenmeyen kur değişimleri ihracattan elde edilmesi umulan kârlara ilişkin belirsizliği artıracaktır. Buna bağlı olarak kur belirsizliğinin artması kâr beklentisini azaltarak ihracatın düşmesine neden olacaktır. Eğer kur riskine karşı korunma (hedging) araçlarına ulaşma imkânı yoksa veya maliyetli ise, kur oynaklığına ilişkin değişimler ihracatı daraltacaktır (Köse vd., 2008: 26-27).

Bretton Woods sisteminin yıkılarak sermaye hareketlerinin serbest hale gelmesi ile döviz kurları daha hareketli hale gelmiştir. Merkez bankaları 1980’lerde ve 1990’larda, reel ekonomilere ilişkin durumu tam olarak yansıtmayan kur politikaları uygulayarak reel döviz kurlarındaki önemli değişimleri göz ardı etmişlerdir. Uygulanan yanlış kur politikaları sonucunda ülkelerin borçları aşırı derecede artmış, finansal krizlere maruz kalmış, ödemeler dengesi bozulmuş ve sabit kurlara ilişkin spekülasyon atakları gelişmiştir (Frait ve Komarek, 2001: 3).

Bir ülkenin ekonomi yönetiminin en önemli unsurlarından olan kaynak tahsisi reel döviz kurlarının değişiminden etkilenmektedir. Reel döviz kurlarının artması, yurtiçi malları daha pahalı yaparken, tüketicinin yabancı malları bunların yerine ikame etmesine neden olabilmektedir. Aşırı değerli bir kur ise, ihracatı pahalılaştırırken ithalatı ucuz hale getirecektir. Bu durum yerli üretimin azalmasına sebep olacak ve rekabet avantajının kaybedilmesine neden olacaktır. Ancak eğer kur değişimine bağlı olarak kaybedilen rekabet gücü bu kur değişiminin verimlilik artışı ile dengelenebiliyorsa o zaman herhangi bir değişim olmayacaktır (Frait ve Komarek, 2001: 14).

1.1.4. Kur Riski Kavramı ve Kur Riski-Oynaklık İlişkisi

Genel anlamda risk, gelecek planlarına ilişkin gerçekleşmesi istenilmeyen sonuçların gerçekleşme olasılığını ifade etmektedir. İktisadi anlamda risk ise; üretici ve yatırımcıların yatırımlarından beklediklerinden daha az kazanma olasılığını ifade etmektedir. Teknik anlamda risk; bir değişkenin beklenen değerinden sapma anlamına gelirken, istatistiksel anlamda ise standart sapma, varyans ve varyansın karekökü alınarak hesaplanmaktadır (Seyidoğlu, 2013b: 246).

Genel olarak finansal risk ise; getirilerin standart sapması ya da varyansı olarak ifade edilmekte olup, hisse senedi fiyatındaki yüzdelerlik değişimin, piyasa endeksindeki yüzdelerlik değişime oranını ile hesaplanmaktadır. Hisse senedi piyasası bu oranın 1’den büyük olması halinde daha riskli; 1’den küçük olması halinde ise daha az riskli olacaktır (Ertuğrul, 2010:13).

Belirsizlik ve tahmin edilemezlik finansal piyasalarda kaçınılmaz durumlardır. Matematiksel ve istatistiksel araçlar kullanılarak piyasaya ilişkin tahminler yapılarak belirsizlik durumu azaltılmaya çalışılmaktadır (Copeland, 2000: 364).

Risk ve oynaklık kavramları birbirleriyle yakından ilişkili kavramlardır. Döviz kuru oynaklıkları da döviz kuru riskinin kaynağını oluşturmakta ve dış ticaret için etkili faktör haline gelmektedir. Döviz kuru oynaklıkları riskten kaçan firmalar için ilave maliyet anlamına gelmekte ve dış ticaretin artmasına sebep oluşturmaktadır. Döviz kurlarındaki oynaklıkların artması, kurların gelecekteki belirsizliğini artırıp ilave risk oluşturacaktır. Firma maliyetlerini artıran bu risklilik durumu, tüketici fiyatlarının artmasına ve buna bağlı olarak ticarete konu olan malların talep düzeyinin düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca kurlardaki oynaklığın artmasıyla birlikte üretici firmaların ilave risk yüklenmesi, dış ticarete isteksiz olmalarını sağlayabilmektedir (Köse vd., 2008: 29).

Döviz kuru riski; ulusal paranın yabancı paraya göre değerinin artıp azalma ihtimalini göstermektedir. Üreticilerin portföylerinde döviz anlamında gelir ve giderini denkleştirecek kadar döviz rezervi bulunmaması nedeniyle, kur değişiminin işletme kârlılığını etkileme ihtimali kur riskini oluşturmaktadır (Gerber, 2005: 206; Aydın, 2007: 80-81). Ayrıca fiyatlamının döviz cinsinden yapılması halinde, döviz kurunun değişmesi halinde firma kâr marjlarının azalması döviz riski olarak görülmektedir. Bunun yanında çapraz kurlardaki değişimler de firmalar için bir parite riski oluşturmaktadır. (6) numaralı denklemde belirtildiği gibi kur riski; döviz cinsinden varlıkların yükümlülüklerle oranlanması ile hesaplanmaktadır (Şıklar, 2011: 179).

$$\text{Kur Riski Oranı} = \frac{\text{Döviz Mevduatları} + \text{Döviz Alacakları}}{\text{Döviz Borçları} + \text{Döviz Taahhütleri}} \quad (6)$$

Dış ticaretle uğraşan firmalar ve dövizle ödeme yapan üreticiler döviz kurundaki değişiminin; nakit akışları, varlık ve yükümlülükleri, firmanın borsa değeri ve kârlılık durumunu etkileme potansiyeli de kur riskine dahildir (Papaionnou, 2006: 4).

1.1.4.1.Döviz Kuru Riski Türleri:

Döviz dayalı vadeli dış ticaret sözleşmelerindeki nakit akımını etkileyen kur riskinin; ekonomik, çeviri ve işlem riski olmak üzere üç türü bulunmaktadır.

1.1.4.1.1. Ekonomik (Stratejik-Rekabet) Risk:

Çok uluslu şirketlerde; sözleşmelerden ve sözleşme dışı taahhütlerden kaynaklanan nakit akışların cari dönem değerlerinin kur hareketlerinden etkilenmesinden doğan kur riskidir (Homaifar, 2004: 224; Doğukanlı, 2009: 164).

1.1.4.1.2. Çeviri (Muhasebe) Riski:

Özellikle çok uluslu firmaların yabancı para birimi cinsinden varlık ve yükümlülüklerinin döviz kuru değişiminden etkilenmesine dair kur riskidir (Husted ve Melvin, 2007: 38).

Muhasebe riski; çok uluslu şirketlerin farklı ülkelerdeki şubelerinin yılsonu bilançoları yapılırken şirket merkezinin bulunduğu ülkenin para birimine çevrilmesi esnasında oluşabilecek kur riski anlamına gelmektedir (Homaifar,2004:217).

1.1.4.1.3. İşlem (Sözleşme-Faaliyet) Riski:

Bir işletme faaliyetlerinden ötürü döviz cinsinden vadeli borç (yükümlülük) ve alacaklarının (varlık) kur hareketlerinden etkilenme olasılığıdır. Bu risk, sözleşmeden kaynaklanan taahhütleri ve döviz cinsinden gelecek nakit akışlarını kapsamaktadır (Homaifar, 2004: 224; Doğukanlı, 2009: 175). Sözleşmelere dayalı bir risk olup, firmaların önceden taahhüt ettikleri ödeme bedeliyle kur değişimi karşısında ortaya çıkan risktir (Seyidoğlu, 2013b: 248).

Ekonomik ve işlem riski nakit akışlarına dair bir risk iken, çeviri riski tamamen muhasebe işlemlerinde kur çevirimlerinden kaynaklanan bir risktir. Bunun yanında işlem riski kısa vadeli sözleşmelerden doğan taahhütlerden kaynaklanırken, ekonomik riskte ise firmaların işletme faaliyet kârı, nakit akışları ve borsa değerinde kur hareketlerinden kaynaklı bir risk türüdür (Aabo, 2001: 381).

1.1.4.2. Kur Riskine Karşı Korunma Yöntemleri

Uluslararası piyasalarda işlem yapan firmalar kur belirsizliğinin ticaret üzerinde yarattığı kur riskinin etkisini azaltmak amacıyla türev piyasalarda işlem yapmaktadırlar. Gelecekteki kur hareketleri tam olarak öngörülemediğinden kur riskine karşı korunma (hedging) mecburiyet haline dönüşebilmektedir.

Döviz işlemleri spot ve türev piyasalarda gerçekleştirilmektedir. İletişim araçları kullanılarak döviz alış ve satışının yapılıp iki iş günü içinde teslimatın gerçekleştirilmesi gereken spot döviz piyasalarında cari kurdan işlemler yürütülmekte ve genellikle bankalar tarafından bu işlemler gerçekleştirilmektedir. Spot piyasalarda nakit parayla anında işlem yapılırken; türev piyasalarda ise ileri bir tarihte teslim edilecek veya nakit uzlaşması yapılmak üzere bir ürün ya da finansal araç için bugünden alım satımı yapılmaktadır. Türev piyasaları; faize, döviz kurlarına, borsa endeksini, hisse senedi ve emtia fiyatlarına endeksli ürünlerle çeşitlendirilmektedir (Aydın, 2007: 6).

Bretton Woods sisteminin yıkılışı hem mal ve hizmet, hem döviz piyasalarında hem de faiz cephesinde hareketliliklere neden olmuş, böylelikle uluslararası alanda faiz, fiyat ve kur değişkenleri daha riskli hale gelmiştir. Bu riskleri azaltabilmek için türev piyasalar oluşturulmuştur (Apak ve Uyar, 2011: 3). Teslimat genelde bir yıl içinde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca faizlerdeki dalgalanmalardan kaynaklanacak faiz riskine karşı korunmak için de vadeli döviz işlemleri gerçekleştirilmektedir. Türev piyasalarda; Forward (vadeli), Swap, Futures (gelecek işlem) ve opsiyon işlemleri yapılmaktadır (Yılmaz, 2002: 7-8; Bulut ve Demirel, 2012: 51-52). Forward (vadeli) ve swap işlemleri organize olmamış tezgah üstü piyasalarda; gelecek ve opsiyon işlemleri ise organize piyasalarda yapılmaktadır (Aydeniz, 2008: 39).

Kur riskinden korunmak için döviz üzerine, forward, vadeli işlem, opsiyon ve SWAP sözleşmeleri yapılarak finansal sistemdeki bozulmaları önlemeye çalışarak şirket değerleri yükseltilmektedir (Yılmaz, 2002: 29).

İşletmeler dövizle ilgili işlemlerden doğacak riskleri küçültmek için hedging imkânlarından faydalanmaktadır. Fakat hedging işlemi bir tür risk transfer olduğu için transfer primi, alım-satım farkı, komisyon gibi bir takım maliyetlere katlanmayı zorunlu kılmaktadır. Hedging maliyeti vadeli döviz işlemleri nedeniyle oluşabilecek riskin belli bir yüzdesi olarak hesaplanmaktadır (Aydın, 2007: 32).

1.1.4.2.1. Vadeli Sözleşmelerle Korunma (Forward Contracts):

Bu korunma yöntemi organize piyasalar yerine tezgahüstü piyasalarda gerçekleşen dövizle ilgili işlemlerde korunma sağlar. İthalat ve ihracatçı firmalar kur riskine karşı korunmak için teslimat ile ödeme periyodu arasında kur değişiminden kaynaklanacak zararlara engel olmak amacıyla vadeli döviz alım veya satım sözleşmesi yaparlar (Apak ve Uyar, 2011: 57).

Bu uygulama ile gelecekte belli bir tarih için belli bir kurdan döviz alımı veya satımına ilişkin bugünden sözleşme yapılmaktadır (Yalçın vd., 2008: 194). Örneğin ihracatçı bir firma 500 bin Dolarlık bir satış için 3 ay sonra alacağı parayı, ithalatçı bir firmanın 500 bin Dolarlık 3 ay vadeli ödeyeceği parayla bugünkü kur üzerinden döviz alımına ilişkin bir sözleşme yapılması ile hem ithalatçı hem de ihracatçı firma 3 ay içinde kurlarda meydana gelecek değişime karşı bugünden koruma sağlamış olacaktır.

Bu korunma tipinde karşılıklı döviz alım ve satımı yapılırken aynı vade ve miktarda dövizin denk getirilmesi her zaman mümkün olamamaktadır (Şıklar, 2011: 183).

1.1.4.2.2. Anında Teslim Piyasası (Para Piyasası) Yoluyla Korunma :

Bu tür sözleşmeler ile önceden belirlenen bir kur üzerinden gelecek bir tarihte belli miktarda döviz alma veya satma taahhüdü gerçekleştirilmektedir. Böylelikle kur hareketliliğinin yaratacağı belirsizlik belli bir dönem için sözleşme ile sabitlenmektedir (Kızıldere, 2012: 67).

Bu korunma yönteminde bir kredi anlaşması yapılmaktadır. Yerli para ile borçlanılıp, yabancı para ile takas edilmektedir. Vade içinde alınan döviz belli bir

faizden değerlendirilip kazanç elde edilebilmektedir. Örneğin; bir ithalatçı firma 6 ay sonraki ödeme için bugünden Dolar alır, 6 ay içinde bu Dolarları borç verebilir ve vade sonunda borcunu bu Dolar ile öder. Ancak bu tür sözleşmeler belli para birimleri üzerinden ve sadece belli miktarlarda yapılabilmektedir. (100.000 \$, 625.000 £. 100.000€ gibi) Tam koruma sağlanabilmesi için sözleşme vadesi, içeriği ve tutarı korunma sağlanarak döviz ile tam bir uyum içinde olmalıdır. Yatırımcıların tam bilgili ve hassas olmaları korunma için çok önemlidir (Şıklar, 2011: 184).

1.1.4.2.3. Opsiyon Sözleşmeleri :

Bu sözleşmeler sözleşmenin yapıldığı gün belirlenen kur üzerinden belli miktar döviz, belli bir tarihte ve fiyattan satın alma ve satma hakkı vermektedir (Yalçın vd.,2008:301). İthalatçı bir firma opsiyon borsasından belli bir prim maliyeti karşılığında döviz alım opsiyonu satın almaktadır. Vade sonunda kurların artması halinde, firma riskten kâr ederken, kurun düşmesi halinde sözleşmeden vazgeçerek o anki kurdan işlem yapılabilecektir Opsiyon sözleşmelerinin en büyük avantajı, firmalar sözleşme bitimindeki kur düzeyine bakarak sözleşmeden vazgeçme esnekliği tanınmasıdır (Apak ve Uyar, 2011: 76-77).

Örneğin; 6 ay sonrasına İngiltere'ye 70.000 Sterlinlik bir ihracat yapacak olan bir Türk firması, bu sürede kurların değişeceğinden endişelenirse ve buna karşı korunma için opsiyon sözleşmesi satın alarak 6 ay sonunda Sterlin satacaktır.1 Sterlin: 3,5 TL. iken, firma 6 ay sonrası için 0,01 TL'lik primle opsiyon satın alır. Sterlin 62.500 ve katları şeklinde satıldığından $62.500 \times 0.01 = 625$ TL'lik prim ödeyerek kur riskinden korunur. Eğer 6 ay sonunda kur 1 Sterlin=3,6 TL düzeyinde belirlenirse 625 TL'lik prim maliyetiyle opsiyon sözleşmesini iptal ederek yüksek kurdan işlem yapmaya devam edebilecektir.

1.1.4.2.4. Gelecek İşlem Piyasasında Korunma (Futures Contracts):

Yatırımcılar futures sözleşmesi satın alarak kaldıraç etkisinden faydalanarak beklenen kur hareketlerinden kazanç sağlayıp, borçlarını sabitleyebilirler. Gelecek sözleşmeleri ile önceden belirlenen bir kurdan gelecekte belli bir tarihte önceden belli miktarda döviz alma ve satma hakkı veren borsaya bağlı standart sözleşmeler

satın alınmaktadır (Apak ve Uyar, 2011: 45). Sözleşme satın alındığında güvence ve yürütme marjı ödenmektedir. Dövizle ödeme yapacak ve gelir elde edecek firmalar vade ve miktar olarak kendilerine en uygun sözleşmeleri alıp, takas odalarında karşılıklı olarak değiş-tokuş fırsatına sahiptirler.

Bu sözleşmelerin hızlı ve daha rekabetçi fiyat oluşu, bir kredi riski olmaması ve pozisyonun her an kapatılabilmesi gibi faydaları vardır (Yılmaz, 2002: 53).

1.1.4.2.5. SWAP (Değiş-Tokuş/Takas) Sözleşmeleri:

Bu sözleşmeler farklı para birimleri üzerinden borçlanan firmalara borçlarını karşılıklı olarak değiş-tokuş imkânı vermektedir. Firmalar ihtiyaç duydukları dövizle borçlanamadıklarında SWAP alıp takas ederek bu döviz ihtiyacını giderebilirler. SWAP yapmak istemeyen firmalar; uzlaşılan kurdan takas edilir. Karşılıklı olarak kabul edilen faizler ödenir ve vade sonunda taraflara anaparaları iade edilir (Doğukanlı, 2008: 91). SWAP'taki temel amaç kur riskinden korunmak ve ihtiyaç duyulan dövize kavuşmak olsa da bunun yanında kaynak maliyetinin azaltılması, varlık getirisinin çoğaltılması, arbitraj imkânının kullanılması, kambiyo kontrollerinden ve bürokrasiden kurtulmak gibi ek amaçları bulunmaktadır (Apak ve Uyar, 2011: 108).

1.1.4.2.6. Firma Stratejileriyle Kur Riskinden Korunma:

Firmalar sözleşmelerle uğraşmadan ticaret politikalarıyla kur riskine karşı korunabilmektedirler. Firmalar ihtiyaç duydukları döviz, elde edecekleri döviz gelirleriyle aynı vadeye denk getirerek ödemelerde kullanacakları döviz ihtiyacını karşılayabilmektedirler. Ayrıca zayıf olan döviz üzerinden borçlanmaya özen gösterip, satma işleminden elde edecekleri dövizleri güçlü döviz cinsinden portföylerinde bulundurmaya gayret gösterebilmektedirler. Bunun yanında ithal girdi kullanan firmaların ihracat yaptıkları ülkelere girdi teminine giderek aynı para birimiyle işlem yaparak döviz ihtiyacı giderilebilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde üreticilerin forward piyasalara ulaşma imkânları az olduğundan genellikle kur riskine karşı korunma imkanları bulunmamaktadır. Forward piyasalara ulaşma imkânları olsa bile kısıtlı olup ilave maliyetler

yüklemektedir. Genellikle sözleşmelerin boyutu çok büyükken vadeler görece daha kısa olmaktadır. Bu nedenle üreticilerin uluslararası işlemlerde forward piyasalardan faydalanmaları için büyüklük ve zamanlamaya ilişkin plan yapmaları zorlaşmaktadır (Arize vd., 2008: 34-35). Gelişmekte olan ülkelerde kur oynaklığına karşı korunma araçları gelişmiş ülkelere göre yetersiz, maliyetli ve gelişmemiş olması nedeniyle küçük ve açık ekonomilerde yaşanan istikrar ve belirsizlik sorununun artması, kur belirsizliğini artırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru oynaklığı ekonomi üzerinde güçlü negatif etkiler yapabilmektedir (Calvo ve Reinhart, 2000: 15). Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerde yatırımcı ve ticaretle uğraşanların kur riskine karşı korunma yöntemleri geliştirmeleri gerekmektedir.

Çok uluslu şirketlerin yaptığı ticaret de ülke sayısının çok olması ile kur riskine karşı alternatif bir koruma sağlayabilmektedir. Ayrıca finansal portföylerini değişik para birimleriyle çeşitlendirilmesi sayesinde de ilave bir korunma sağlanabilecektir.

Rose (2000) kur oynaklığı riskine alternatif bir çözüm yolu olarak parasal birliğe gidilmesini önermiştir. Böylece ticaretteki işlem maliyetleri azalacak ve makroekonomik politikanın etkinliği için bir araç elde edilmiş olacaktır.

1.2. Dış Ticarete İlişkin Kavramsal Analiz

Küreselleşme sebebiyle ekonomik anlamda ulusal sınırların yok olduğu günümüzde dış ticaret kavramı tüm ekonomiler için büyük önem taşır hale gelmiştir. Neoliberal politikaların da etkisiyle birlikte ülkeler değişik nedenlerden dolayı hem kendi ekonomilerini dışa açarken hem de kendileri yabancı ülke ekonomilerine dahil olma çabası göstermektedirler. Dış ticarete açılmak ülkeler için artık keyfi bir uygulama olmaktan ziyade kaynakların etkin kullanımı ve ürünler için yeni pazarlar bulmak adına zorunluluk haline gelmiştir.

Ekonomilerin kalkınma ve büyüme hedefleri için dış ticaret tamamlayıcı bir faktördür. Ülkeler sanayileşme ve sürdürülebilir büyüme için yabancı piyasalara dahil olmak durumundadırlar. Ülkeler arasındaki refah farklılıkların giderilebilmesi amacıyla izlenen ithal ikameci politikalar 1970'li yıllara gelindiğinde yerini ihracata

yönelik politikalara bırakmış ve 1980 yılı sonrasında tüm ülkeler dış ticarete dayalı büyüme politikası izlemeye başlamışlardır. Nitekim çoğu gelişmekte olan ülkeye benzer biçimde Türkiye de 1980 sonrasında ihracat öncülüğünde büyüme politikasına yönelerek büyümeyi hedeflemiştir (Karagöz ve Karagöz, 2009: 127).

1.2.1. Dış Ticaret Kavramı

Dış ticaret; ekonomik ve siyasi olarak egemenliği sahip ülkelerin birbirleri ile gerçekleştirmiş oldukları mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin alım-satımları ifade etmektedir. İthalat ve ihracat girişimleri sayesinde dış ticaret, ekonomilerin büyümesi, zenginleşmesi ve uluslararası arenada ekonomik ve politik anlamda söz sahibi olmalarına fırsat tanımaktadır (Gültekin, 2011:31). Ayrıca dış ticaret; büyüme rolünün yanısıra rekabeti, uzmanlaşmayı, ölçek ekonomilerinden faydalanmayı ve karşılaştırmalı üstünlükler kapsamında kaynak tahsisinde etkinliği kolaylaştırması açısından büyük önem taşımaktadır (Wang vd., 2010: 894).

Yeryüzünde kaynakların eşit biçimde dağıtılmamış olması nedeniyle tüm ülkeler ihtiyaç duydukları mal, hizmet ve üretim faktörlerini üretme imkanına sahip değillerdir. Bu durum uluslararası düzeyde iş bölümü ile kaynak kullanımında verimliliğin artırılmasını zorunlu kılmıştır. Kaynak kullanımında verimlilik artışı ile birlikte üretim maliyetlerinin azalması ülkelerin refah düzeylerinin artmasına ve tüketicilerin ihtiyaç duydukları mallara ilişkin seçeneklerin artmasına ve ucuz tüketme imkanına kavuşmaktadırlar. Dış ticaret sayesinde ülkeler kaynak kullanımında maliyet avantajı ve verimlilik artışı ile karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşarak, diğer malları da yabancı üreticiden ucuza elde etmektedirler (McConnell vd., 2014: 154). Ürünler arasındaki fiyat farklılıkları, yerli üretimin yetersizliği ve ürün farklılaştırması gibi nedenlerden dolayı dış ticaret yapılmaktadır (Utkulu ve Aydemir, 2013: 4-6).

Dış ticaret, uluslararası ticaret kurallarının gerektirdiği standartlara riayet etme zorunluluğu ve daha fazla risk (alıcı-ticari risk, politik risk, taşıma riski ve kur riski gibi) taşıması anlamında iç ticarettten farklılaşmaktadır (Atabey vd.,2011:2).

1.2.2. Dış Ticaretin Nedenleri

Ülkeler dış ticaretten faydalanmak için iki temel sebepten dolayı dış ticarete atılırlar. İlk olarak tıpkı insanlar gibi ülkelerde birbirlerinden farklıdırlar. Bu farklılıkları kullanarak karşılıklı ticaret ile getirilerini en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Ülkelerin doğal kaynaklara eşit oranda sahip olmamaları üretimlerinin farklılaşmasına ve ihtiyaç duyulan malların da dış ticaret yoluyla en uygun şekilde elde edilmesini gerektirmektedir. İkinci olarak ise dış ticaret sayesinde ülkelerin üretimlerinde ölçek ekonomilerinden daha etkin biçimde yararlanmalarına fırsat tanımaktadır (Krugman ve Obstfeld, 2003:10). Yani ülkelerin üretimde sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlüklerdeki farklılık, üretim teknolojilerindeki farklılık ve üretim faktörlerine ulaşım maliyetlerinin çeşitliliği dış ticareti zorunlu kılmaktadır (Begg vd., 2011:642).

Ayrıca gelişmişlik düzeylerinin farklı olması nedeniyle de ülkelerin sahip oldukları farklı üretim teknolojileri üretim düzeylerinin değişkenlik göstermesine sebep olmaktadır. Böylece Klasik Teori de de belirtildiği gibi ülkelerin üretimde işbölümü ve uzmanlaşmaya giderek dış ticaret sayesinde karşılıklı fayda sağlayacakları belirtilmiştir. Üretimlerin kendi kendilerine yeterli olmaması, farklı farklı ürünlerde uzmanlaşılması, kaynak etkinliğinin hedeflenmesi, fazla üretimi yapılan mallar için pazar bulunması, tüketimde yeni ve ucuz ürün sağlanması gibi amaçlarla ülkeler ithalat ve ihracat yapma gereksinimi duymaktadırlar (Atabey vd., 2012:3).

1.2.3. Dış Ticareti Etkileyen Faktörler

Günümüzde dış ticareti etkileyen faktörleri net bir şekilde ifade etmek zordur. Çünkü uluslararası ekonomik ilişkilerin karmaşıklaşması dış ticareti belirleyen faktörlerin çeşitlenmesine, ülkeden ülkeye, sektörden sektöre ve zamana göre değişmesine sebep olmuştur. Örneğin gelir düzeyleri, döviz kurları, faiz oranları, gümrük vergileri gibi çok değişik faktörlerin devreye girmesi ve bu faktörlerinde birbirlerinden etkilenir olması, faktörler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesini zorlaştırmıştır.

Her ülkenin ihracat ve ithalat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin farklı farklı olması sebebiyle ülkelerin dış ticaretinin belirleyicilerini farklılaştırmaktadır. Genel olarak bu faktörler elastikiyet, masnetme ve parasalcı, yaklaşımlarında kullanılan yurt içi ve yurt dışı gelir, görelî fiyatlar ve döviz kurlarındaki oynaklıklar şeklinde özetlenebilir. Bunlardan yurt içi yurt dışı gelir düzeyleri ile görelî fiyatlar ihracat ve ithalat arz ve taleplerini etkileyen önemli faktörlerdir (Yücel, 2006: 49). Bu faktörlere ilave olarak krizler, faiz oranları, transfer maliyetleri, teknolojik değişim, demografik ve coğrafi etmenler etkili olmaktadır.

1.2.3.1. Döviz Kurları

Dış ticaret ödemelerde döviz kullanımını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla kurlarda meydana gelecek her türlü değişim dış ticareti etkilemektedir. Reel döviz kurunun yükselmesi yerli üretimi görece pahalılaştıracığından yerli üretime yönelik yabancı talebin kısılmasına sebep olacaktır. Aksine reel döviz kurunun düşmesi ise yerli ürünleri görece daha ucuz hale getireceğinden yabancıların yerli üretime olan talebi artacak ve böylece dış ticaret artacaktır (Krugman ve Obstfeld,2003:436).

Döviz kurunun yükselerek yerli paranın ani değer kaybetmesi, yerli paraya olan talebi artıracaktır. Böylece yerli mallar yabancı mallara göre daha rekabetçi olacak, satın alma gücünün azalmasına bağlı olarak yerli mallara ilişkin yurtdışı talep artarak ödemeler bilançosu düzelecektir. Fakat bu süreçte para arzına ilişkin bir değişimin olmaması gerekmektedir. Eğer para arzı da aynı anda artırılırsa toplam talep ve iç fiyatlar artırılarak yurtiçi fiyatlar yükselecek ve kurdaki değer kaybına bağlı rekabet avantajı kaybolacaktır. Artan yurtdışı gelirin artması görece ucuzlayan yerli mallara yönelik talebi artırırken ihracat artışı sağlayacaktır. Buna karşın iç gelirin artması, dövize olan talebi ve ithalatın artmasına neden olacaktır (Altıntaş ve Çetin,2008:36-37).

Döviz kurlarının aşırı değişken ve oynak olması dış ticaret kararlarının alınmasını ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Kur oynaklığından kaynaklanan belirsizlik artışı dış ticaretle uğraşanların karar vermelerini zorlaştırmaktadır (Salvatore, 2004:9).

Parasal birlikler kur oynaklığının ve ticaret için döviz değişimine ilişkin maliyetleri ortadan kaldırması nedeniyle ticari ilişkileri artırmaktadır. Aynı parasal

birliğe üye ülkeler arasındaki ticaret daha az riskli hal almaktadır (Baxter ve Kouparitsas; 2006: 11).

1.2.3.2. Gelir Düzeyleri

Ülkelerin üretim düzeylerinin artması halinde dış ticaret artacaktır. Üretim düzeylerinin artması gelir artışı sağlayacak ve gelir artışı yabancı mallara yönelik talebi tetikleyecektir. Aksine özellikle kriz dönemlerinde de tecrübe edildiği gibi üretimin düşmesi ülkelerin dış ticaret hacimlerinin azalmasına sebep olmaktadır (Colander, 2004 : 414). Ticaret ortağı ülkelerin gelir düzeyi, bu ülkeye mal satan ülkelerin mallarına olan talebin artması ve ödemelerin aksamayacağı beklentisi oluşturacağından dış ticareti olumlu etkilemektedir (Bocutoğlu, 2012:430). Benzer biçimde iç gelir düzeyinin artması ithalat talebin artmasına neden olacaktır.

Gelir düzeyinin artmasına bağlı olarak yatırımların artması dış ticaret üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olacaktır. Gelir artışına bağlı olarak yatırımların özellikle de fiziki altyapıya yapılan yatırımların artması uluslararası arz zincirine yeni üreticilerin katılmasını teşvik etmektedir. Sermaye birikimi ve bilgi-iletişiminin gelişmesi yatırım imkanlarını artıracaktır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımların artması karşılaştırmalı üstünlükler kapsamında ülkelere avantaj sağlamaktadır (WTO, 2013: 113).

1.2.3.3. Krizler

Sık sık yaşanan küresel, bölgesel ve ülkelere mahsus ekonomik krizler dış ticaretin yönünü ve büyüklüğünün değişmesine neden olmaktadır. Dış ticaretle uğraşanlar istikrarsız ve kriz ortamı yaşayan ekonomiler yerine daha istikrarlı ticaret ortaklarını tercih etmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde yaşanan istikrarsızlıklar, büyük ve kalıcı yapısal işsizlik problemleri, düşük büyüme performansları, yoksulluğun yaygın olduğu ülkelere ticareti olumsuz etkilemektedir (Salvatore, 2004:9).

Ülkelerin içinde buldukları siyasi istikrar ortamı, yolsuzluk ve terör gibi unsurları üreticilerin dış ticaret yapılacak ülkelerin karar verilmesinde etkili olmaktadır. Hükümetlerin ticarete yönelik politikaları, uygulanan ticarete yönelik yaptırımlar, vergi ve gümrükler ile tarife dışı engeller dış ticaretin şekillenmesinde belirleyici faktörler

arasında yer almaktadır. Nitekim dış ticarete ilişkin işlem maliyetlerini artıracak her türlü unsur dış ticaretin yön ve büyüklük değiştirmesine neden olacaktır.

1.2.3.4. Faiz Oranları

Faiz oranlarının yükselmesi, yabancı sermayeyi teşvik etmektedir. Tersine yabancı ülkelerin faiz oranlarını yükseltmeleri ise sermaye çıkışına neden olmaktadır. Faiz oranları arasındaki farklılıklar yabancı yatırımcıların dolaylı ve doğrudan yatırımlar üzerinde belirleyici olmaktadır. Yabancı sermaye girişi de ekonomilerin istikrarına katkıda bulunacağından, dış ticaret yapan üreticilerin ödemelerinde sorun yaşamayacağı algısı oluşturarak ticaret ortaklarının belirlenmesine katkıda bulunacaktır (Bocutoğlu, 2012:421).

1.2.3.5. Transfer Maliyetleri

İhracata yönelik üretim yapan üreticiler için transfer maliyeti önemli bir belirleyicidir. Nitekim transfer maliyetinin büyüklüğü ürün fiyatlarının farklılaşmasına sebep olmaktadır (Begg vd.,2011:637; Rivera-Batiz ve Oliva,2003:103). Ticaret ortakları arasındaki mesafenin artması hem ulaşım maliyetlerini hemde ürünlerin paketlenmesi ve korunması gibi ilave maliyetler yüklemesi nedeniyle dış ticaretin yönünü ve hacmini belirleme de etkili olacaktır. Özellikle dayanıksız tüketim mallarının transferi ilave koruma önlemleri gerektirmektedir (Parasız ve Ekren, 2013: 96).

Hem ulusal hem de uluslararası alanda taşıma maliyetlerinin azaltılmasına yönelik politikalar rekabeti artıracaktır. Taşımaya yönelik altyapı yatırımlarının miktar ve nicelik olarak artması uluslararası ticareti kolaylaştıracaktır. Transfer maliyetlerinin bir boyutu olarak enerji fiyatlarının yüksek olması da, sanayi üretimini ve dolayısıyla dış ticaret hacmini olumsuz etkileyecektir (WTO, 2013: 113). Örneğin petrol fiyatlarının yüksek olması, ürün transferini daha maliyetli hale getireceğinde üreticilerin uzak coğrafi bölgelere mal satmalarını zorlaştıracaktır.

1.2.3.6. Teknolojik Değişim

Teknolojik değişim üretimde işgücü verimliliğini artırdığından maliyet avantajı sağlayarak dış ticarete yönelik üretim yapan üreticilerin üretimi daha ucuz yapmalarına

fırsat sunmaktadır. Ucuz üretim sayesinde dış piyasalarla rekabet edilebilirliğin artması ile birlikte, dış piyasalara yönelik satışlar artmaktadır (Rivera-Batiz ve Oliva, 2003: 99).

Bunun yanında bilgi-iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte üreticilerin AR-GE imkanlarının artması ve uluslararası piyasalara entegre olmalarının kolaylaşması sayesinde de dış ticaret hacminin artması beklenmektedir (WTO, 2013: 113). Ayrıca bilgi-iletişim teknolojilerindeki başdöndürücü değişim dünyanın herhangi bir yerinde geliştirilen yeni bir teknolojiden haberdar olunmasına da fırsat sunmaktadır. Böylelikle üreticiler daha uygun maliyetli ve pazar geliştirme olanakları sayesinde teknolojik değişim imkanından dış ticarete de faydalanabilmektedirler.

1.2.3.7. Demografik Etmenler

Nüfusun büyüklüğü ve yaş ortalaması dış ticaret açısından talep ve tüketim alışkanlıklarında belirleyici olmaktadır. Bunun yanında benzer kültürel unsurların bulunması toplumlar arası ticareti artırmaktadır. Dil, din ve gelenek gibi kültürel unsurlar tüketici ve üreticiler arasındaki ilişkide belirleyicidir (Örneğin: Helal mal tüketimi). Aynı dili konuşan ve yoğun göç ilişkisi bulunan ülkeler arasında iki yanlı ticaret artış göstermektedir (Parasız ve Ekren, 2013: 96). Benzer kültürel, dini, sosyal, siyasi ve tarihi unsurlar nedeniyle sınır komşuları arasındaki ticaret hacimleri büyüklük göstermektedir. Ulaşım maliyetlerinin yanında kültürel öğeler bu büyüklükler üzerinde etkili olmaktadır.

Nüfusun yaşlanması, göç, eğitime dair gelişmeler ve kadınların işgücüne katılımının artması ekonominin talep boyutunu etkilemesi nedeniyle dış ticaret üzerinde etkili rol oynamaktadır (WTO, 2013: 113).

Kültürel farklılıklar; tüketicilerin istek ve taleplerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırdığından ticaret yapılan ülkelerin kültürel benzerlikler göstermesine sebep olmaktadır. Bir ülkede bulunan göçmenlerin büyüklüğü, kültür faktörünün devreye girerek ticarete yönelik talebi belirlemektedir. Bu durum göçmenlerin kendi ülkelerinde aşına oldukları malı talep etmelerine ve ticari olarak kendi ülkelerindeki bağlantıların devreye girmesi kanalıyla etkili olmaktadır (Tadesse ve White, 2007: 1-2). Dolayısıyla bir ülkedeki yabancı birey potansiyeli, göçmenlere yönelik politikalar ve göçmen sayısı da dış ticaretin şekillenmesine sebep olmaktadır.

1.2.3.8. Coğrafi Etmenler

Newton'un ünlü Yerçekimi Kanunundan esinlenerek geliştirilen Çekim Teorisi (Gravity Theory) ile ve coğrafi uzaklığın dış ticareti ve ülkeler arasındaki ikili ticareti etkileyeceği kabul edilmiştir. Newton'un Çekim Kanununa göre; cisimler kütleleri ile doğru, aralarındaki mesafe ile ters orantılı olacak biçimde birbirlerini çekmektedirler. Bu teoriye göre ülkelerin gelir düzeyleri (büyüklükleri) dış ticaret hacmini pozitif etkilerken, ticaret ortağı ile arasındaki mesafe ise negatif etkileyecektir (Rivera-Batiz ve Oliva, 2003: 99).

Sınır komşusu olan ülkelerde benzer dillerin konuşuluyor olması, benzer ürün tüketiminin çokluğu ile ulaşım maliyetlerinin görece daha az olması nedeniyle sınır komşusu olan ülkelerin ticari partner olarak seçilme olasılığını artırmaktadır (Parasız ve Ekren, 2013: 96).

1.2.4. Dış Ticaret Politikalarının Amaçları

Dış ticaret politikası, dış ticaret ilişkilerini belirlemek adına hükümetlerin doğrudan dış ticarete yönelik almış oldukları kısıtlamalar ve teşvikleri ifade etmektedir. İhracat ve ithalat kalemlerinin yer aldığı cari işlemler hesabına ilişkin bir tür ekonomi politikasıdır (Kaymakçı vd., 2007: 48)

Ülkeler dış ticarete çeşitli sebeplerle müdahale edebilmektedirler. Bu müdahaleler bazen yeni gelişen sanayileri korumak adına olurken bazende ekonomik dengesizlikleri gidermek için olabilmektedir. Ülkelerin dış politikalarını belirleme amaçları şunlardır;

✓ **Yeni gelişen sanayileri dış rekabetten korumak;** Özellikle gelişmekte olan ülkeler yeni gelişen sanayilerini dış rekabetten korumaları için geçici olarak ithalata kota ve tarif koymaktadırlar (Gürsoy, 2012: 16).

✓ **Dış ödemeler dengesizliklerini gidermek;** Dış açık veren ülkelerin, döviz rezervlerini korumaları için döviz getiren işlemleri ve ihracatı özendirerek, ithalat ve döviz harcaması gerektiren işlemlerin kısıtlanmasıdır. Çünkü ödemeler bilançosunda

yaşanan sıkıntılar ülkelerin borç alabilme imkanları kısıtlamaktadır (Öztürk, 2012: 62-63).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yetersiz sermaye ve girdi ithalinin kısıtlanması üretim düzeyini azaltacaktır. Cari açık döviz fiyatlarını yükseltirken, ihracatı teşvik ederek ithalatın düşmesine sebep olacaktır. Böylece bir yandan toplam talep düzeyi yükselirken; diğer yandan da üretim, istihdam ve gelir düzeyide artacaktır (Kaya, 2007: 5).

✓ **Ekonomik istikrarı korumak;** Ekonomik istikrarın bozulması, ekonominin birçok kanalını derinden etkilemektedir. İstikrarsızlık ortamı gerek işgücü piyasasında, gerek para piyasasında tüm dengelerin bozulmasına neden olacaktır. Bu amaçla gümrük tarifeleri ve kotalar kullanılarak toplam talebin kontrol edilmesi hedeflenmektedir. Yabancı malların tarifelerle pahalı hale gelmesi yerli malı talebini ve üretimini dolayısıyla istihdamı artırırken, bir yandan dayerli mal arzının artması fiyat düzeyi artışlarına sebep olur. Bu durum da bu malların ithali teşvik edilerek fiyatların dengelenmesi sağlanabilmektedir (Gürsoy, 2011: 17).

Bunlara ilave olarak ekonomik kalkınma, piyasa aksaklıklarının giderilmesi, ekonominin liberalleştirilmesi, iç ekonomik istikrarın sağlanması, hazineye gelir sağlamak, dış piyasalarda monopol gücünden yararlanma, ülkelerin kendi kendilerine yetmelerini sağlamak, sosyal ve siyasal nedenler ve politik amaçlar için çeşitli ticaret politikaları uygulanabilmektedir (Atabey vd., 2011: 4-6).

1.2.5. Dış Ticaret Politikalarının Araçları

Ülkeler dış ticareti farklı şekillerde kontrol edebilmektedirler. Bu amaçla tarife ve tarife dışı araçlarla kullanılabilir. Bu araçlar kısaca aşağıda özetlenmiştir.

1.2.5.1. Gümrük Tarifeleri

Gümrük tarifeleri, ithal veya ihraç edilen malların fiyatlarına eklenen vergilerdir. Halihazırda ihraç mallarına vergi konulması uygulaması pek yer almazken, zaman zaman yerli üretimi teşvik için ithal mallara vergiler konulabilmektedir (Begg vd., 2011: 646).

Vergi enstrümanı kullanılarak geliri artışı sağlanması, yerli üreticinin korunması ve döviz harcamalarının kontrol edilebilmesi gibi amaçlarla gümrük vergileri kullanılabilir (Gürsoy, 2011: 21).

Bir ülkenin gümrük vergisi koyması halinde, diğer ülkelerinde buna karşılık vermesi dünya genelinde mal fiyatlarının artışına sebep olurken, serbest ticaretinde bundan ağır yara almasına sebep olmaktadır. Bu nedenle bu enstrümanın kullanılması esnasında çok dikkatli ve hassas olunması gerekmektedir. (Öztürk, 2012: 74).

1.2.5.2. Tarife Dışı Araçlar

Tarife dışı engeller; miktar kısıtlamaları (İthalat kotaları, ithalat yasakları, döviz kontrolü, çoklu kur sistemi), gönüllü ihracat kısıtlamaları, sağlık, güvenlik ve çevre standartları, idari düzenlemeler, kamu ihaleleri (yurt içi katkı zorunluluğu), ihracat sübvansiyonu, ithalatta fark giderici vergiler ve ihracat vergileri olarak özetlenebilir. Bu araçlarda yerli sanayiye korumak, ulusal güvenlik ve ya ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak için kullanılmaktadır (Atabey vd., 2011: 8).

Ülkeler dış ticarete ithalatın kısıtlanması amacının dışında ihracatın özendirilmesi için de müdahale edebilmektedirler. Bu nedenle; vergi iadesi, dolaysız prim ödemesi, ihracat kesimine düşük faizli kredi, malın ithalatını yapacak firmalara düşük faizli kredi verilmesi, ihracat kesimine ucuz girdi sağlanması uygulamalara başvurulmaktadır (Öztürk, 2012: 77).

1.2.5.3. Tarife Benzeri Önlemler

Tarife benzeri önlemler dolaylı vergiler, ithal teminatları, tarife kotaları ve mevsimlik gümrük vergileridir. Gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin kârlılığını artıran, yani fiyat mekanizması yoluyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemlerdir.

1.2.5.4. Görünmeyen Engeller

Görünmeyen engeller, ithalat seviyesini doğrudan etkileyen tüm düzenlemelerdir. Görünmeyen engeller; paketlenme ve etiketlemeye ilişkin düzenlemeler, sağlıkla ilgili kurallar, kalite standartları, sanayi standartları, gümrük işlemleri ve bu işlemlerle ilgili idari işlemler, ulusal standart düzenlemeleri, lisanslar, sınırlardaki bürokratik işlemler, çeşitli sebeplerle konan ambargolar görünmeyen dış ticaret engellerine örnek olarak gösterilebilir (Karluk, 2009a: 215).

1.3. İstihdam Kavramının Analizi

İşsizlik günlük hayatımızı derinden etkileyen bir kavram olmuş ve günlük yaşamın en büyük kaygı unsuru haline gelmiştir. Toplumda çoğu insanın uzunca bir süre maruz kaldığı, sıkıntısını çektiği bir süreç olagelmiştir. Bu anlamda işsizlik ekonomik bir kavram olduğu kadar sosyal bir kavram olarak da önem kazanmaktadır. Nitekim yeni mezun her bireyin yaşamını idame ettirebilmesi için bir an evvel bir işe girme gayreti de bunun en açık göstergesidir. İşsizlik kavramını tanımlamak için genel olarak bu kavramla bağlantılı olan diğer teknik kavramları izah etmek faydalı olacaktır. Bu anlamda istihdam kavramıyla başlanılacaktır.

1.3.1. İstihdam Kavramı

TÜİK'in web sayfasında yer alan "Hane halkı İşgücü Araştırması Mikro Veri Seti 2013" başlığının tanımlar ve kavramlar bölümünde istihdam kavramına ilişkin geniş bir tanımlama yapılmıştır. Bu tanıma göre bir çalışanın istihdam ediliyor olarak kabul edilmesi için çalışma çağındaki ve istihdam edilen nüfus içinde olması, aktif olarak işbaşında olması veya kurumsal olmayan nüfus içinde ve işbaşında olmayanlar grubunda yer alması gerekmektedir.

Bu grupta yer alan kesimleri tanımlamak gerekirse; referans dönemde en az bir saat bir iktisadi faaliyette çalışan ücret, maaş, yevmiye gibi gelir elde eden, kendi adına çalışan, işveren veya ücret almadan ailesi için çalışan işçileri işbaşında olanlar grubunu oluşturmaktadır. Bunun yanında referans dönemde işi ile bağlantısı olmasına rağmen değişik sebeplerden dolayı bizzat işinin başında olamayan kendi

hesabına veya işveren olarak çalışanlar ise işbaşında olmayanlar grubuna dahil edilmektedir.

TÜİK'in hesaplamalarında; 15 yaşından büyük ve çalışma çağındaki olanlardan kendi evi dışında yetiştirme yurdu (yetimhane), üniversite yurtları, huzurevleri, özel hastaneler, hapishaneler, kışlalarda hayatını devam ettirenler haricindeki nüfus kurumsal olmayan nüfus olarak kabul edilmektedir.

İstihdam alternatif bir şekilde “mal ve hizmet üretiminde emeğin üretim faktörü olarak kullanılarak yaratılan değerden çalışanlara harcadıkları işgücü karşılığında üretimden pay verilmesi” olarak tanımlanabilmektedir (Bocutoğlu, 2012:74).

Tüm üretim faktörlerinin aktif olarak üretim sürecine katılması genel anlamda istihdam olarak kullanılabilirken, sadece işgücünün üretim sürecine girdi olarak dahil olması ise dar anlamda istihdamı oluşturmaktadır. Daha gerçekçi bir bakış açısıyla istihdamın söz konusu olabilmesi için çalışma faaliyeti bir üretim artışı sağlamalı, devamlı bir faaliyet olmalı ve bu çalışma karşılığında bireye kazanç ve itibar sağlamalıdır (Işığıcok, 2011: 20).

Bir ekonomide, bir sektörde ya da bir bölgede istihdam edilenlerin toplam miktarına istihdam hacmi, belirli bir dönemde bir ekonomide istihdam edilen işgücünün toplam işgücüne oranına da istihdam oranı denilmektedir (Gök, 2004: 29). İstihdam ile milli gelir arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir. İstihdam arttıkça reel milli gelir de artmaktadır. Ancak istihdam düzeyindeki değişiklikler, reel milli gelire her zaman aynı oranda yansımaya sahip değildir. Nitekim tam istihdama yaklaşırken, istihdam düzeyindeki artışların, azalan verimler yasası gereği, reel milli gelirden daha düşük oranda artışlara yol açtığı ileri sürülmektedir (Aren, 2011: 34).

Ekonomik hayatın düzeni açısından istihdam artışı önemlidir. Çünkü istihdamın artması ile birlikte üretim artışı da sağlanacaktır. İstihdam ve büyüme arasında çift yönlü ilişki vardır. Büyümeyle birlikte istihdam artışı sağlanırken, istihdamın artması ile birlikte gelir artışı, tüketim artışını sağlayarak sistemin

işlerliğini devam ettirmektedir. Bu nedenle tüm ülkelerde politika yapıcılar tüm üretim faktörlerinin üretim zinciri içinde aktif olarak yer almasını isterler. Ancak tam istihdam düzeyinde üretim yapmak gerçek hayatta pek de mümkün olmamaktadır.

Tam istihdam; emeğin istihdamı, çalışacak durumda olan kişinin yapabileceği bir işe sahip olmasını ifade eder. Eğer toplumda çalışmak isteyen herkese bir iş sağlanabiliyor ise, o toplumda ekonominin tam istihdam hali (istihdam dengesi) sağlanmıştır. Ancak tam istihdam hali sıfır işsizlik düzeyi anlamına gelmemektedir. Çünkü ekonomilerde çalışma koşulları sürekli değişmektedir ve bireyler bu koşullar doğrultusunda iş değiştirmek veya ayrılmak zorunda kalabilmektedirler. Çok yüksek istihdam düzeylerine sahip ülkelerde bile işe giriş ve çıkışların zaman alması sebebiyle mutlaka işsizlik olabilmektedir. Tam istihdam durumunda işe giriş ve çıkışlar sebebiyle daima belli oranda geçici de olsa işsizlik bulunabilmektedir. Tam istihdamdayken bir ülke ekonomisinde ölçülen işsizlik oranı doğal işsizlik oranı olarak adlandırılmaktadır.

İşgücü, istihdam edilenler ve işsizler grubundan oluşurken üçüncü bir kategori de eksik istihdamdır. Eksik istihdam, işgücünün üretkenlik kapasitesinden tam manasıyla faydalanmamayı ifade etmektedir (Taşçı ve Darıcı, 2010: 280).

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) hane halkı işgücü anketleri ışığında Türkiye'nin istihdam yapısı Tablo 1.1'de sunulmuştur. Tabloda 2005-2014 dönemine ait mevsim etkisinden arındırılmış temel işgücü göstergeleri yer almaktadır. 15 yaş üzeri işgücü 2005'te 21,6 milyon iken 2014'te 28,7 milyona çıkmıştır. İstihdam edilenlerin sayısı ise 19,6 milyon kişiden 25,9 kişiye yükselmiştir. Tarımda istihdam edilenlerin sayısı 2005-2009 döneminde azalmış; 2010 yılı sonrasında artmaya başlamıştır. Tarım dışı istihdam açısından bakıldığında en çok istihdam edilen faaliyet kolu hizmet sektörü iken, ikinci sırayı sanayi daha sonra inşaat sektörü almıştır. Hizmet sektöründe istihdam sayısı 9,2 milyondan başlayarak her yıl artış göstermiştir. İnşaat sektöründe konut piyasasındaki canlanmanın da etkisiyle 2005'te 1 milyondan 2014'te 1,9 milyona yükselmiştir. Türkiye'de istihdam oranı 2005-2014 döneminde ortalama %41,9 iken, işsizlik oranı aynı dönem için ortalama %9,8 gibi çok yüksek düzeylerde seyretmektedir. Özellikle küresel kriz sonunda 2008'den

itibaren sırayla %10, %13 ve %11 gibi büyük artışlar göstermiş. Yine tarım dışı işsizlik oranları incelendiğinde aynı dönemde %12 olduğu, özellikle 2009 yılında %15,9 gibi yüksek bir orana çıktığı görülmüştür. 15-24 yaş arası genç işsizlik açısından değerlendirildiğinde; bu oran %18,05 olurken, 2009 yılında %22 olarak en yüksek düzeye çıkmıştır.

Tablo 1.1 Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Temel İşgücü Göstergeleri (Bin Kişi, +15 Yaş)

Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Temel İşgücü Göstergeleri (15+ Yaş, Bin Kişi)													
Yıllar	İŞGÜCÜ DURUMU (Mevsim Etkilerinden Arındırılmış)												
	İşgücü	İstihdam	EKONOMİK FAALİYETLER (Mevsim Etkilerinden Arındırılmış)					İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı(%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	Genç Nüfusta İşsizlik Oranı (%)
			Tarım	Tarım Dışı									
				Toplam	Sanayi	İnşaat	Hizmet						
2005	21 667	19 608	5 028	14 580	4 231	1 090	9 259	2 059	44,8	40,6	9,5	12,1	17,5
2006	20 937	19 947	4 663	15 284	4 355	1 183	9 747	1 981	44,5	40,5	9,0	11,2	16,5
2007	22 279	20 239	4 570	15 669	4 411	1 234	10 025	2 040	44,4	40,3	9,2	11,2	17,3
2008	22 885	20 591	4 605	15 986	4 538	1 241	10 207	2 294	44,9	40,4	10,0	12,3	18,5
2009	23 740	20 647	4 758	15 889	4 188	1 300	10 401	3 093	45,8	39,9	13,0	15,9	22,9
2010	24 618	21 883	5 110	16 773	4 599	1 441	10 733	2 735	46,5	41,4	11,1	13,7	19,9
2011	25 559	23 227	5 391	17 836	4 858	1 665	11 313	2 332	47,3	43,0	9,1	11,3	17,0
2012	26 159	23 957	5 294	18 663	4 913	1 717	12 032	2 202	47,6	43,6	8,4	10,3	15,8
2013	27 103	24 653	5 204	19 449	5 114	1 795	12 541	2 450	48,4	44,0	9,0	10,9	17,1
2014	28 769	25 905	5 454	20 451	5 310	1 903	13 238	2 863	50,5	45,5	9,9	12,0	18,0

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Mart 2015.

Not: 2011-2014 Verileri TÜİK'in revize edilmiş verileridir.

1.3.2. İstihdamı Belirleyen Faktörler

İstihdam düzeyini ve yapısını belirleyen faktörler istihdam üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiye sahip olabilmektedirler. İstihdam üzerinde etkili olan faktörler aşağıda özetlenmiştir.

1.3.2.1. Yatırımlar

Planlı yatırımlar; devletin ve dış ticaretin dışlandığı bir ekonomide tasarruflara eşit olacaktır. Üretimin denge düzeyinin üzerinde gerçekleşmesi ile yatırımlar artırılıp ve stoklar azaltılarak üretime katılmaları sağlanır. Üretimin denge düzeyinin altında gerçekleşmesi halinde, tasarruf fazlası oluşarak yatırım düzeyini geçecektir. Yatırımın düşük olması ile birlikte istihdam düzeyi de düşecektir. Dolayısıyla yatırım düzeyinin değişmesi, istihdam ve gelirinde değişmesine neden olacaktır. Yatırım artışı, gelir ve tüketim artışı sağlarken istihdam düzeyi de bu gelişmeden olumlu etkilenecektir (Yıldırım vd., 2014: 153).

1.3.2.2. Ekonomik Büyüme

GSYH’da meydana gelen yıllık değişim ekonomik büyümedeki değişimin göstergesidir. GSYH ve dolayısıyla üretim artışı istihdamı artırmaktadır. (Gürak, 2006: 315). Ancak ekonomik büyüme her zaman istihdam yaratmamakta ve literatürde “istihdamsız büyüme” olarak isimlendirilen bir kavram ortaya çıkmıştır.¹

İstihdam düzeyini etkileyen faktörler arasında yurt içi mal ve hizmet talebi ile ithalat ve ihracat düzeyi sayılabilmektedir. Bu sebeplerden yurtiçi üretim düzeyi istihdamın talep yönünü oluşturmaktadır. GSYH’nin artırılması halinde istihdam düzeyi de artırılabilir. Fakat üretimin unsurları arasında yer alan teknoloji, işgücü maliyeti ve kapasite kullanım oranı gibi değişkenler de bu ilişki üzerinde etkili rol oynamaktadır (Akyıldız, 2006: 63).

¹ İstihdamsız büyüme; ekonomide büyümenin sağlanmasına rağmen işsizliğin beklentiler doğrultusunda azalmaması nedeniyle büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin zayıflamasını ifade etmektedir. Büyüme istihdam yaratmak için tek başına yetmemekte olup bu durum literatürde istihdam yaratmayan büyüme (jobless recoveries) kavramının oluşmasına sebep olmuştur. (Barışık vd., 2010: 89)

Ekonomik büyüme ve ekonominin yapısal özellikleri büyümenin istihdam üzerindeki etkisini değiştirmektedir. Büyümeye bağlı olarak işgücü talebi artışı ile istihdamın artması durumunda büyümenin istihdam yaratma kapasitesinin güçlü olduğu söylenebilir. Ancak ekonomik büyümenin istihdam yaratma kapasitesi ve işgücü talebini artırması her zaman beklenen düzeyde gerçekleşmemektedir. Büyümeye bağlı istihdam artışı ve işsizlik oranının düşürülmesi büyümedeki yapısal sıkıntılar ve krizlere bağlı sektörel kaymalar nedeniyle sekteye uğrayabilmektedir. Bir ekonomide istihdam artışı ve işsizlik sorunuyla başa çıkabilmek için sadece büyüme yeterli olamamaktadır. Büyümeye bağlı istihdam artışındaki hedef bu etkinin kalıcı olmasının sağlanması olmalıdır (Aksoy, 2012: 11-15).

1.3.2.3. Teknolojik Gelişim

Teknolojideki gelişmenin istihdama katkısı pozitif ve negatif olabilmektedir. Teknolojik gelişme girdi maliyetlerinde tasarruf imkânı sağlayabilmektedir. Bu durumda sermayenin emekle ikame edilmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Üretimde işgücü yerine makineleşmeye gidilmesi istihdamın düşmesine sebep olabilmektedir. Bunun yanında teknolojik yenilikler beraberinde yeni istihdam alanları da yaratabilmektedir. Yeni açılan sektörler yeni istihdam olanakları sağlamaktadır. Bu yeniliğe uyum sağlayabilen işgücü istihdam imkânına kavuşabilmektedir (Gürak, 2006: 327).

Küreselleşme ve teknolojik gelişme ile işgücü verimliliğinin artması işsizliğin sebepleri arasında yer almaktadır. Küresel rekabetin tırmanması, dış ticaret hacminin yükselmesi ve teknolojik gelişmeler üreticilerin maliyetlerini artırmış ve bu durum işgücü verimliliğinin artırılmasını da zorunlu kılmıştır. Artan işgücü verimliliği daha az istihdam olanakları oluşmasına sebep olmuştur. Böylece ekonomilerde “istihdam yaratmayan büyüme” durumu yaşanmaya başlamıştır (Kaynak, 2007: 68).

Kalkınmanın itici gücü olan beşeri sermaye istihdamda belirleyici rol oynamaktadır. Bireyin beşeri sermayesindeki artış tüm üretim faktörlerinde verimlilik artışı sağlamakta olup eğitim ve teknoloji yatırımlarıyla beşeri sermaye birikimi ile büyüme katkı sağlanacaktır (Gül, 2014: 109).

1.3.2.4. Verimlilik Artışı

İstihdam kavramı için verimlilik artışı büyük önem arz eden faktörlerin başında gelmektedir. Verimlilik artışı işgücünden tasarruf sağlaması nedeniyle istihdama olumsuz yansiyabilmektedir. İşgücünün veriminin artması, aynı üretim düzeyini daha az işgücüyle gerçekleştirme imkanı sağlayacağından işverenlerin ilave işgücü talebi yaratmalarına engel olacaktır (Uzay, 2005: 61).

1.3.2.5. Ücret Düzeyleri

Ücret düzeyi; mevcut çalışanların işe bağlılığı ve başka iş fırsatları arama kararlarını etkileyerek istihdam düzeyi üzerinde belirleyici olmaktadır (Tunalı, 2004: 14). Ayrıca ücret düzeylerinin artması emek talebini daraltacağından istihdam düzeyinin düşmesine neden olabilmektedir. Firmalar arasındaki ücret farklılıkları da iş değiştirme amacıyla işgücünün sektörler ve firmalar arasındaki hareketliliğini uyaracaktır.

1.3.2.6. Eğitim Durumu

Eğitimli ve nitelikli işgücünün nüfusa oranının yüksek olması ve bu işgücünün bilgi ve becerisinin üretim sürecine iyi bir şekilde yansıtılması ekonomik kalkınma ve toplam çıktının artırılmasında büyük öneme sahiptir. Nitekim gelişmiş ülke ekonomilerinde nitelikli işgücünün oranının yüksekliği ekonomik başarılarının temelini oluşturmaktadır (Uysal, 2007: 79).

Eğitim, istihdam öncesinde üretim kalitesinin artmasına imkân sağlamaktadır. Eğitim, bireylerin niteliklerini ve donanımlarını geliştirerek iş bulma olasılıklarının artmasına katkı sağlamaktadır. Eğitimli ve eğitimsiz işgücünün istihdam edilecekleri sektörler ve iş alanları farklılık göstermektedir. Eğitim düzeyi arttıkça istihdam koşulları ve iş imkânları da değişmektedir.

Eğitimin istihdama olan etkisi; nitelikli ve amaca uygun eğitim almış işgücünü sağlayabilmesi ile ortaya çıkabilmektedir. Mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaşması halinde nitelikli işgücünün artabileceği ve böylece işverenlerin talebini karşılayabilecek nitelikli çalışanların artmasını sağlayacak bir eğitim

sisteminin üretime ve işgücü piyasasına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir (Bilgin ve Arı, 2010: 120).

Etkin bir şekilde eğitim politikaları ile eşitsizliklerin azaltılması halinde büyüme gerçekleştirilebilmektedir. Ekonomik darboğazlar ve teknolojik yetersizliklerin üstesinden gelebilmek için eğitim politikaları çıkış yolu olabilmektedir. Bir ülkede eğitim düzeyinin yükselmesi yeni teknolojilere adaptasyonu kolaylaştırabilmekte ve yeni teknolojiler yaratma fırsatı sunmaktadır. Mikro düzeyde ise eğitim seviyesinin artması bireylerin değişime uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır (Jansen ve Lee, 2007: 9).

Eğitimin işgücünün kalitesini artırdığı, verimlilik artışı sağladığı ve nitelikli beşeri sermaye oluşumuna katkı sağladığı göz önüne alındığında; eğitim sistemi ile ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda ve imalat sektörünün gereksinimlerini karşılayacak şekilde biçimlendirilmesi önem taşımaktadır. Eğer eğitim sistemi özellikle imalat sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda işgücü yetiştirirse ekonominin istihdam sağlama kapasitesi de artırılmış olacaktır. Eğitim sistemi ile istihdam arasındaki kopukluğun ekonominin ihtiyaçlarına uygun bireyler yetiştirilmesi ile giderilerek, böylelikle istihdam edilen işgücü sayısı da artırılacaktır.

1.3.2.7. Nüfus Yapısı ve Artışı

Bir toplumdaki nüfus işgücü piyasasında işgücü arzının kaynağıdır. Nüfusun yapısı, hacmi ve kullanım tarzı istihdam üzerinde etkili olmaktadır. Bunun yanında nüfus artış hızının yüksek olması işgücü arzının yükselmesine neden olmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2007: 2-3). Artan nüfus ile birlikte üretici sektörlerde işgücü talebine bağlı olarak istihdam artışı sağlanabilecektir.

İstihdam nüfus ilişkisinde genç-yetişkin, kadın-erkek, kentsel-kırsal nüfus ayrımları önem arz etmektedir.

15-24 yaş grubunda yer alan gençler; ilk kez çalışma hayatına atılmaları, piyasaya ilişkin bilgi ve tecrübe eksiklikleri ve işi öğrenme sürecinde işverene yaratacakları ilave maliyetler gibi nedenler yüzünden işe alımlarda daha az tercih

edilmektedirler. Ayrıca gençlerin aile geçindirme gibi bir zorunlulukları olmaması, iş ve çalışma disiplinin zor gelmesi ve daha rahat yaşamayı tercih etmeleri gibi nedenler yüzünden gençlerin iş bırakma oranlarının yükselmesine ve dolayısıyla da genç işsizliğin artmasına sebep olmaktadır (Özaydın, 2013: 124).

Genç işsizliği ekonomilerde yaygın olarak karşılaşılan bir sorundur. İşgücü piyasasında yetişkinlere kıyasla gençlerin işsizliği daha sık karşılaşılmaktadır. Toplam talep dalgalanmalarının yanında, gençlerin ilk işlerini düşük ücret, nitelik uyumsuzluğu gibi çeşitli sebeplerle iş değiştirmek durumunda kalmaktadırlar (İzgi, 2012: 297).

Genç nüfus eğitim aldıkları alana ve kişisel olarak kendilerine uygun ücret sağlayacak iş alanı buluncaya kadar iş aramaya devam etmektedirler. Genç nüfus ücret beklentisi, tecrübe eksikliği ve uygun nitelikte olmamalarından ötürü işe alımlarda en son tercih edilen grup olmaktadır (Seçer, 2006: 81).

1.3.2.8. Göç

Kırdan kente göç eden işgücü istihdama hemen dâhil olamayıp bir süre niteliklerine uygun iş bulamadıklarından işsiz kalmaktadır. Büyük şehirlerde gerek ekonomik, gerek sosyal veya kültürel anlamda daha konforlu bir hayat sürdürme umudu ve daha çok iş imkânı olması nedeniyle kırsaldan kente göç durdurulamamaktadır. Bu hızlı işgücü akımı kentsel işsizliğin artışına katkı sağlamaktadır. Ayrıca eğitim seviyesini yükseltme ve düzenli şehir hayatı göç olgusunun artışına neden olmaktadır (Ören, 2013: 51).

Kırsal kesimde nüfus artış hızının yüksek olması ve tarımsal verimliliğin artması buradaki nüfusun kentsel bölgelere taşmasına sebep olmaktadır (Bulutay ve Taştı, 2004: 29).

1.3.2.9. Cinsiyet

İstihdamın belirleyicisi olarak cinsiyet en önemli değişkenler arasında yer almaktadır. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranları erkeklere kıyasla daha düşük seyretmektedir (Tansel, 2002: 5). Bunun yanında

kadınların doğum yapma ihtimalleri ve fiziksel kabiliyetlerinin kısıtlılığı işverenlerin çalışan tercihleri üzerinde etkili olmasına neden olmaktadır.

Son olarak işgücü piyasasındaki katılıklar, iş yaşamında tazminat ve vergilerin ağırlığı, bürokrasi ve sendikaların etkinliği işsizliği tetikleyen faktörler olarak, istihdam artışına engel olabilmektedir (TİSK, 2009: 8-9).

Özellikle geleneksel toplumlarda kadınlara atfedilen annelik, ev işleri, bakım ve eş olma gibi roller iş hayatına girmelerini zorlaştırmaktadır. Hatta bu roller nedeniyle eğitimleri de sekteye uğrayabilmektedir. Ayrıca kadınların aile işçisi ve yarı zamanlı olarak çalışmaları eksik istihdam edilme ihtimallerini de artırmakta; nitelik gerektirmeyen veya bakım hizmetlerinde çalışmalarına sebep olmaktadır (Kumaş ve Çağlar, 2011: 261-263). Kadınların eğitim düzeylerinin daha düşük olması kadınların işgücüne katılım oranlarını düşürmektedir. Düşük ücrete razı olmaları ve bakım, temizlik gibi vasıf gerektirmeyen işlerde kayıt dışı çalışmaya razı olmaları da kadın istihdamını düşürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE İSTİHDAM ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİNİN ANALİZİ VE 1980 YILI SONRASINDA TÜRKİYE'DE UYGULANAN DIŞ TİCARET VE DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

Bu bölümde döviz kuru, dış ticaret ve istihdam ilişkisi teorik analiz üç alt başlıkta incelenecektir. İlk alt başlıkta döviz kuru ve dış ticaret, ikinci alt başlıkta dış ticaret ve istihdam, üçüncü alt başlıkta ise döviz kuru ve istihdam ilişkisine dair teorik analiz yapılacaktır. Daha sonra 1980 yılı sonrasında Türkiye'de uygulanan dış ticaret ve döviz kuru politikaları incelenecektir.

2.1. Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin Teorik Analizi

Bretton Woods sisteminin yıkılmasını takiben kurların serbest bırakılması ile birlikte dış ticaret ve kur etkileşimi artmıştır. Bu ilişkinin boyutlarını, nedenlerini ve sonuçlarını teorik ve uygulamalı olarak analiz ederek farklı farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar bulunmaktadır. Bu bölümde döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin teorik literatür ele alınacaktır.

Döviz kurlarında meydana gelecek değişimler hem ekonomik istikrar açısından hem de başta ticaret olmak üzere ekonomik faaliyetleri etkilemesi açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü kur hareketliliği sadece döviz piyasasını değil, bunun yanında dış ticareti de yakından ilgilendirmektedir. Kur dalgalanmalarının ticaret hacmini daraltacağına dair genel kabul söz konusudur. Dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için bazen düşük kur politikası izlenmesi gerekebilmektedir. Düşük kur ile döviz cinsinden ithalat fiyatları düşerken, aynı zamanda ihracat gelirleri de azalabilmektedir. Bu durum ülkelerin ihracat pozisyonlarını kötüleştirirken, ithalat daha ucuz hale gelebilmektedir.

Risk sevmeyen ihracat ve ithalat yapan firmanın ele alındığı standart bir modelde, döviz kuru oynaklığının artışı, firmaların gelecekteki kârlılığı hakkında belirsizlik yaratacağı kabul edilmiştir. Bu tür belirsizlik arttıkça, ihracat arzı ve ithalat talebi azalacaktır. Böylece kur oynaklığı ile uluslararası ticaret arasında negatif bir ilişkinin olduğu varsayılmaktadır (Hodge, 2005: 5).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik dengeleri reel döviz kurunda meydana gelen değişimlerden ciddi biçimde etkilenebilmektedir. Reel kur değişimleri, ulusal paranın değerlendirilmesine veya değer kaybetmesine sebep olarak ülkenin rekabet gücü ve dolayısıyla dış ticaret hareketlerini belirlemektedir (Yılmaz ve Kaya, 2007: 70). İthal girdiye dayalı olarak üretim yapan ülkelerde kurun düşmesi, ucuz hammadde ve aramalı ithalatı imkanı sağlamaktadır. Bunun yanında düşük kur aynı zamanda ihraç edilen malların da fiyatının düşmesine ve buna bağlı olarak dış talebin artmasına sebep olurken ülkenin rekabet gücünün de artmasını sağlayacaktır.

Kur oynaklığı harcamaları kaydırıcı etkilerde de bulunabilmektedir. Yani kurlardaki değişiklik tüketicilerin yerli veya yabancı mal tercihini yakından etkileyebilmektedir. Örneğin kurların yükselmesi ile birlikte ithal malların pahalılaşması yerli mal kullanımını artıracak ve ödemeler dengesi düzelecektir. Fakat kurların düşmesi ise yurtiçi mal tercihini değiştirerek ödemeler dengesini bozacaktır. Genel olarak kurlardaki aşırı oynaklık, belirsizlik doğuracağından riski sevmeyen aktörlerin riskten kaçınmaları nedeniyle dış ticaret hacmini daraltacaktır.

Kur oynaklığı ve dış ticaret arasındaki ilişkinin birincil kaynağı; uluslararası ticari akımlardan kaynaklanan ticari riskten ve kısa-uzun dönemli oynaklığın yarattığı belirsizlikten oluşmaktadır (Auboin ve Ruta, 2011: 10).

Değerli kur yani kurların düşmesi ile artan ihracat getirisinin yanında kurların yükselmesi ile ithal aramalı ve girdi fiyatlarının artması ilişkisine bağlı olarak dış ticaret hadleri ile döviz kuru arasındaki ters yönlü ilişki oluşmaktadır. Bu durum, kur politikalarının ticaret hacmi ve kârlılığını etkileme potansiyeli nedeniyle kur politikaları belirlenirken dikkatli olunması gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Zengin, 2001: 29).

Kurların yükselmesi ithal malları ucuzlatarak iç piyasadaki tüketicilerin yabancı mal tercihini teşvik edeceğinden, yerli mal talebi azalacaktır. Böylece daralan iç talep üretim düzeyinin ve dolayısıyla da istihdamın azalmasına sebep

olacaktır. İstihdam kapasitesinin azalması işsizlik oranını artırarak, gelir dağılımındaki adaleti bozacaktır. İhracata yönelik üretim yapan sektörlerdeki işgücü, bu sektördeki daralma nedeniyle diğer sektörlerde istihdam imkânı bulamadığından tüm ekonomide toplam düzeyde bir daralma yaratacaktır (Bilgin, 2004:82).

Yurtiçi ve yurtdışı ithalat talep esneklikleri toplamı birden büyük ise ne tür bir kur rejiminin uygulandığının bir önemi olmaksızın yabancı ve yerli mal arasındaki talep yön değiştirebilecektir. Ayrıca cari işlemler dengesinin kur değişiminden etkilenmesi de arz fiyatları veri kabul edildiğinde, tüketicilerin kısa dönem değişimlere reaksiyon göstermesine bağlı olacaktır. Buna bağlı olarak gelir, faiz ve kârlılık oranları da değişecektir (Kadıoğlu vd., 2001: 12).

Döviz arz ve talebi gerek ulusal gerekse yabancı siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilenecek beklentileri şekillendirmektedir. Döviz arz ve talebinde meydana gelen değişim kur istikrarını engellerken, kurları daha hareketli hale getirecektir. Bu hareketlilik spekülasyon ataklara sebep olsa da, temelde ülkelerin dış ticaret hacmini etkilemektedir.

Kur ve dış ticaret ilişkisinde teorik ve uygulamalı analizler farklı farklı sonuçlar elde edebilmektedir. Bunun nedeni kur ve dış ticaret ilişkisinin boyutu ve yönü; analizlerde ele alınan ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, kullanılan tahmin yöntemleri doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir (Clark vd., 2004: 20-21). Ayrıca kur ve dış ticareti etkileyen faktörlerin çok fazla olması bu ilişki de standart bir sonuca ulaşılmasını zorlaştırmaktadır.

İktisadi faaliyetlerde geleceğe yönelik belirsizlikler döviz kurlarında beklenmedik hareketlere sebep olabilmektedir. Küreselleşen dünyada sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, bilgi-iletişim teknolojisinin gelişmesi ve finansal işlemlerin artması gibi nedenlerden dolayı kur değerleri etkilemektedir. Bu durum iktisadi birimlerin karar alma süreçlerini etkilemektedir. Özellikle yaşanan finansal krizlerden alınan derslerin de gösterdiği üzere yatırımcılar finansal ve döviz kuru risklerine karşı korunma yoluna gitmektedirler. İktisadi birimler bu piyasa ve kur belirsizliklerini öngörmek, bilgi edinmek için çaba sarf etmektedirler. Genel olarak

yapılan çalışmalar da döviz kurlarındaki oynaklık ve belirsizliklerin dış ticaret hacmini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Örneğin, Arize (1997), Öztürk ve Acaravcı (2003), Takaendase v.d. (2005), Peker (2008).

2.1.1.Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisinin Belirleyicileri:

Literatürde kur oynaklığı ve dış ticaret arasındaki teorik ilişkiye dair temel belirleyicileri; kur riski, kur riskine karşı üreticilerin tutumu, batık maliyetler, dış ticarettten elde edilecek gelir ve ikame etkisi ile ihracat yapan firmaların satışlarını iç ve dış piyasalar arasındaki tahsis etme gücü şeklinde sıralanmıştır (Either(1973); De Grauwe (1988); Dellas ve Zilferfarb (1993); Arize (1997); Mckenzie (1999); Clark vd.(2004)) .

2.1.1.1. Firmaların Kur Riskine Karşı Tutumu:

Reel döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkileri incelenirken firmaların risk tutumlarının belirleyici olduğu dikkat çekmektedir. Eğer firmalar risk sevmiyorlarsa, kur oynaklığından kaynaklanan beklenmedik maliyetler dış ticareti azaltacaktır. Eğer teslimat sonrasında ödeme kabul edilmişse, bu arada geçen dönemde meydana gelebilecek kur değişimleri ihracat kârlılığını muğlaklaştırarak ve kur belirsizliğine bağlı kâr beklentileri ve ihracat azaltacaktır. Bunun yanında kur riskine karşı korunma (hedging) imkânı yoksa veya yüksek maliyetli ise döviz kuru oynaklığı artışı ihracatı azaltacaktır. Risk sevmeyen ihracatçı firma ihracat gelirinin azalmasının önüne geçebilmek için üretimini artırarak, ihracat gelirinden beklenen marjinal fayda yükselecektir. Tersine risk seven ihracatçı firma için, kur oynaklığının yüksek olması sözkonusu marjinal faydasıyı düşürerek, ihracat hacminin düşmesine sebep olacaktır (Arize, 1997; McKenzie, 1999). Bu durum döviz kuru oynaklığının ihracatı firmaların risk tutumlarına bağlı olarak pozitif ya da negatif etkileyebileceğini göstermektedir (Köse vd., 2008: 27).

Bretton Woods sisteminin yıkılışının ardından esnek kur sistemini tercih eden ülkelerin; kur düzeylerinin önceden öngörülemeyecek şekilde dalgalanmasıyla birlikte iktisat tarihinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu değişimle birlikte kurdaki oynaklığın dünya ticaretine zarar vereceği konusunda genel bir yargı oluşmuştur. Bu

genel yargı döviz kurlarındaki beklenmeyen değişimlerin; risk sevmeyen tacirlerin kararlarını etkilemesi fikrine dayanmaktadır (Mckenzie, 1998: 21-22). Either (1973) gelecek döviz kurlarındaki belirsizliğin ithalat hacmini olumsuz etkileyeceğini tespit etmiştir. Gelecek dönemdeki kur değişimleri nedeniyle üreticiler ilave riskler üstlenmek zorunda kalmakta ve gelecek dönemdeki kur artışı beklentileri ithalat hacmini daraltacaktır (Either, 1973: 502-503). Hooper ve Kohlhagen (1978) de oynaklığın etkilerini ampirik olarak test edip negatif ilişki bulmuşlardır. Franke(1991), De Grauwe (1988), Sercu ve Vanhulle (1992) ve Dellas-Zilberfarb (1993) ise bu görüşe karşı çıkan modellerinde, kur oynaklığının aslında daha yüksek ticaret hacmine sebep olduğunu belirtmişlerdir.

Clark (1973), Hooper ve Kohlkagen (1978)'in teorik modellerinde ve bu modelleri temel alan çalışmalarda genel olarak kabul edilen varsayımlar şunlardır;

- ✓ Küçük firma (piyasa da güçlü olmayan, tek ürün üreten)
- ✓ Tam rekabetçi piyasa,
- ✓ Fatura edilen para biriminin ekonomik faaliyetlerde geniş rolü olduğu (ödemelerin yabancı para birimiyle yapıldığı),
- ✓ İthal girdi kullanılmadığı,
- ✓ Yüksek derecede riske karşı olunduğu,
- ✓ Finansal korunma araçlarının olmadığı,
- ✓ Tamamen tek yabancı piyasaya satış yapıldığı varsayılmıştır.

Bu koşullar altında; standart bir firma ihracat yaparken ulusal parasını döviz kuru düzeyine bağlı olarak ulusal paraya çevirmektedir. Bu durumda gelecekteki döviz kuru düzeyinin belirsizliği doğrudan yerli parayla elde edilecek geliri etkileyecektir. Böylece bu belirsizliğe uygun olarak firma ihracat veya fiyat düzeyini belirlemek durumunda kalacaktır. Eğer bir firmanın kârını maksimize edeceği ve riski sevmeme düzeyinin sıfırdan yüksek olduğu kabul edilirse, firmanın üretim için birincil koşulunun kur riskini karşılayabilmesi için marjinal gelirinin marjinal maliyetinden büyük olması gerekmektedir. Bu durumda firmanın kârı sadece döviz kuruna bağlı olacaktır. Kur oynaklığının yüksek olması kur riskinin bir yansıması olarak üretim ve ihracatın düşmesine sebep olacaktır. Diğer bir deyişle bu basit temel

modelde kur oynaklığı ve uluslararası ticaret arasında negatif bir ilişki söz konusudur (Clark vd., 2004: 13)

Risk sevmeyen firmalar için kur riskinin yüksekliği uluslararası ticaretten beklenen faydayı azaltacaktır. Türev piyasaların varlığı, firmaların kur riskine karşı korunmalarına imkân sağlayacak olup, kur oynaklığının ticaret üzerindeki negatif etkilerini azaltabilecektir (Byrne vd., 2008: 238-239).

Arize, Osang ve Slottje (2008), ülkelerin ihracatını; dünya gelir düzeyine, görelî fiyatlara (Ülke ihracat fiyatları/Dünya ihracat fiyatları) ve kur riskine bağılı olarak tanımlamışlardır. Buna göre yabancı ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde artış olduğunda, ihracat talebi azalacaktır. Yüksek riskin yarattığı belirsizlik, risk sevmeyen üreticiler için maliyetleri artıracığından, dış ticareti azaltacağı belirtilmiştir.

Clark (1973), Hooper ve Kohlhagen (1978)'in kurdukları modellerinin yukarıda belirtilen varsayımlarını oldukça kısıtlayıcı olduğunu kabul etmekte fayda vardır. Gerçek ekonomide bu kısıtların dışına çıkıldığı için farklı parametrelerde devreye girerek farklı sonuçlarla karşılaşılabilir. Örneğin ithal girdinin kullanıldığı kabul edilirse ihracat arzındaki daralmanın daha az olacağı değerlendirilmektedir. Çünkü bir ihracatçı parasının değer kaybettiği bir ülkeden ithal girdi aldığı anda ithal girdi maliyeti düşeceğinden ihracat gelirlerinde kendiliğinden bir dengelenme söz konusu olacaktır (Auboin ve Ruta, 2011).

Kısa dönem kur dalgalanmalarına karşı firmaların etkin bir şekilde korunma imkânının olması ve firmaların uluslararası piyasalarda büyüme imkanının olması halinde, toplam kârlılık değişebilecektir. Firmaların ürünlerini iç ve dış piyasa arasındaki tahsis oranıyla firmaların fiyat belirsizliğine karşı tutumları asıl boyutu oluşturmaktadır. Tüm bu faktörlerin etkilerinin birleşimi kur oynaklığı ve dış ticaret etkileşiminin büyüklüğünde etkili rol oynamaktadır.

İstikrarlı döviz kurları uluslararası ekonomik ve mali faaliyetlerde ticaret riskliliğini düşürerek kısa ve uzun vadeli sermaye akımlarını kolaylaştırmaktadır. Bu

durum enflasyon ve sermaye kaçışlarına engel olarak sermayenin kârlılığının yüksek olduğu ülkelerde işlem görmesini sağlayacaktır.

De Grauwe(1988), Dellas ve Zilberfarb(1993) kur oynaklığının ticaret üzerindeki etkisinin büyük oranda firmaların riske karşı tutumlarına bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Döviz kuru değişkenliği risk karşıtı firmalar için gelir ve ikame etkisi oluşturmaktadır. Gelir etkisinde; geleceğe ait belirsizlik gelirin artması halinde firmaların yurtdışı satışlarının artmasına sebep olacaktır. İkame etkisinde ise; döviz kurundaki oynaklığa bağlı olarak belirsizliğin artması firmaların ticaretini azaltacaktır. Yüksek risk karşıtlığı düzeyinde gelir etkisi ikame (fiyat) etkisinden daha fazla olacak, oynaklık ile dış ticaret arasında pozitif ilişki olacaktır. Eğer ihracatçılar tamamen riske karşı iseler; kur oynaklığındaki bir artış ihraç gelirinden beklenen marjinal faydayı artıracaktır. Ayrıca döviz kuru belirsizliğinin ihracat üzerine etkisinin riske karşı olma derecesine bağlıdır. İhracatçılar, gelirlerinin azalacağı için endişelendiklerinden risk arttıkça daha çok ihraç edebileceklerdir. Diğer taraftan daha az risk seven bireyler ise, ihraç gelirlerini değerlendirdiklerinde daha az cazip gördüklerinden en kötü olası sonuçla ilgili olarak daha az endişelenebileceklerdir. Böylece risk yüksekken daha az ihracat girişiminde bulunacaklardır.

2.1.1.2. Yatırımların Geri Döndürülemezliği ve Batık Maliyetler:

Küresel piyasalarda kur değişimleri, yatırımların yön değiştirmesi, politik ve ekonomik kararlar gibi sebepler nedeniyle meydana gelen küresel ticaret hacmindeki değişimlere bağlı olarak gelişen küresel ticaret histerisi üzerine yapılan bazı teorik çalışmalarda; döviz kurlarındaki yüksek oynaklık ve bunun yarattığı belirsizlik, batık maliyetlerin (sunk costs) var olması halinde firmaların dış ticaret piyasalarına giriş ve çıkış kararlarını etkilediğini göstermektedir (Dixit (1989); Krugman (1986); (Franke,1991)).

Batık maliyetler; firmaların ihraç odaklı malların satışındaki üretim bağlantılarının kurulması için gerekli sabit maliyetlerden, dağıtımına ilişkin araştırma ve geliştirme, sermaye, altyapı ve pazarlama yatırımlarından oluşmaktadır. Dixit (1989), piyasaya giriş-çıkışın yaratacağı batık maliyetlerin dış ticareti nasıl

etkileyeceğini araştırmıştır. Dış ticarete firmalar ürünlerini yabancı ülkelere satmadan önce yatırım yapmaktadırlar. Eğer bir ülkeyle yapılan ihracat faaliyetlerini durdurma kararları alınır, bu yatırımların batık maliyetleri telafi edilemez. Döviz kuru çok oynak bir hale gelirse, daha uzun süre bekleme eğilimi sergileyeceklerdir. Piyasaya giriş ve çıkışların olduğu zaman aralığını genişleteceklerdir. Yani piyasaya giriş ve çıkışların neden olduğu batık maliyetler, ticari akımlarda bir histeriye neden olmaktadır. Kur oynaklıklarının varlığı ve kur dalgalanmalarının olduğu kısa dönem değişimlere firmalar anında tepki vermeyip bir tür “bekle ve gör” tutumu sergileyebilirler. Fakat derin ve uzun süren kur hareketliliklerinde, firmalar uluslararası pazarlara girmemeyi tercih etmektedirler. Bu durum döviz kurları firmaları bir tür uyuşukluk-gecikme (inertia) davranışına zorlamalarına neden olmaktadır (Auboin ve Ruta, 2011: 6).

2.1..3. Firmaların Piyasalar Arası Tahsis Yapabilme Gücü :

Broll ve Eckwert (1999), kur oynaklığı ile ihracat arasındaki teorik ilişkinin pozitif yönde olacağını belirtmiştir. Bunu da firmaların kur değişimine esnek bir şekilde tepki gösterebilme yeteneğine sahip olmalarına bağlamaktadırlar. Ayrıca dış ticaret yapan firmaların işlem gördükleri uluslararası piyasalara göre dış ticarete yönelik ürettikleri ürünlerini tahsis etme imkânına sahip olmaları avantaj sağlamaktadır. Oynaklık arttığında, firmalar üretimini iç piyasaya yönlendirme imkânına sahip iseler kur değişiminden kendilerini koruyabileceklerdir.

Gros (1987) ve De Grauwe(1992) firmalar üretim faktörlerini dünya fiyatlarındaki değişimlere göre ayarlama yeteneklerine sahipler ise; döviz kuru yüksekken daha fazla satıp, düşükken daha az satmayı tercih edebileceklerini belirtmişlerdir. Fakat bu tür bir firma davranışı kur belirsizliğine karşı risk sevmemeye bağlı olacaktır. Riski sevmeyen firmalar genellikle; kur oynaklığı yüksek kâr değişkenliği yaratacağından daha az ihracat yapacaklardır. Oysa riski daha çok seven firmalar ise kâr belirsizliği ortamında bile daha çok satış yapmaya hazır olacaklardır. Fiyat değişkenliğinin yaratacağı fırsatlar; kâr elde etmeye ilişkin ortaya çıkacak belirsizlikleri dengeleyecektir. Firmaların kur değişimlerine göre üretim

düzeylerini ve üretim faktörlerini ayarlama imkânları olmaması, kur değişimlerinin ticareti olumsuz etkilemesine neden olmaktadır (Auboin ve Ruta, 2011: 6).

Barkoulas vd. (2002), kur belirsizliğinin ticaret hacmi üzerine etkisini incelediği çalışmada üretim kararının elde edilecek kazanç ve yüklenilebilecek riske bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Modellerinde esnek kur sisteminde üreticilerin kurun gelecekteki düzeyi hakkında tam bilgiye sahip olmadıkları, kur şoklarının sık olabileceği, üreticilerin geçmiş piyasa tecrübeleri ve uygulanan ekonomi politikalarının sinyalleri sayesinde döviz kurunun gelecek düzeyi hakkında fikir sahibi olunabileceği varsayılmıştır. Bu modele göre; dış ticaret kararlarında kur oynaklığı belirleyici bir faktördür. Kur oynaklıkları ise mikro yapı şoklarına², kuru belirleyen faktörlere ve gelecek ekonomi politika sinyallerine bağlıdır.

2.1.1.4. Endüstri İçi Ticaret :

Bazı çalışmalarda ise kur değişkenliğinin ticaretin toplam hacminden ziyade, ticaretin bileşimini etkilediği üzerinde durulmaktadır. Kumar (1992) kur değişiminin toplam ticaret hacmi üzerindeki etkisinin karmaşık olduğunu söylerken, kur dalgalanmalarının endüstri içi ticareti artıracığını belirtmiştir. Bu ilişkinin temelinde; ihracatçı sektörlerin iç sektörlerle göre karşılaştırmalı üstünlüklerinde kur değişiminin vergi gibi bir rol oynadığının altı çizilmiştir. Eğer bu üstünlük azaltılabilirse, dış ticaret yapan ülke ekonomileri daha az uzmanlaşacak ve endüstri içi üretim dış ticarete kıyasla daha çok artacaktır. Bu çalışmaya göre kur riske toplam ticaretten endüstri içi ticaretin çıkarılmasıyla elde edilen net ticareti daraltacaktır.

Kur etkisi toplam ticaretin hacminden ziyade karşılıklı ticareti etkilemektedir (Auboin ve Ruta, 2011: 8). Ticaret kaydırıcı etki daha belirleyici olmaktadır. Bunun sonucunda parasal birliklerin kur oynaklığı etkisinden korunmak için etkili bir

² Mikro yapı şokları; ekonomik temele dayanmayan beklentilerden, yatırımcı portföy düzenlemelerinden, yoğun spekülasyon hareketlerinden ve kısa süreli piyasa balonlarından kaynaklanmaktadır. Mikro şok, risk sevmeyen üreticilerin uluslararası ticarete ilişkin kâr beklentisini törpüleyerek döviz kuru düzeyini belirleyecek ve dış ticaret hacmini olumsuz etkileyecektir (Barkoulas vd.,2002:484).

politika olabileceği belirtilmektedir (Dell Ariccia, 1998: 20; Rose, 2000: 1; Broda ve Romalis, 2003: 18). Parasal birliğe dahil olunması halinde ticari işlemlerde aynı para biriminin kullanılacak olması üreticiler için birlik içinde kur riski endişesi taşımalarına engel olacaktır.

2.1.1.5. Kur Oynaklığının Fırsat Olarak Görülmesi:

Kur oynaklığının yüksek olması, ticaret yapan firmalar için bir risk unsuru olması yanında daha çok kâr elde etme olasılığı sunmaktadır. Genel kabulün aksine oynaklığın dış ticaret akımına olumlu katkısı olabileceğini belirten çalışmalar mevcuttur (Broll ve Eckwart, 1999: 178; Bailey ve Tavlas, 1988: 61). Eğer üreticiler ticaret yoluyla bilgi elde edebiliyorlarsa, bu bilgi sayesinde dış ticaret piyasalarındaki sıradan üreticilere göre döviz kurlarındaki değişimleri daha doğru tahmin edebileceklerdir. Böylece bu bilgi ile daha çok kâr elde edebileceklerdir. Dış ticaret piyasalarında bu tarz bir bilgi sayesinde elde edilen kazanç, döviz kuru hareketlerinin sebep olduğu riski dengeleyebilecektir. Hızlı değişen iş dünyasında, fiyatı etkileyecek bilgiler ticaretle uğraşanlar için çok değerli ve kıttır (Bailey ve Tavlas, 1988: 5). Kur değişimine karşı üreticiler farklı piyasalar arasında satışlarını - paylaşırırlarsa (ABD gibi) kur değişiminden daha az etkilenerek daha çok ticaret yapma imkânına kavuşacaklardır (Broll ve Eckwart, 1999: 178-179).

Tüm firmaların fiyat alıcı, risk sevmeyen uluslararası firma oldukları, mallarını hem iç hem de dış piyasaya satabildikleri, kur dışında tüm fiyatların belli olduğu ve üretim kararının kur belirsizliği altında yapıldığı varsayıldığında; firmalar ürettikleri malları iç ve dış piyasa arasında satmayı erteleyebilecek kadar esnekliğe sahiplerse, satış kararları kur değişimini gerçekleşmesiyle uyumlu olacaktır. Zaman periyodunda olayların akışı, önce üretim kararı verilecek sonra kur belirsizliği ortadan kalkacak ve üretilen mallar iç ve dış piyasa arasında paylaşırılacak şekilde tasarlanmıştır. Yüksek oynaklığın uluslararası piyasalarda kâr elde etme potansiyelini artırmaktadır. Ayrıca artan riskin uluslararası ticaret hacmini pozitif ya da negatif etkileyebileceğini, bu etkinin firmaların riske karşı tutumlarını belirleyecektir. Oynaklık nedeniyle uluslararası piyasalardaki belirsizliğin artması, getiri beklentisini azaltacaktır. Bu etki üretimi ve dış ticaret hacmini azaltacaktır. Fakat büyük

oranlardaki kur oynaklığı kârlı bir uluslararası ticaret olanağı yaratacaktır. Böylece üretim ve ihracatı teşvik edecektir. Yani burada kur riski bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu fırsatı iyi değerlendirebilen yatırımcılar kazançlarını artıracaklardır (Broll ve Eckwart, 1999: 9).

2.1.1.6. Firmaların Piyasalar Arası Fiyat Farklılaştırabilme Gücü:

Eğer yurtdışına üretim yapan firmalar fiyat farklılaştırması yapabiliyorlarsa; kur değişimlerinin olumsuz etkilerinden korunabilirler (Lane, 2001: 242). Yurt içi ve yurt dışı piyasalarda fiyatların katı olduğu ve nominal kurun değişmesi halinde reel döviz kurunun da değişeceği varsayıldığında; reel döviz kurunda bir artış olursa, ithalat azalmayıp aksine artacaktır. Firmalar iç ve dış piyasa arasında fiyat farklılaştırma imkânına sahip olduklarında döviz kurunun artması döviz cinsinden ihracat fiyatlarını artırırken de ithalat fiyatlarının etkilenmesine sebep olacaktır. Böylece ülkenin dış ticaret haddi iyileşecek, para arzı artışıyla toplam talebin artması ile ulusal para olarak ithal mal fiyatlarının sabit kalması nedeniyle ithalat talebi de artacaktır (Erden ve Sağlam, 2009: 22).

2.2. Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisinin Teorik Analizi

Dış ticaret ile istihdam ilişkisi iktisat alanında uzun zamandan beri incelenmektedir. 1980 yılı sonrasında neoliberal politikaların yaygınlaşmasıyla birlikte bu alana olan ilgi de artmıştır. Türkiye’de ise bu alanda yapılan çalışmalar daha ziyade 2000’li yıllarda yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu iki değişken arasındaki teorik ilişki genel olarak ihracat artışının ülke istihdam hacmini genişleteceğine yöneliktir. Uygulamalı çalışmaların bir kısmı bu ilişkiyi doğrularken, bazıları ise farklı sonuçlar elde etmiştir.

Küreselleşmenin ve neoliberal politikaların etkili olmaları nedeniyle ekonomiler birbirlerine daha bütünleşik hale gelmişlerdir. Bu durum gelişmiş ülkelerde uzun dönem işsizliğini artırırken, beşeri sermaye kaybına sebep olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için ise hızlı küreselleşme ve iyi ücretli yeni istihdam olanakları yaratılması anlamına gelmektedir

Küreselleşmenin etkileri ile dünya ticaret ve üretim hacmi önemli ölçüde artmıştır. Ancak işsizlik tüm dünyada önemli bir ortak sorun olma özelliğini korumuştur. Bu durum dış ticaret ile istihdam ilişkisinin incelenmesine olan ilgiyi artırmıştır. Dış ticaretin istihdama olan katkısı Merkantilistlere kadar uzanmakta olup, Hecksher-Ohlin(HO) modelinde tam anlamıyla yerini bulmuştur.

HO modeline göre bir ülkede görece çok bulunan üretim faktörünün kullanıldığı üründe dış ticarete uzmanlaşmaya gidilmektedir. Bu sayede dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişki şekillenmektedir. Modele göre, bol bulunan faktöre yönelik üretimde uzmanlaşma ülkelere karşılaştırmalı üstünlük avantajı sağlamaktadır. Böylece diğer ülkelere göre daha ucuz mal üretme imkânına kavuşulmaktadır. Dış ticaret ve uzmanlaşma sayesinde ekonomide çok bulunan üretim faktörünün fiyatı artacaktır. Gelişmekte olan ülkeler emek yoğun sektörlerle yönelik üretim üretime gidilmesi bu sektörün üretimini artacak artan üretim de istihdam yaratacaktır. Bunun yanında emek yoğun üretime yoğunlaşan bir ülkenin dış ticaretinin artması sermaye yoğun sektörlerin üretim ve istihdamının da azalmasına sebep olacaktır. Bu modelde ticaret sayesinde ithal ikamesi sektörden ihracat sektörüne doğru kaynakların yeniden dağılımı gerçekleşmekte ve üretim faktörlerinin gelirden aldıkları paylar değişmektedir(Ayaş ve Çeştepe, 2010: 261).

HO Teorisinde serbest ticaret sonucunda ülkelerin kendilerinde bol olarak bulunan faktörlerin yoğun olarak kullanıldığı sektörlerde uzmanlaşacağına vurgu yapılmaktadır. Teorinin varsayımı, ticaret artışı sonucu ülke belli sektörlerde uzmanlaşırken, üretim faktörlerinin sektörler arasında tamamen esnek bir şekilde yeniden dağılacağı, önemi azalan sektörlerden uzmanlaşılacak sektörlerle iş gücü kaymalarının sorunsuz gerçekleşeceği yönündedir (Bayar vd., 2011: 3).

Emek ve sermaye gibi iki faktörün kullanıldığı varsayılan üretimde HO modeline göre; gelişmekte olan ülkeler emek yoğun malların ihracatına odaklanırken sermaye yoğun malları ithal etmeyi tercih etmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticarete sadece üretim ile dahil olabilmektedirler. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde emek talebinin artmasına neden olacaktır. İşgücü arzı sabit kabul edildiğinde emek talebi artışı toplamda emek istihdamı artışı

sağlayacaktır (Jenkins ve Sen, 2006). Emek girdisinin üretimde yoğun biçimde kullanılması dış ticaretin emek yoğun sektörlerin üretiminin artmasına ve buna bağlı olarak istihdam artışına neden olmaktadır. Sermayenin üretimde yoğun olarak kullanıldığı ülkelerde ise sermaye yoğun malların üretiminin artması emek yoğun malların üretimini daraltarak istihdamı azaltmaktadır (Gül ve Kamacı, 2012: 24).

HO modelinde faktör fiyatlarındaki farklılık dış ticaretin kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Ticaretin artmasıyla birlikte bu fark azalmaktadır. Bu durum Samuelson tarafından HO modeline faktör fiyatları eşitliği kuralı uygulanarak Heckscher- Ohlin-Samuelson (HOS) modelinin geliştirilmesine neden olmuştur. Bu modele göre, emek yoğun üretim yapan bir ülkenin, üretiminin artması emek talebini artırmaktadır. Emek talebi artışına bağlı istihdam artışı sonucunda reel ücretler artacaktır. Böylece üretimde sermayenin göreceli fiyatı düşerek gelişmekte olan ülkelerde verimlilikle beraber istihdam artışı sağlanacaktır. (Kamacı, 2012: 155).

HOS teorisinde ticaretin önündeki engeller kaldırıldığında; ihracat artışı ile birlikte ithal ikame üretim azaldığında, istihdam önce azalacak ardından artacaktır. Bu modele göre ticaret sayesinde istihdam ithal ikameci sektörden ihracat sektörüne kayacaktır (Greenaway, Hine ve Wright, 1998: 2).

HOS teoremine göre, dış ticarete serbestleştirmeye gidilmesi ihracata yönelik sektörlerde büyümeye kaynaklık ederken ithalata rakip sektörleri daraltacaktır. Üretimin sektörler arası kaymasına bağlı olarak işgücünün görece daha çok olduğu ülkelerde ithalat istihdamı olumsuz etkilerken ihracatın etkisi ise olumlu olacaktır. Dış ticaret sayesinde artan rekabet üretim düzeyi sabitken işgücünün daha verimli şekilde üretim sürecinde kullanılmasını sağlayarak; ihracat ve ithalat sektörlerinde istihdamı olumsuz yönde etkilemesi beklenir (Kızılırmak, 2012: 1).

Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Eşitliği Teoreminde ise; mal hareketliliği nedeniyle serbest ticaret ülkeler arasında faktör fiyatlarının eşitlenmesine sebep olacaktır. Serbest ticaret sonucunda ülkede bol olan faktörün geliri artarken kıt olan faktörün geliri düşecektir. Eğer sektörlerin üretimlerindeki farklılaşmalar karşısında üretim faktörlerinin sektörler arasındaki geçişi kolayca gerçekleşebiliyorsa üretim

faktörlerinin getirilerindeki değişiklik küçük olacaktır. Ancak, üretim faktörleri sektöre özgü ise ve bir sektördeki üretim daralması karşısında kolaylıkla başka sektörlere geçemiyorsa, dışa açılmanın getirdiği rekabet artışı karşısında daralan sektörlerin yoğun olarak kullandığı faktörlerin getirileri kaçınılmaz olarak düşecektir. Buna karşılık ihracatı artan sektörlerin yoğun olarak kullandığı faktörün geliri ise artacaktır. Örneğin, iş gücünün sermayeye göre çok bulunduğu bir ülkede dış ticaret artışı sonucunda emek yoğun sektörlerin ihracatı ve bu sektörlerde çalışanların ücretleri artarken, sermaye yoğun sektörler (rekabette dezavantaja sahip olduklarından) ithalat kaynaklı rekabet baskısı altında kalacak, ürün fiyatlarındaki düşüşlerle beraber bu sektörlerde çalışan işçilerin de ücretleri düşecektir (Bayar vd., 2011: 3).

Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Eşitliği Teoremine göre ticaretin serbestleşmesi ticarete konu olan ürünün fiyatında artış sağlamakla beraber bu ürünün üretimde yoğunlukla kullanılan faktörün de fiyatını artıracaktır. Ürün fiyatının düşmesi ise üretimde kullanılan faktörün gelirini azaltacaktır. Dış ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisine vurgu yapan bu teoride büyüme etkisi ile ürün fiyatındaki değişimin faktör gelirlerini nasıl artıracığının altı çizilmiştir (Gerber, 2005: 63-66; Ünsal, 2005: 172).

Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Eşitliği Teoremine Göre; serbest ticarete ihracata yönelik üretim yapanlar için ihracatta yoğun biçimde kullandıkları faktörün gelirinin artacağı belirtilmiştir. Tersine korumacı politikalar ise ithal ikameci sektörlerde yoğun olarak kullanılan ve kıt bulunan faktör gelirlerinde artış sağlayacaktır. Bu teoriye göre dış ticaret nedeniyle emeğin görece kıt bulunduğu ülkelerde; ücretlerin düşmesine bağlı olarak istihdamın etkileneceği değerlendirilmektedir (Aksoy, 2012: 23).

Ticaretin genişletilmesi, görelî fiyatları değiştirmektedir. Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Eşitliği Teorisi doğrultusunda işgücünün kıt olduğu ülkelerde reel ücretleri azaltırken, işgücünün çok olduğu ülkelerde reel ücretleri de artıracaktır. Ayrıca faktör ticareti ülkelerin net ihracatını etkinlikle artırırken, emek arzını artıracak ve böylece reel ücretler azalacaktır (Davidson ve Matusz, 2013: 391).

İhracatın öne çıkarıldığı görüşlerin temelinde ihracat sektöründe meydana gelen gelişmelerin diğer sektörlerin de gelişmesine katkıda bulunarak, milli gelir seviyesini yükselteceği ve bu yolla ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı savunulmaktadır (Aktakas, 2013: 37).

2.2.1. Dış Ticaretin İstihdamı Etkileme Yolları:

Dış ticaret istihdamı ölçek, kompozisyon ve süreç etkisi olarak üç farklı biçimde etkilemektedir. Bu etkiler özetle şu şekilde açıklanabilmektedir (Jenkins ve Sen, 2006: 300);

✓ **Ölçek Etkisi:** Artan ihracat üretimi pozitif etkilemektedir. Böylece artan ihracat üretimi dolayısıyla da istihdamı artırmaktadır.

Dış ticaret genel olarak verimlilik artışlarına da sebep olabilmektedir. Sektörel perspektiften bakıldığında, dış ticaretteki bir artış ihracat sektörü mal talebinde bir artışa neden olmaktadır. Bu durum, ilgili sektörde yeni bir istihdam yaratma sürecine girildiği anlamına gelmektedir. İhracat talebi ve toplam sektörel istihdam arasındaki pozitif ilişki “ihracat talep etkisi” olarak tanımlanmaktadır (Abraham ve Brock, 2003: 224). Dış talebin artmasına bağlı olarak gerçekleşen ihracat artışı, toplam üretim artışı sağlayacağından yeni üretim alanları ve istihdam olanakları yaratılması sağlayarak işgücü talebinin artmasına neden olacaktır.

✓ **Kompozisyon Etkisi:** Ticarete konu sektörlerin toplam üretim içindeki payı değerlendirildiğinde farklı sektörlerin paylarının dış ticaret aracılığı ile etkilendiği bilinmektedir. Dış ticaret ile ihracata konu sektörlerin üretimi artarken, ithalata rakip sektörlerin üretimi azalmaktadır.

Dış ticaret artışı iş imkânlarını artırırken üretim yapısını da değiştirecektir. Üretim değişimine bağlı olarak işgücünün sanayi kolları arasında yer değiştirmesine neden olacaktır. Dış ticaret artışı halinde gelir sağlayan sektörlerle işgücü nakli olacak ve bu durum üreticilere ilave maliyetler yükleyecektir.

✓ **Süreç Etkisi:** Ticaret, imalat sanayinde işgücü miktarını değiştirerek istihdam üzerinde etkili olmaktadır.

Ticaret-istihdam ilişkisi ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen ve işsizlik oranının yüksek olduğu Türkiye için çok önemli bir konudur. İhracat artışının üretimi, ölçek ekonomilerini ve verimliliği artırarak istihdamı artırıcı etkiye sahip olması beklenmektedir. Diğer taraftan, özellikle üretimin ithal girdi oranının yüksek olduğu sektörlerde ara malları ithalatı üretim artışına ve buna bağlı olarak istihdam artışına yol açabilmektedir. Bunun yanında ithalat artışı iç piyasada rekabeti artırarak verimlilik artışlarına yol açarken, istihdam artışını da teşvik etmesi beklenmektedir. Fakat ithal mallarla rekabet etmekte güçlük çeken ve yeni gelişen sektörler ithalat artışı nedeniyle üretim ve istihdam kayıpları yaşayabilmektedir. Uluslararası piyasalarda rekabet gücü yüksek sektörler dış ticaret artışına bağlı olarak ülke sanayi yapısı içinde ağırlık kazanmaktadır. Bu durum işgücünün transfer olmasını sağlayacak ve istihdam azalmasa bile geçiş sürecinde sektörler arasında ilave maliyetler yüklenmesine sebep olacaktır (Bayar vd., 2011: 3).

Sermaye faktörüne kıyasla emek girdisinin daha çok bulunduğu ülkeler bu faktöre yönelik üretim yapıp ihraç ederken; sermaye faktörüne daha çok sahip ülkeler ise sermaye girdisinin daha çok kullanıldığı üretime yönelerek ihracatını bu doğrultuda şekillendirmektedir. Bu sayede dış ticaretten elde edecekleri gelirleri artıracaklardır. Bu akışın istihdama etkisi emek yoğun ürünlerin ihraç edildiği ülkelerde emek girdisi kullanımında artış sağlarken, sermaye yoğun mallara yönelik ihracat yapan ülkeler de sermaye talebi artacaktır. (Greenaway vd., 1998: 488).

Gelişmekte olan ülkeler açısından ticaret artışı ilave istihdam olanakları sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin daha ziyade emek yoğun üretime yoğunlaşmış olması nedeniyle; emek yoğun ürünlerin ithalatının artması halinde niteliksiz işgücü arzının çok olduğu bu ülkelerde işsizliğin patlamasına neden olabilmektedir. Bunun yanında üretimde makinalaşmanın artması da yine emeğin atıl kalmasına sebep olabilmektedir.

Ekonomilerde dışa açıklığın boyutu istihdam için önemli bir göstergedir. Çünkü ticaret partnerlerinin ödeme gücü ve dış talebin devamlılığı ihraç odaklı çalışan sanayiler için kritik öneme sahiptir. Bu partnerlerin yaşayacakları krizler, ticaret hadlerini, dış talebi, üretimi ve dolayısıyla da istihdamı yakından

ilgilendirmektedir. Bu nedenle istikrarlı ekonomilerle ticaret partneri olmak işgücü piyasası içinde avantajlı bir durum olarak dikkat çekmektedir. Örneğin küresel kriz sonrasında, Avrupa ülkelerindeki kırılma artışı Türkiye gibi bu ülkelere büyük çapta ihraç yapan ülkelerin ekonomilerini sarsmıştır. Ayrıca 2015 yılı sonlarında Rusya ile yaşanan siyasi gerilim sonrasında Rusya'nın Türk mallarına ilişkin talebinin düşmesi yine Türkiye ekonomisi için benzer şekilde sorun teşkil etmiştir.

Literatürde dış ticaret ve istihdam ilişkisi üç farklı yaklaşımla açıklanmıştır (Freeman ve Revenga, 2004: 9-11). HO modelinde düzenlenen birinci yaklaşımda; bu modelden türetilen Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Eşitliği Teoremi ile ürün fiyatlarıyla ücretler arasında bağ kurulmuştur. Bu teoreme göre, dış ticaret ücretleri ithalat fiyatları kanalıyla etkilemektedir (Leamer, 1998: 147). Bu durum şu şekilde açıklanabilir; gelişmiş ülkeler niteliksiz emeğin kullanıldığı ürünler ithal edilip, nitelikli emeğin çoğunlukla kullanıldığı ürünleri ihraç etmektedirler. Böylece gelişmiş ülkelerin niteliksiz emeğin kullanıldığı ürünlerin fiyatları düşerken, nitelikli işgücünün ücretleri de düşecektir. Bu durum dış ticaret ilişkisi olan ülkeler arasındaki ücret farklılıkları eşitleninceye kadar devam edecektir. Modele göre ücret düzeylerinin belirleyicisi sadece dış ticaret olup işgücü piyasasının istihdama ilişkin reel bir etkisi olmayacaktır. Esnek ücret yapısının olmaması istihdamın azalmasına sebep olacaktır. Dış ticaret istihdam ilişkisinde görece üretim faktör oranları, ticaretteki engeller ve teknoloji etkili rol oynamaktadır. (Freeman ve Revenga, 2004: 9-10).

İkinci yaklaşıma göre emek yoğun ürünlerin gelişmekte olan ülkelere ithal edilmesi bu sektörün emek talebini ve dolayısıyla sektörel istihdamı azaltmakta ve ücretlerin düşmesine neden olacaktır. Bu yaklaşıma göre yukarı eğimli maliyet eğrileri ve heterojen ürün varsayımı ile maliyet faktörleri ve talep esnekliklerinden dolayı ithalat nedeniyle tüm sektörlerde iş değişikliği etkisi yaratmaktadır. Ücret ve istihdamın ticarete konu ürünlerden etkilenme derecesi sektörel istihdam payıyla doğru orantılıdır (Polat ve Uslu, 2010: 491-492).

Üçüncü yaklaşımda ise Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi esas alınmakta olup, istihdamın dış ticaretten etkilenme derecesi ülkeler arası emek

verimliliği ve maliyeti ile ilintilidir. Bu yaklaşımda teknoloji ve becerilerden kaynaklanan emek verimliliği farklılıkları göz ardı edilmiştir. Teknolojiden kaynaklanan verimlilik ve göreceli ücretlere bağlı olması nedeniyle birim emek maliyetleri içsel kabul edilmiştir. Ürünün birim emek maliyeti yurtdışı maliyetlere eşit veya daha az olması halinde üretileceği kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki verimlilik artışı nedeniyle bu ülkeden ürün satın alan gelişmiş ülkeler karşılaştırmalı üstünlüklerini kaybederek üretimini azaltmakta ve dış ticaret açığı vermeye başlarlar. Ücretlerin ticaret ortaklarına göre düşürülmesi ile ticari denge sağlanabilecektir (Freeman ve Revenga, 2004: 10). Emek arz ve talep dengesi ücretlerin azalmasına bağlı olarak değişecek ve işsizlik artarken istihdamda azalacaktır (Polat ve Uslu, 2010: 492)

Ülke ekonomilerinin dışa açılmasını işgücü piyasası üzerinde bir dizi etkileri olmaktadır. Örnek vermek gerekirse, dış ticaret uzmanlaşma ve işbölümü yoluyla kaynakların daha etkin kullanımı ile ticaret ortaklarına karşılıklı çıkar sağlayarak büyümeye katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında ihracatın artması ile yeni üretim alanları ve istihdam olanakları oluşmaktadır. Ayrıca ithalata bağlı üretimi dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde ithalat ara maldan ziyade mamul mallara yönelmekte ve cari açık artarak istihdam oranı düşebilmektedir (Sandalcılar ve Yaman, 2012: 50).

Dış ticaret ülkelere; rekabet artışı, büyüme, ölçek ekonomilerinden faydalanma, istihdam artışı, ihracatla birlikte döviz girişi, teknoloji transferi, yeni ürünlere ulaşım imkânı ve verimlilik artışı avantajları sağlamaktadır (Gürak, 2006: 287). Ayrıca ihracat artışı, dış talebin gerekli kıldığı yeni teknoloji üretimi, faktör rekabeti ve üretim imkânlarının artmasını sağlamaktadır (Sandalcılar ve Yaman, 2012: 51).

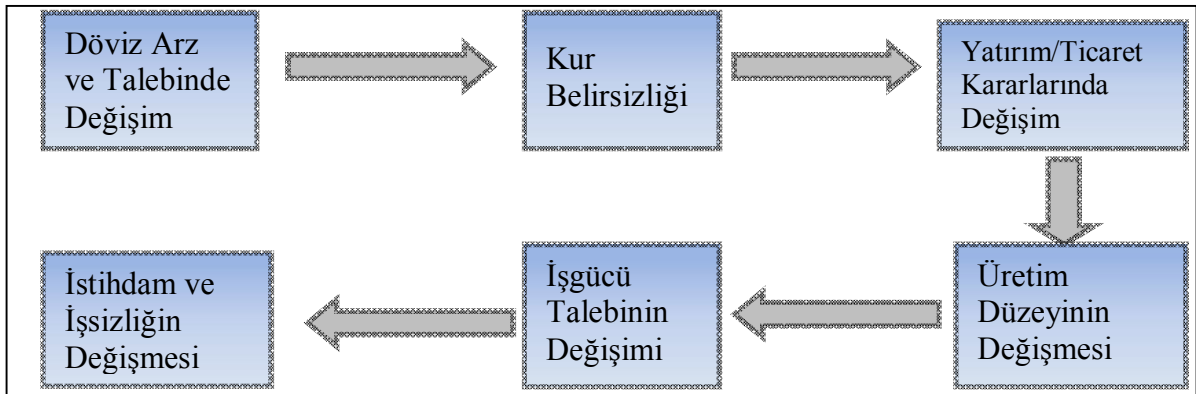
2.3. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişkisinin Teorik Analizi

Açık ekonomiye geçiş ile birlikte ülkelerin istihdam düzeyi dış ticaret kanalıyla döviz kurundan dolayı olarak etkilenmektedir. Üreticiler genellikle maliyetleri düşürmek, pazarlarını genişletmek, ucuz hammadde ve işgücü temin etmek amacıyla dış ticarete girişmektedirler. Bu durum döviz kuru-dış ticaret-istihdam üçgeninde karşılıklı ilişkiler yumağının oluşmasına sebep olmaktadır. Kur

ve istihdam arasındaki ilişki daha çok dolaylı bir ilişkidir. Döviz kuru doğrudan istihdam yerine, öncelikli olarak ticaret, rekabet, yatırım ve fiyatlara geçiş etkisi yaratmaktadır. Bu etkiler yoluyla üretimi ve istihdamı etkilemektedir.

Aşağıdaki diyagramda döviz kurundan istihdama giden süreç açıklanmıştır. Bu diyagrama göre döviz arz ve talebinde meydana gelecek büyük çaplı ve sürekli değişimler kur düzeyleri üzerinde belirsizlik yaratacaktır. Kurlarda yaşanan belirsizlikler döviz cinsinden yatırım yapan yatırımcıların kararlarını etkileyecektir. Bunun yanında dış ticaretle uğraşan üreticiler de kur belirsizliğinin yaşandığı ortamlarda tedirgin davranacaklardır. Çünkü mal sattıkları dönem ile ödemenin gerçekleşeceği dönem arasında meydana gelecek kur değişimi üreticinin kâr beklentilerini şekillendirecektir. Bu nedenle üreticiler kur belirsizliğini risk olarak algıyarak dışarı mal satmaktan vazgeçebilecek ve bu durum üretim düzeylerinin daha düşük seviyelerde gerçekleşmesine sebep olacaktır. Düşen üretim hacmine bağlı olarak üreticilerin emek talep düzeyi azalacak ve böylece ekonominin istihdam kapasitesi düşerken işsizlik oranında artışlar yaşanacaktır.

Şekil 2.1 Kur Değişiminin İstihdamı Etkileme Yolu.

Dışa açık ekonomilerde kur değişiminin istihdam düzeyini etkilemesi temel olarak şu şekilde açıklanabilir. Reel döviz kuru her bir sektörün maliyet ve kazançlarını etkilemektedir. Yüksek derecede ihracat odaklı üretim yapan sektörlerde, reel olarak kurun değer kazanması söz konusu ürünlere yönelik talep eğrisinin aşağı kaymasına sebep olacaktır. Böylece bu sektörlerde üretim yapan firmalar hem iç hem de dış piyasalardaki rekabet gücünü kaybedeceklerdir. Bunun

yanında ithal girdiye dayalı üretim yapan firmalar ise, bu kur değerlenmesinden marjinal maliyetlerin azalması sebebiyle avantajlı çıkmaktadırlar. Böylece ticarete konu sektörlerdeki istihdam düzeyinin kur değişiminden etkilenmesinin boyutunu iki etkiden hangisinin daha baskın çıkacağı belirleyecektir. Ulaşım, inşaat ve hizmet sektörleri gibi ticarete konu olmayan sektörlerde ise kurdan etkilenme söz konusu olmayacaktır (Chen ve Dao, 2011: 6).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kuru dalgalanmaları toplam talebi, yatırımları ve ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bu etki işgücünün görece fiyat değişikliklerini etkilerken, çıktı başına iş sayısını da değiştirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde paranın değer kaybetmesi işsizlik oranını artırarak işgücü piyasasını etkilemektedir (Frenkel, 2004).

Döviz kurunda meydana gelecek bir birimlik değişimin istihdam düzeyi üzerinde yaratacağı değişimi ifade eden ve döviz kurunun istihdam düzeni etkileme derecesini gösteren döviz kuru-istihdam esnekliği; ülkelerin dışa açıklık düzeyine, ithal girdi kullanımına, nihai mal ithalatı düzeyine, piyasa yapısına ve sanayilerin mülkiyet (kamu, özel ve yabancı sahipliği gibi) özelliklerine bağlıdır (Mao ve Whalley, 2011; Kim, 2005). Xiangquan vd.(2011), gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru dalgalanmalarının işgücü piyasasını etkileme potansiyelini ürün piyasası yapısındaki farklılığa, işgücü piyasasının karakteristiklerine ve dış ekonomik bağlılığın büyüklüğüne bağlı olduğunu belirtmişlerdir.

Ticarete konu sektörün ihracattaki payı arttıkça, döviz kuru açısından fiyat esnekliğinin artmasına sebep olacaktır. Çünkü sektörel talebin karşılaşacağı dış rekabet daha çok artacaktır. Bunun yanında ithal girdi payının artması, üreticilerin marjinal maliyetlerini azaltacağından reel kur değerlenmesinin istihdam üzerindeki pozitif etkisi artacaktır (Campa ve Goldberg, 2001).

Teorik çalışmaların çoğunda, döviz kuru değişimlerinin iç üretim düzeyini, görece üretim maliyetleri kanalıyla etkilediği belirtilmektedir. Yabancı firmaların görece maliyetlerinin azaltacak bir kur değişimi (örneğin; ulusal paranın değer kazanması) genellikle yabancı sanayilerdeki ürün fiyatlarının düşmesine neden

olmaktadır. Düşen dış fiyatlar, yerli sanayide üretilen mallara olan talebi daraltacaktır. Düşen talep, daha düşük üretime neden olurken yerli malların ve ücretlerin de düşmesine sebep olacaktır (Branson ve Love, 1986: 4-5).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında üretimde teknoloji ve girdi kullanımını açısından farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler dış ticarete rekabet avantajı sağlamak amacıyla teknolojik yenilikleri kullanarak ürünlerde kalitenin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi için çaba sarfetmektedirler. Fakat gelişmekte olan ülkeler teknoloji ve girdi açısından dışa bağımlı durumdadırlar. Bu ülkelerdeki üreticiler açısından kurların düşük olması yerli firmalar açısından maliyet artışı anlamına gelirken rekabet güçlerini de düşürmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler kurları düşük tutarak ithal girdi ve teknolojiyi ucuzlatarak maliyet düşürerek verimlilik artışı sağlayıp dış piyasalarla rekabet etmeye çalışmaktadırlar (Balaylar, 2011: 139). Bu durum maliyet avantajı sağlarken, düşük kur nedeniyle düşen ihracat gelirleri açısından da sorun yaratmaktadır.

Kur değişimi nedeniyle ürün fiyatlarına geçiş etkisinin (pass through) büyüklüğü; yerli ve yabancı mal arasındaki ikame edilebilirlik düzeyini değiştirdiğinden toplam talep düzeyinin bu değişimden nasıl ve ne derecede etkileneceğini belirleyecektir. Piyasaların dışa karşı korunması söz konusu değilse kur değişimi nedeniyle ülke malları arasındaki fiyat farklılaşması, ülkelerin üretim düzeylerini ve istihdam kararlarını etkileyecektir. Yasal düzenlemeler nedeniyle firmaların işe alma ve işten çıkarmalarının maliyetli olması nedeniyle, belirsizlik dönemlerinde büyük çaplı üretim değişikliği yapmakta çekimser davranmaktadırlar. Yabancı ürün fiyatlarındaki değişim; piyasa gücü, ürün farklılaştırma, piyasaların dış rekabete karşı korunması (tarife, miktar kısıtlamaları), işgücü piyasasına ilişkin düzenlemeler (işe alma ve çıkarma maliyetleri) kur değişiminin istihdamı etkileme gücünü belirlemektedir (Burgess ve Knetter, 1998: 5).

İşsizliğin artması ve verimliliğin düşmesi, ekonomide kötü gidişin, yerli paranın değerlenmesinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Çoğu ampirik çalışmada kur belirsizliği ve oynaklığı risk olarak ele alınmış, yüksek riskin risk sevmeyen yatırımcılar için yüksek maliyet unsuru olacağı ve böylece daha az iş

yaratımına neden olacağı belirtilmiştir. Kur belirsizliği ücret sözleşmelerinde yüksek ücret pazarlığı için birlikler kurulmasına sebep olabilmekte, yüksek ücretler de işsizliği artırmaktadır. Ayrıca kur belirsizliği yatırımları etkileyerek istihdamı da azaltmaktadır. Kurlar belirsizleştikçe kâr beklentisi ve beklemenin maliyeti de artacaktır. Bu teorik argümanlar nedeniyle kur belirsizliği istihdam üzerinde negatif etki yapacaktır (Chang, 2006: 93).

Reel döviz kuru işgücü talebini rekabet ve ithal girdi kanalı ile etkileyebilmektedir. Rekabet üstünlüğü, döviz kuruna bağlı olarak fiyat esnekliğini etkilenmektedir. Kur düzeyindeki artışa bağlı olarak fiyat esnekliğinde meydana gelen azalış, istihdam üzerinde negatif etki yapacaktır. Bu etkinin büyüklüğü döviz kurunun fiyat esnekliği üzerindeki etkisine bağlıdır. Reel kur artışı olması halinde, ithal girdi payının artması sayesinde; üretim artışı ile birlikte istihdam artışı sağlanacaktır (Chen ve Dao, 2011).

Reel ücret düzeyi sabit kabul edildiğinde devalüasyon yapılması dış ticarete konu mallara yönelik talebi yükseltip dış ticaret dengesinin düzelmesine katkı sağlayacaktır. Bunun yanında dış ticarete konu sektör üretimi ve bu sektördeki istihdamı da artıracak, ayrıca sözkonusu istihdama artışı dış ticarete konu olmayan mallara yönelik talebi de yükseltecektir. Böylece emek talebi artarak işsizlik oranı düşecektir. Dış ticarete konu sektörün istihdamının artması dış ticarete konu olmayan sektörlerin emek arzını daraltarak bu sektördeki işgücünün dış ticarete yönelik üretim yapan sektörlerle transfer olmasını sağlayacaktır (Boz, 2013: 53).

Ayrıca işsizliğin temel nedeni olarak işgücü piyasasındaki katılıklarda sebep gösterilmektedir. Asgari ücret uygulamaları, sendikaların varlığı ve etkinlik derecesi, işçinin işten çıkarılmasını güçlendiren yasal mevzuat, tazminatların yüksekliği, işgücü piyasasındaki temel katılıklar olarak görülmekte olup, işgücü talebini etkileyen temel unsurlar arasında sayılmaktadır (Cengiz, 2009; 333).

İşgücü maliyetlerinin yüksek olması kur oynaklığı ve istihdam arasındaki ilişkinin şiddetini etkilemektedir. Kur oynaklıklarında meydana gelen küçük çaplı ve kısa süreli değişimlerde işverenler, nitelikli ve tecrübeli işgücünden vazgeçmek

yerine kur değişiminin yaratacağı kısa süreli maliyetlere katlanmayı tercih edebileceklerdir. Çünkü bu kur değişiminin yaratacağı marjinal maliyetler işgücünün yetiştirilmesi için katlanılan maliyetlerden daha düşük kalabilecektir.

Kur değişiminin istihdam düzeyine etkisinin belirlenmesinde yasal düzenlemelerde etkili olmaktadır. İç piyasa koruma ve hükümet politikalarıyla desteklenirse, görelî fiyatlar, maliyetler ve yerli sanayilerin piyasa payı kur şoklarından etkilenmeyecektir. Bunun yanında işgücü piyasasına ilişkin yasal düzenlemelerde kur şoklarından kaynaklanan görelî maliyet değişimlerine istihdamın ayak uydurma hızı etkilenebilmektedir. Eğer işgücü piyasasına ilişkin yasal düzenlemeler nedeniyle işçinin işe alımı veya çıkarılmasına ilişkin maliyetler yüksek ise; işletmeler belirsizlik sürecinde büyük çaplı istihdam kararları almakta çekimser davranacaklardır (Mao ve Whalley, 2011: 5-6).

İşgücü ayarlama maliyetlerinin (işe alma-çıkarma maliyetleri) yüksekliği istihdam-kur esnekliğini azaltacaktır. Örneğin; işgücü ayarlama maliyetlerindeki bir artış, döviz kuru hareketlerinin işgücü talebi üzerindeki etkisini azaltacaktır. Dış açıklığı çok olan, düşük teknoloji kullanan ve işgücü katılığı az olan sektörler kur hareketlerine daha duyarlı olacaklardır (Alexandre vd., 2010: 3).

Kurların aşırı değişken olması nedeniyle ortaya çıkan oynaklık istihdam üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle daha istikrarlı kurların hakim olduğu iktisadi koşullarda daha iyi ticaret yapılması imkânı sağlandığından, ekonomik koşulların daha öngörülebilir olmasının da vermiş olduğu fırsatlar sayesinde, riskler azalarak fiyatlarda istikrar sağlama olanağı ortaya çıkacaktır. Bu duruma göre döviz kurlarının hareketliliği ihracatçı firmaların avantajını elinden almaktadır.

2.3.1. Döviz Kurunun İstihdamı Etkileme Kanalları

Döviz kurları istihdam düzeyini çeşitli yollardan etkileyebilmektedir. Bu ilişkiler ve döviz kurunun istihdamı etkileme yolları aşağıda özetlenmiştir.

2.3.1.1. Büyüme ve Üretim Kanalı:

Bir ekonominin büyüme ve istihdam yaratma kapasitesi döviz kurlarından etkilenmektedir. Reel anlamda döviz kurunun düşmesi ücretlerin göreceli olarak üretim maliyeti anlamında düşmesine neden olarak dış ticarete yönelik üretim yapan sektörlerin daha yüksek getiri elde etmesine imkan sağlayacaktır. Bunun yanında reel döviz kurunun düşmesi ithalat üzerinde tarife benzeri etki yaparak ithalata rakip üretim yapan firmaların üretim ve istihdamına katkı sağlayacaktır (Ngandu, 2008: 206).

Rekabet edilebilir bir kur düzeyi üreticilerin dış piyasalarda ürünlerini pazarlamalarını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle yatırım, istihdam ve büyüme artışı sağlanacaktır. Dış ticarete konu sektörlerin gelişmesi ekonomi genelinde pozitif dışsallık yaratıp, diğer sektörlerde de büyüme artışına katkı yapacaktır. (Frenkel, 2004: 8).

Reel kur şokları, yerli ve yabancı malların göreceli fiyatlarını ve iç üretim düzeyini değiştirerek, istihdamı da bunlara bağlı olarak değiştirmektedir. Ayrıca ileride açıklanacak ithal girdi kanalı ve ithalat rekabet kanalı ile de etkide bulunmaktadır. Reel kurun değerlenmesi, ithal girdilerin maliyetini ve ithal nihai malların fiyatlarını düşürerek ucuzlayan üretim sayesinde; hem ithalata rakip sektörler canlanacak hem de maliyet avantajı sağlanacaktır. Üretim ve yerli sanayilerdeki istihdam düzeyi; yerli ve ithal malların ikame edilebilirlik derecelerine bağlı olarak değişik şekillerde etkilenebilecektir. Üretim düzeyi ve istihdamın kur şoklarına verecekleri tepkinin düzeyi; önemli derecede kur değişiminden yerli ve yabancı fiyatlara geçiş etkisine bağlıdır. Literatürde geçiş etkisi (Pass through effect) olarak bilinen etkiye göre, döviz kurundaki artış azalışların ithalata konu olan mal fiyatları ile yurt içi fiyatlardaki oluşturacağı değişimi ifade etmektedir.

Üretim yapılan piyasanın yapısı da bu ilişkide belirleyicidir. Rekabetçi bir piyasa söz konusu ise firmalar fiyat ve üretim düzeyinde ayarlama yapma imkânları olmadığından kur değişiminden etkileneceklerdir. Monopolcü bir piyasada ise, ürün farklılaştırma ve piyasa gücü kullanılarak fiyat ayarlaması yapılarak kur şoklarının istihdama etkisini kısmen dengeleyebileceklerdir (Mao ve Whalley, 2011: 5).

Kur oynaklığının işsizliğe olan etkisini inceleyen çalışmalarda genel olarak piyasa yapısındaki farklılıkların bu ilişki üzerinde etkili olduğunu göz önüne sermektedir.

Ticari birlikler güçlüyse kur oynaklıkları aşırı ücret sıçramaları yaratarak istihdam üzerinde daraltıcı etki yapacaktır (Andersen ve Sorensen, 1988: 265).

İşgücü piyasasındaki katılıklar işçilerin pazarlık güçlerini artırması halinde; ücret artışlarıyla birlikte firma net kârlarını azaltacak ve yüksek kur oynaklıkları firmaların yeni iş imkânı yaratmalarına engel olacaktır (Belke ve Kaas, 2004: 253).

Kur oynaklığındaki geçici bir artış dahi firmaların iş yaratma kapasitelerini kullanmalarına engel olabilecektir. Böylece kur oynaklığının artması gelecekteki kazanç belirsizliğini artırarak bekleminin değerinin artıracaktır (Belke ve Gros, 2001: 35).

2.3.1.2. Makroekonomik Kanal:

Bu kanalda, kısa vadede reel döviz kurunun ekonomik faaliyetler ve istihdam düzeyindeki etkileri incelenmektedir.

Yerel paranın değer kaybetmesi firmaların rakebet gücünü artıracığına dair geleneksel görüş mevcuttur. Toplam talep sabit kabul edildiğinde reel anlamda bir devalüasyon yapılması ticarete yönelik üretim yapan firmaların talebinde artış sağlayarak istihdam düzeyinin de yükselmesine katkı sağlayacaktır (Hua, 2007).

Ticarete konu olmayan sektörler açısından reel anlamda devalüasyon yapılması çarpan etkisi yapmaktadır. İstihdamda meydana gelen artış ticarete konu olmayan ürünler için toplam tüketimin artmasına neden olacaktır. Bu sektörlerle yönelik talep ve fiyat artışları her iki sektör arasındaki ücret farklılıklarını ve işsizliği düşürecektir. Bu analizde toplam talep üzerinde belirleyici olan diğer faktörler sabit kabul edilmiştir. Reel anlamda devalüasyonun karmaşık etkisi ülkelerin reel ve finansal yapısına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Frenkel, 2004: 4). Kur geçişkenliğinin yüksek olması kur artışlarının ihracata yönelik üretim yapan firmalar açısından rekabet gücünü azaltacaktır. Bu durum kur artışından kaynaklanacak

enflasyon artışı ihtimalini azaltmak amacıyla bir takım makro politikaların uygulanması zorunlu olabilmektedir (Ngandu, 2008: 207).

Gelişmekte olan ülkelerdeki firmaların döviz cinsinden borçluluk durumu düşük kur düzeyinin istihdam üzerindeki pozitif etkisini azaltacaktır. Döviz pozisyonu açığı olan firmalar reel kurun düşmesi halinde yerel para cinsinden borçlarının artması anlamına gelmektedir. Borç artışı firmaların net değerinin azalmasına ve böylece bankalardan kredi kullanma olanaklarının azalmasına sebep olacaktır (Galindo vd., 2007).

Genel olarak döviz kurunun değer kaybetmesi yerli firmaların rekabet gücünü kuvvetlendirmektedir. Talebi etkileyen diğer faktörler sabit kabul edildiğinde, reel döviz kurunun değer kaybetmesi, ihracatı artırarak toplam talebin yükselmesine neden olmaktadır. Bu sayede daha yüksek üretim ve istihdam seviyelerine kavuşulacaktır (Frenkel ve Ros, 2006: 634).

Yerli paranın değer kazanması yerli mallara göre yabancı malların göreceli fiyatlarını düşürecek ve böylece yerli mallara olan talep azalacaktır. İşgücü piyasalarında da işgücü talebindeki azalmaya bağlı olarak işsizlik artarken, nominal ücret enflasyonu da azalacaktır. Yerli paranın değer kazanması, bu para birimi cinsinden ithal ara malı fiyatlarının düşmesine neden olacaktır. Buna bağlı olarak emeğin marjinal getirisi artarken, işgücü talebi de artacaktır. Bu kanal; yerli paranın değer kazanmasının istihdam ve nominal ücretler üzerindeki ters etkiyi hafifletecektir.

Kur hareketliliği ekonomiyi şu şekilde üç kanaldan etkileyecektir (Kandil ve Mirzae, 2003: 90);

✓ Yerli paranın beklenmedik şekilde değer kazanması halinde ihracat daha pahalı hale gelirken, ithalat ucuzlayacaktır. Böylece yabancı piyasalardaki rekabet yerli mallara olan talebi düşürecek, talep kanalı yoluyla ithalatı artırırken, ihracatı azalacaktır. Toplam talepteki daralmaya bağlı olarak işgücü talebi de daralacak ve böylece istihdam ve nominal ücretler azalacaktır.

✓ Para piyasasında, beklenmeyen ve geçici bir yerel paranın gelecekte beklenen değerine göre değer kazanması bireylerin ellerinde daha az yerel para tutmalarına sebep olurken bu durum faizlerin de düşmesine neden olacaktır. Bu kanal döviz kuru şoklarının toplam talep, işgücü talebi, istihdam ve nominal ücretler üzerindeki olumsuz etkisini hafifletecektir.

✓ Arz cephesinde döviz kurundaki değişimler aramalı ithalatının maliyetini belirlemektedir. Yerli para değer kazandığında üreticiler aramalı ithalatını artırma eğilimine girecek ve emeğin marjinal ürünü artacak ve böylece işgücü talebi, istihdam ve nominal ücretler artacaktır.

Kur şokları emeğin marjinal getirisini etkileyerek işgücü talebi üzerinde etkili olmaktadır. Bu etkiler üreticilerin iç ve dış satışları ile ithal girdi maliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Denge istihdam düzeyi şoklara karşı, ihracat odaklı sanayilerde ve iç piyasada artmaktadır. Çünkü yerli işgücü ve ithal girdiler birbiri yerine ikame edilebilmekte ve üretim fonksiyonunda birbirlerinin tamamlayıcıları olabilmektedir. Döviz kurunun işgücü talebi üzerindeki rolü, fiyatlama gücüne sahip firmaların bulunduğu sanayilerde ve üretimin daha az işgücü yoğun olduğu sektörlerde daha da güçlenmektedir (Galindo vd., 2007: 287).

2.3.1.3. Faktör Yoğunluğu Kanalı:

Bu kanalda üretim maliyetlerinin reel kur değişimlerinden etkilenecek üretimdeki emek-sermaye kullanım oranı üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Nispi fiyatların belirlenmesinde reel döviz kuru önemli bir etkidir. Genellikle ithalat içinde sermaye malalarının ağırlıklı paya sahip olması, gelişmekte olan ülkeler açısından reel döviz kuru emek-sermaye malları arasındaki göreceli fiyatlar üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Üretimde kullanılan üretim faktörlerinin bileşimi (ithal girdi/emek) açısından reel döviz kuru kritik öneme sahip olmasının yanında ticarete yönelik üretim için emek maliyetinin belirlenmesinde de önemli role sahiptir. Sermaye ve emek faktörleri arasındaki ikame esnekliğinin yüksek olduğu kabul edildiğinde reel olarak kurun artması ithal girdi maliyetini artırarak, sermaye/emek yoğunluğu negatif yönde etkileyerek üretimde emeğin daha yoğun kullanımını teşvik edecektir (Hua, 2007: 340).

Reel döviz kurunun değişmesi ürünlerin görelî fiyatlarının değişmesine sebep olarak üretimin yaratacağı istihdam artışı üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu etki uzun vadede ortaya çıkabilmekte, firmalar ve sektörler arasındaki üretim yapısının, teknoloji ve üretim organizasyonu kanalıyla değişimine sebep olmaktadır. Görelî fiyatlarda meydana gelen değişim reel döviz kurundaki ayarlamalar ile ekonominin tümünde uyum sağlama yoluna gidilmektedir. Örneğin reel döviz kurunun düşmesi ticarete yönelik üretim yapan firmalar için emeğin nispi fiyatını düşürdüğü için emek yoğunluklu üretim yapılmasını teşvik edecektir. Reel döviz kurunun yükselmesi halinde ise ithala rakip üretim yapan firmaların kârlılığını azaltacağından firmaları kapanma durumuna getirebilecektir (Balaylar, 2011: 141-142).

Reel döviz kurunun İstihdam/çıktı oranının reel döviz kurundan etkilenme durumu ticarete yönelik üretim yapan firmalarla sınırlı değildir. Ticarete yönelik üretim yapmayan firmaların dış rekabete maruz kalmamalarına karşın reel kurlarda meydana gelen değişimden kaynaklanacak nispi fiyat değişimleri nedeniyle emeğin üretimdeki nispi kullanımı etkilenerek ticarete yönelik üretim yapmayan sektörlerinde bu değişimden etkilenmesine neden olacaktır. Ticarete yönelik üretim yapmayan firmaların kullandığı sermaye malları ithalat içindeki payı önemli paya sahipse reel kurun yükselmesi halinde üretimde emeğin kullanımının iç piyasadaki üreticilerin tarafından azaltılmasına sebep olacaktır (Frenkel, 2004: 10-11).

Reel döviz kuru ile sermaye-emek (K/L) oranı arasında pozitif, istihdam düzeyi ile negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Balaylar, 2011: 142).

Dış ticaret faaliyetlerinde işgücü maliyeti üreticiler için en önemli maliyet kalemlerinden biridir. Reel döviz kurunun artması dış ticarete yönelik üretim yapan sektörlerin üretimlerinde işgücü yoğunluğu artışı daha emek-yoğun teknoloji kullanımı ile ya da yatırımların emek-yoğun ürünlere yapıldığı sektörlerle yönelmesiyle olacaktır. Faktör yoğunluğu kanalı emek/sermaye mallarının görelî fiyatlarını etkileyerek gelişmekte olan ülkelerde belirleyici olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ithal malların önemli kısmı sermaye mallarından oluşmaktadır. Reel döviz kuru, ithal girdi/emek oranını etkileyerek görelî fiyatların belirleyicisi haline

gelmektedir. Sonuçta reel döviz kurundaki değişime bağlı olarak görelî fiyat değişimi istihdam ve üretim düzeyini etkilemektedir (Boz, 2013: 54).

İşgücü/faktör yoğunluğu kanalında, döviz kurunun istihdamı etkilemesinde kurun görelî fiyatları değiştirmesiyle belirleyici olmaktadır. Reel döviz kurunun ticari faaliyetlerde ki işgücü maliyetinin ölçülmesinde ücret değerinin yabancı para birimiyle ölçülmesinde etkili olacaktır. Reel döviz kuru gelişmekte olan ülkelerde sermaye/emek oranının belirlenmesinde önemli bir faktördür. Çünkü sermaye malları önemli ölçüde ithal bileşene sahiptir. Reel döviz kurundaki değişimlere bağlı olarak görelî fiyatlarda meydana gelen değişimin istihdam/çıktı oranını etkileyeceği beklenilmektedir. Belli bir toplam talep düzeyinde yüksek istihdam düzeyi toplam emek arzı ve talebindeki kaymalara bağlı olarak işsizlik oranı da azalacaktır. Reel döviz kurunun işsizlik üzerindeki istihdam/çıktı oranı yoluyla yapacağı etki kısa dönemde gerçekleşmeyecektir. İstihdam/çıktı oranındaki değişim, şirket ve sektör bazında üretim yapısına, her sektörde ve firmada üretilen mal sepetindeki değişime, teknolojiye ve üretim organizasyonundaki değişime bağlı olacaktır. Reel döviz kurunun değer kaybetmesi ile önceden kârsız bulunduğu için üretim yapılmayan ticari faaliyetlerin üretimine teşvik edecektir. Ayrıca değersiz reel döviz kurunun üretimde yoğun olarak emek kullanımını sağlayacaktır. Çünkü uluslararası para birimiyle emeğin maliyeti ölçüldüğünde üretim faktörlerinin görelî fiyatlarının da düşüş sağlayacaktır. Reel döviz kurunun değer kazanması halinde ise bazı ticari faaliyetlerin kârsız hale gelmesi sebebiyle firmaların kapanma noktasına gelmesine sebep olabilmektedir (Frenkel ve Ros, 2006: 635).

Yüksek reel döviz kuru sebebiyle ticarete konu ürünlerde işgücü yoğunluğunun artması, daha çok emek yoğun tekniklerin kullanılmasıyla veya emeğin yeniden tahsisiyle ve emek yoğun ticari mallara yatırım yoluyla gerçekleşecektir.

Döviz kuru dalgalanmaları görelî ürün fiyatlarını artırarak ülkelerin rekabet gücünü etkilemektedir. Böylece ürün talepleri artış veya azalış gösterecek istihdam düzeyinin değişmesine sebep olacaktır. Kur değişimlerinin istihdam üzerindeki

etkisi; mal piyasasının yapısına, işgücü piyasasının yapısına, istihdamın ayarlanma düzeyine ve hızına bağlıdır (Branson ve Love, 1986: 5-6).

2.3.1.4. Dışa Yönelim Kanalı:

İhracatçı, ithal girdi kullanan ve ithalata rakip üretim yapan firmalar için reel döviz kurundaki meydana gelen değişimin yaratacağı istihdam değişimi etkisi dışa yönelim kanalı ile ele alınmaktadır.

Emeğin marjinal geliri kur değişimlerinden etkilenmektedir. Döviz kurunda meydana gelen değişiklikler firmaların marjinal kârları üzerinde değişiklik yaratarak firmaların emek talebi üzerinde belirleyici olmaktadır. Firmaların dışa açıklık oranı emeğin marjinal gelirindeki değişikliği etkilemektedir. Özellikle ihracat odaklı çalışan sektörler, ithalata rakip üretim yapan firmalar ve ithal girdi ağırlıklı üretim yapan firmalar kur değişimlerinden daha çok etkilenmektedirler (Campa ve Goldberg, 2001: 484). Dışa yönelim kanalları; ihraç ürünlerinin emek maliyeti kanalı, ithal girdi fiyatları kanalı ve ithalatın nüfuz etme kanalı oluşturmaktadır (Balaylar, 2011: 142).

2.3.1.5 İhraç Ürünlerinin Emek Maliyeti Kanalı:

İhracat odaklı üretim yapan sektörler, iç piyasa için üretim yapan sektörlerle kıyasla emek talebi kur değişimlerine daha çok hassasiyet göstermektedir. İhracat odaklı üretim yapan sektörlerde kur değişimlerinin yaratmış olduğu gelir değiştirici etki daha büyük emek talebi yaratmaktadır. Buna göre;

✓ Emek yoğun üretim teknolojisi kullanıldığında kur değişimi emek talebi daha az etkilenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işgücü arzının yüksek olması, işgücü maliyetinin düşük olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla özellikle iç piyasaya yönelik üretim yapıldığında kurdan kaynaklanacak bir değişim emek talebi üzerinde doğrudan bir etkide bulunmayacaktır.

✓ İç piyasalarda ithal girdi ve ürün kullanımı yüksek olması halinde emek talebi kur değişimine daha duyarlı olmaktadır. Kurlarda meydana gelecek değişim ithal girdi bağımlılığının yüksek olduğu ülke ve sektörlerde, emek talebinin bu

değişime karşı daha hassas olmasına sebep olacaktır. Çünkü kur artışı üreticilere ilave maliyet yükleyecektir.

✓ Üretim yapılan sektörün ihracat odaklı olması halinde emek talebinin kur değişimine duyarlılığı yüksek olmaktadır. Dış piyasalara yönelik üretim yapan sektörler, döviz kuru değişimlerinin satış ve kâr düzeylerini etkilemesi nedeniyle emek talebi üzerinde daha belirleyici rol oynamaktadır (Campa ve Goldberg, 1997: 13-14; Balaylar, 2011: 142-143).

2.3.1.6. İthal Girdi Fiyatları Kanalı:

Üretim sürecinde ithal girdi kullanımının yüksek olması, kur değişimi halinde ithal girdi fiyatlarındaki değişime bağlı olarak kur değişimlerine daha duyarlı olmalarına sebep olmaktadır. Sermayenin emeğe göre görece fiyatının değişimi faktör ikame esnekliğince belirlenmekte olup kur-istihdam ilişkisinde faktör yoğunluğu (bileşimi) kanalını oluşturmaktadır. Üretim sürecinde firmaların ithal girdi kullanımının yüksek olması istihdam düzeyinin kur değişiminden etkilenme derecesi üzerinde belirleyici olmaktadır (Ngandu, 2008: 208).

Dışa açık ve ithal girdisi çok olan sanayilerde istihdamın döviz kuruna bağlılığı daha yüksek olmaktadır. Çünkü yerli paranın değer kaybetmesi ithalat girdisi çok olan sanayilerde yerli üretime olan talebi artıracaktır. İhracata bağlılığı yüksek olan sektörlerde ise işgücü talebi döviz kuru değişimlerine daha hassas olacaktır. Çünkü ülke parasının değer kaybetmesi, ihracat odaklı sektörlerdeki iç üretime olan yabancı talebi artıracaktır (Kim, 2005: 134).

Teoride genel olarak, dışa açıklığı yüksek olan sektörlerde, döviz kurunun düşmesi istihdama olumlu etki yapmaktadır. Bunun yanında, düşük ithal girdi oranına sahip sektörlerde, istihdam kur şoklarına pozitif tepki vermektedir. Özetle, dışa açıklığı yüksek ve ithal girdi kullanımı düşük olan sektörlerde döviz kurunun değer kaybetmesi halinde istihdam olumlu etkilenecektir (Kim, 2005: 143).

Campa ve Goldberg (2001), paranın değerlenmesinin ihraç artışı, ithalat azalışının yanında ara malı ithalatı maliyetlerini de düşürerek istihdamı etkileyeceğini belirtmişlerdir.

2.3.1.7. İthalatın Nüfuz Etme Kanalı

Dış rekabete maruz kalan sektörlerin istihdam kapasitesi döviz kuruna karşı daha duyarlıdır. Reel kurun yükselmesi durumunda, yerli talep ucuzlayan ikame yabancı mallara yönelmektedir (Ngandu, 2008: 208). Böylece ithalata rakip üretim yapan üreticilerin üretim kapasitesi düşecek veya kapanma noktasına gelinecektir. Böylece istihdam daralacaktır (Balaylar, 2011: 143).

2.3.1.8. Piyasa Yapısı ve Emek Piyasasına Yönelik Düzenlemeler Kanalı :

Neoliberal görüşe göre işsizliği belirleyen temel faktörler arasında işgücü maliyetleri (ücret+vergiler), işten çıkarma maliyetleri, işgücü piyasasındaki katılıklar, bürokrasi ve kanuni yükümlülükler ile güçlü sendikalar yer almaktadır. İşsizliğin nedenleriyle ilgili olarak neoliberal görüşe karşı üç alternatif görüş bulunmaktadır. Keynesçi görüşe dayanan yaklaşıma göre, ücretlerin milli gelirdeki payının azalması tüketim talebini azaltarak, yatırım ve büyümenin yavaşlamasına sebep olacaktır. Bu durumda işsizlik yüksek ücretlerden değil düşük ücretlerden kaynaklanacaktır. Marksist görüşe göre ise, kapitalist sistemde tam istihdama ulaşmak mümkün değildir. Tam istihdam işçi kesiminin güçlülüğü anlamına geleceğinden kâr oranlarının azalmasına ve büyümenin düşmesine neden olacaktır. Böylece dönemsel krizlerle beraber işsizliğin de artmasına neden olacaktır. Üçüncü yaklaşımda ise küreselleşme ile birlikte firmalar rekabet baskısına maruz kalacaklar ve büyümenin istihdam yaratma potansiyelinin azalmasına neden olacaktır. Böylece küreselleşme işsizliği olumsuz etkileyecektir (Ay, 2012: 322-323).

Rekabetçi sektörler dış piyasalarda meydana gelen fiyat değişimlerine karşı daha çabık tepki vermektedirler. Ayrıca piyasaların korunması amacıyla alınan önlemler ithalatın nüfuz etme derecesini ve fiyatların vereceği tepkiyi yumuşatacaktır. Emek piyasasına ilişkin yapılan değişiklikler kur hareketlerinin istihdamı etkileme derecesini tayin edecektir. İşe alma ve çıkarmaya yönelik katı düzenlemeler kur değişimlerinin istihdam kapasitesini etkileme derecesi üzerinde belirleyici olmasına engel olacaktır. Firmalar kârlılık derecelerini değiştirirerek bu değişime karşı koymayı deneyeceklerdir (Ngandu, 2008: 208).

İstihdam problemlerinin oluşmasına neden olan faktörler şu şekilde özetlenebilir; yüksek nüfus artış hızı, yetersiz sermaye birikim düzeyi, yetersiz yatırım artışı, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, niteliksiz işgücü, olumsuz dış ticaret hadleri, işgücü piyasası ihtiyaçlarına cevap veremeyen mesleki eğitim, teknolojik gelişmeler, yetersiz sektörel kapasite kullanımı, artan nitelikli işgücü talebi ve aşırı rekabet ortamı (Özsabuncuoğlu ve Direkçi, 2012: 2).

2.3.1.9. Ödemeler Dengesi Kanalı:

Ödemeler dengesi kanalına göre; borç servisinde yaşanan bir kriz firmaların net değeri üzerinde bir azalma etkisi yapmaktadır. Böylece firmaların borç ödeme yeteneği zarar görmektedir. Bu etki özellikle finansal piyasaları gelişmemiş olan ülkelerde daha net görülebilecektir. Sonuçta dış fonların maliyetinin artması ile sonuçlanacaktır. Firmaların yatırım ve istihdam kararları üzerindeki toplam etki ise negatif olacaktır (Galindo vd., 2007: 286).

Finansal kanal olarak da adlandırılan ödemeler dengesi kanalı daha ziyade gelişmekte olan ülkelerle ilgilidir. Ödemeler dengesi kanalı, dolarizasyon ve borçlanmayla uyarılmaktadır. Önemli miktardaki bir borcun, belli yabancı para biriminde yoğunlaşması halinde, döviz kurunun değer kaybetmesi finansal yükün daha da artmasına sebep olacaktır. Bu durum iki tür etkiye sebep olacaktır. Birinci etki; artan borç servisi yoluyla oluşan likidite etkisidir. Artan borç servisi likidite sıkıntısı yaratarak firmaların gerçek kararlarını etkileyecektir. İkinci etki ise, kurun ayarlanamaması halinde, ödemeler dengesinin net değerinin azaltılması ile ayarlanmasıdır. Giriş-çıkışın olmadığı bir piyasada net değer etkisi firmaların kararlarını etkileyecektir. Ancak finansal literatürde dış fonların maliyeti, kredi oranlarının net değeriyle ilgilidir. Çünkü borcun net değer üzerinde olması halinde, iflas olasılığı artmaktadır. Varlıklar satılsa dahi iflas oldukça maliyetli olduğundan, borçlanma maliyeti artacaktır (Galindo vd., 2007).

2.3.1.10. Teknoloji Kanalı:

Kur düzeyi teknolojik gelişim kanalıyla emek talebini etkileyerek istihdam düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Döviz kurunun düşmesi ile birlikte diğer ithal

girdilerin ucuzlaması gibi teknoloji transfer maliyetinin de düşmesiyle birlikte, firmaların makine ve teknoloji yoğun üretim talebi artacağından, emek talebi azalabilecektir. Üretim fonksiyonundaki K/L oranı sermaye lehine değişecek, sabit emek arzı karşısında emek talebi düşerek istihdam azalabilecektir. Dolayısıyla düşük kur teknoloji ithalini de cazip hale getirerek üretimde emek yerine sermayeye yönelmeyi teşvik edebilecektir (Hua, 2007: 341).

Üretimde teknolojinin yoğun olarak kullanılması; yani emek yerine makinanın ikame edilmesi halinde, özellikle gelişmekte olan ve teknoloji ithal eden ülkelerin kur değişimlerinden olumsuz etkilenmesine sebep olacaktır. Kur düzeyinin artması halinde üretimde kullanılan ithal edilen bilgisayar, bilgi-iletişim, makine ve teçhizatların pahalılaşması üretici için maliyet artışı anlamına gelecektir. Bu maliyet üreticiye aşırı yük getirdiğinde, üretimin kısılmasına ve işten çıkarmalara sebep olabilecektir.

2.3.1.11. Yatırım Kanalı :

Kur belirsizliği ve iş yaratımı (job creation) arasındaki negatif bir ilişkinin açıklanmasında harcama kanalını bir mekanizma olarak açıklamaktadırlar. Gelecekteki kazancın belirsizliği “beklemenin değeri/maliyeti”ni artırırken, genel yatırım projelerine ilişkin kararlarda da kaygı yaratmaktadır. Kur belirsizliği de gelecek dönemlerdeki kazançla dair belirsizlik yaratmaktadır. İstikrarsız bir ekonomik ortamda yatırım kararı vermek zorlaşacaktır. Benzer şekilde istikrarsız bir döviz piyasasında da yatırım kararı almak oldukça zor olacaktır (Calvo ve Reinhart, 2000: 33-34).

Maliyetleri geri dönüştürülemez yatırımlara ilişkin kararların alınması uzun bir zaman perspektifi gerektirmektedir. Güçlü ve istikrarlı bir döviz kuru firmalara sadece rekabet avantajı sağlamamakta aynı zamanda firmaların yenilikçi yatırımlara dair yeni kararlar almalarına kolaylık sağlamaktadır. Bu sayede firmalar daha değerli teknolojiler istihdam ederken rekabet düzeylerini de artırmaktadırlar (Atella vd., 2003). Teknoloji lideri, yüksek büyüme ve yatırım kapasitesine sahip gelişmiş ülkeler (ABD, Almanya, Japonya gibi) uzun dönemde istikrarlı kura sahip olmaları da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu durumdaki ülkelerin yerel firmaları güçlü

ve istikrarlı kur sayesinde belirsizliğin azalması ile yatırım kararlarını vermekte daha rahat davranabilmektedirler.

Genel olarak literatürde kur ve yatırım ilişkisinde devalüasyon argümanına odaklanılmıştır. Buna göre devalüasyon yatırım harcamaları üzerinde olumlu etki yapmaktadır.

Firmaların piyasaya hakimiyet ve piyasa gücü kur oynaklığının yaratacağı negatif etkileri dengelemeye yardımcı olmaktadır (Atella vd., 2003).

Standart açık ekonomik modellerde, makroekonomik politikaların üretim düzeyini ve fiyatları (büyüme-enflasyon) nasıl etkileyeceğine odaklanmaktadır. İstihdam ve işsizlikteki değişimlerde üretim fonksiyonu yoluyla üretimdeki artış ile bağlantılıdır. Bunlarda standart modellerde ya pasif kalmıştır ya da talebin etkilediği değişkenler olarak yer almıştır. Para ve maliye politikaları üretim ve fiyat düzeylerini değiştirmektedir. Bu değişim döviz kurlarını da etkilemektedir.

2.4. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret ve Döviz Kuru Politikaları

Çalışmanın bu bölümünde 1980 yılı sonrasında Türkiye’de uygulanan dış ticaret ve döviz kuru politikaları incelenecektir. 1980 yılı sonrasında Türkiye’nin ekonomi yönetimi anlayışında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişim dönemler halinde incelenmeye çalışılacaktır.

2.4.1. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları

1980 yılı sonrasında tüm dünyada dış ticarete serbestleşme politikaları hüküm sürmeye başlamıştır. Benzer biçimde Türkiye de dış ticarete liberalleşmeye başlanmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde dönemler halinde Türkiye’nin dış ticaret politikalarına ilişkin yaşanan gelişmeler özetlenmeye çalışılacaktır.

2.4.1.1. 1980-1990 Yılları Arasında Uygulanan Ticaret Politikaları :

Ülkeler küreselleşme ve 1980’lerde etkili olan liberalleşme politikalarının da etkisiyle dış dünya ile bütünleşme yoluna gitmeye başlamışlardır.

Uluslararası ekonomilerle bütünleşmek amacıyla dış ticaret engelleri kaldırılarak ithalat-ihracatın üretimdeki payı artırılarak dışa açılma süreci gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Türkiye’de bu değişimden geri kalmamış ve ekonomi yönetiminde dönüm noktası olan 1980 yılında serbestleşme hareketlerine başlamıştır. 1980 yılı öncesinde ithal ikameci ve korumacı bir dış ticaret anlayışının baskın olduğu iç piyasa için üretimin teşvik edildiği bir politika anlayışı etkilidir.

1980 yılı öncesinde yüksek enflasyon ve hızlı fiyat artışının hüküm sürmesi, döviz sıkıntısı, temel tüketim maddelerinden yoksunluk, karaborsa ve tekelliliğin artması, üretimin düşmesi, enerji darboğazı ve petrol kısıtlılığı, işçi-işveren ilişkilerinde artan tansiyon ve grevlerdeki artış, işsizlik oranlarının yükselmesi, gelir dağılımının giderek kötüleşmesi, vergi listelerindeki sıkıntılar ile KİT zararları gibi sebepler nedeniyle ekonominin giderek kötüye gitmesi sonucunda ekonomiye istikrar kazandırmak amacıyla 24 Ocak 1980 kararları yürürlüğe konulmuştur (Başol, 2012: 86). Ayrıca 1980 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşümün dışsal sebepleri ise; 1973 petrol krizi ve stagflasyon, gelişmiş ülkelerdeki kârlılığın azalışı ve gelişmekte olan ülkelerin dışa bağımlı sanayileşme politikalarından kaynaklanan borçlanma durumlarıdır (Kırmızıaltın, 2012: 128).

Türkiye ekonomisinde bir milat kabul edilen 24 Ocak Kararları sayesinde fiyat düzeyinin piyasa tarafından belirlenmesini sağlayacak liberal bir bakış hakim olmuştur. Böylece fiyatlar piyasa arz ve talebi tarafından belirlenmeye bırakılmıştır. Bu kararlar sayesinde serbest dış ticaret politikası uygulamalarına geçilirken, ithal ikameci üretim anlayışının yerine ihracatı teşvik eden dışa açık liberal ekonomi yönetimine geçilmiştir

24 Ocak istikrar önlemlerinin başlıca amaçları; dışa açılmak, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak, döviz gelirlerini artırmak, ithalatı serbestleştirmek, piyasa tarafından fiyatların belirlenmesiyle müdahaleden uzaklaşmak, yabancı sermayeyi teşvik etmek ve para politikasının ekonomi yönetiminde etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır (Eğilmez ve Kumcu, 2014: 257). Ekonomideki istikrarsızlığı gidererek, yeni bir kalkınma yaklaşımı ile piyasa ekonomisinin etkin işleme sağlanmaya çalışılmıştır. İç tasarrufların artırılıp, ihracat

artışı, atıl kapasitenin kullanılması ve yabancı sermayenin teşviki hedeflenmiştir. Bu kararlar ile ihracata yönelik teşvikler artırılarak, uzun vadede ihracatta sanayi malının ağırlığını artırmak amaçlanmıştır. İhracat teşviki politikası 1980 yılı sonrasında ekonomi yönetiminin odağı haline gelmiştir (Ay, 2007: 134-135).

1980 yılı sonrasında ihracatı teşvik politikası Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan döviz kazandırıcı faaliyetlerin teşviki politikaları özel ihtisas komisyonu raporunda belirlenmiştir (Karluk, 2009b:497). 24 Ocak Kararları ile ithalatı ikame etmek için yerli üretimi korumak amacıyla yüksek gümrük tarifeleri ve kotalarıyla korunan yerli sanayi stratejisi terk edilip, ihraca teşvikine yönelik dışa açılma gayretine girilmiştir. Bunun yanında yerli sanayi dış rekabete açılmış, kaçakçılık ve karaborsa önlenmeye çalışılmış, üretim için gerekli aramalı ve yatırım malı teminini kolaylaştıracak daha ucuz üretimi hedefleyen liberal ithalat politikası devreye sokulmuştur (Ay, 2007: 128).

24 Ocak Kararları ile devletin fiyatlara müdahalesi kaldırılmış, faizlerde kısmi serbestlik sağlanmış, esnek kur politikaları benimsenmiş, KİT'lerin üretim ve fiyatlara ilişkin serbestçe karar verme olanağı sağlanmış ve dış ticarete serbestleşme sağlanmıştır. 24 Ocak kararları ile ithal ikameci anlayış olan değersiz döviz ve artan iç talep yerine ihracata odaklı ve dışa açık ekonomik politika strateji olarak belirlenmiştir. Emek-yoğun, yerli girdi kullanan ve rekabet avantajı olan sektörlerde üretime odaklanılmıştır. Kararlar sayesinde daha değerli para, bütçede denklik ve kapasite kullanım oranlarında iyileşme görülürken ekonomik istikrar sağlanmış ve piyasa ekonomisi işlemeye başlamıştır. Esnek kur politikası ile de ihracat artışı sağlanmıştır. Ayrıca imalat sanayisinde kurumsallaşma bir ivme kazanılmış, firmalar sermaye artışı sağlamışlardır (Başol, 2012: 88-89).

24 Ocak kararlarıyla ekonomi liberalize edilmiş, enflasyon gerilemeye başlamış, borsa gelişmiş, ihracata yönelik üretim ile tekstil, inşaat, hafif sanayi lokomotif sektör olmuştur. Ancak bu olumlu gelişmelere karşın yeterli büyüme gerçekleşmemiş, işsizlik artmış, devletin ekonomideki baskınlığı devam etmiş, gelir dağılımı bozulmuş, dış borç artmış, vergilerde artış olmuş, bütçe açıkları 1983

sonrasında artmıştır. Dolayısıyla bu kararlar doğrultusunda yapısal dönüşüme gidilmesine rağmen ekonomide istikrar sağlanamamıştır.

Bu dönem öncesinde ithal mallara getirilen kısıtlar 1981 yılından itibaren kaldırılmaya başlanmıştır. Gümrük vergileri düşürülerek ticarete ilişkin bürokrasi azaltılmış ve koruma oranları indirilmiştir. İthalatın serbestleştiren sanayileşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Aşırı değerli kur politikası, ihracata ilişkin vergi iadesi ve ucuz kredi ile ihracat teşvik edilmeye çalışılmıştır.

İthalatta serbestleşmenin sağlanabilmesi amacıyla 1984 yılında ithalat rejimi kararları alınmıştır. Bu kararlara göre tüketiciyi korumak için iç fiyat artışı engellemenin için dış ticarete serbestleşmeye gidilerek yerli sanayi dış rekabete açılmış ve ithal edilebilecek madde sayısı artırılmış bunun yanında vergi indirimleri sağlanmıştır (Karluk, 2009b: 509-510).

Nominal gümrük vergisi %76,3'ten %48,9'a indirilmiş ve gümrük ve istihsal vergileri yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca ithalatı düzenleyen listeler yeniden hazırlanarak; ithalatı kısıtlanan ürünler 1990 yılına kadar aşamalı olarak kaldırılmıştır. İthalatta gümrük vergisine tabi olan mallar fiyat değişimine tepki verecek şekilde yeniden düzenlenmiştir (Ay, 2007: 129). İthali fona bağlı olan mallar 1984 yılı ithalat rejimi ile 1983'te 67 iken 1989 yılına kadar 1180'e çıkarılmıştır. Bu ürünler genelde tüketim malı olup lüks tüketim malları fona bağlanmıştır. Böylece yurtiçi sanayi fiyat ve kalite açısından rekabete açılmış, yerli üretim teşvik edilerek aşırı fiyat artışları önlenmiştir. Ayrıca lüks tüketime yönelik kaçakçılık önlenerek döviz tasarrufuna da katkıta bulunulmuştur (Şahin, 2012:201).

Üreticilerin uzun vadeli plan yapmaları ve istikrar sağlanması için 1988 yılında ithalat rejimi sayesinde ithalat rejimine süreklilik kazandırılmıştır. 1989 yılında GATT ve AB mevzuatlarına uygun olarak, damping ve sübvansiyonlarla haksız rekabete uğraması halinde, haksız ticari uygulamalar karşısında dampinge karşı vergi ya da telafi edici vergilerle karşı konulmasına imkân verecek anti-damping yasası çıkarılmıştır (Erden ve Sağlam, 2009: 26). Eylül 1988'de enflasyonun kurdan daha fazla artması TL'ye değer kazandırmıştır. İhracatta vergi

iadesinin kaldırılması ihracatı duraklatmış, ithalatta vergi indirimi ise ithalatı artırmış ve dış denge bozulmuştur. İthalatta aramalı, girdi ve yatırım malının ağırlığı, ithalatın sürekli artarak dışa bağımlılığı da artırmıştır.

1980-1990 döneminde dış ticaret politikalarıyla ilgili olarak gerçekleştirilen önemli yenilikler şunlardır (Ay, 2007: 128-136):

- ✓ Fiyat kontrolüne satın alınan mal listeleri kaldırılmış,
- ✓ Gümrük vergileriyle ilgili büyük indirim yapılmış,
- ✓ 1983 yılı sonrasında ithalatı serbestleştirmek için fon uygulamasına gidilmiş,
- ✓ 1985 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Genel Anlaşması (GATT) sübvansiyonları kabul edilmiş,
- ✓ 1989 yılında Armonize Sistem'e geçilmiş,
- ✓ Anti-damping ile ilgili yasal altyapı hazırlanmış,
- ✓ İthalata ilişkin teminat uygulamasına son verilmiş,
- ✓ 1989 yılında Türk Parasının Kıymetinin Korunması Kanununda değişiklikler yapılarak bütün dövizlerin ithalatına fırsat verilmiş,
- ✓ Devlet yardımları ve selektif kredi politikaları sayesinde ihracat teşviki sağlanmıştır.

Bu dönemde başarılmaya çalışılan ihracat odaklı büyüme anlayışı ile daha ziyade emek-yoğun, yerli girdi kullanan ve rekabet avantajı bulunan sektörler teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ihracat sürecindeki bürokratik engeller azaltılmıştır. Dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik girişimlerle ihracat gelirleri ve ihracatta sanayi ürünlerinin ağırlığı artırılmıştır (Sağlam, 2009: 18).

İhracatta artış sağlamak amacıyla tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları kaldırılmış olup bunun yanında bir takım hukuki ve mali yenilikler getirilmiştir. 1987 yılında Eximbank kurularak ihracata yönelik kredi ve sigorta desteği sağlanmış, dış piyasalarda ihracatçılara rekabet gücü sağlamak ve ihracat politikalarının desteklenmesi hedeflenmiştir (Yaman, 2012: 22). İhracata doğrudan mali teşvikler

yerine dolaylı ve kurumsal araçlarla desteklenmeye başlanmıştır. İhracat sübvansiyon oranları düşürülmüştür (Ay, 2007: 158-159).

Ekonomiden çıkan sıcak paranın korunabilmesi ile yapısal ve finansal dengesizliklerin giderilmesi için 11 Ağustos 1989 yılında, sermaye hareketleri ve mali piyasalar serbestleştirilmiş, buna ilave olarak 1567 Sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar yürürlüğe girerek Türk Lirası konvertibl hale gelmiştir (Yaman, 2012: 24). 1980-1989 döneminde aktif kur politikası, ekonominin dışa açılması ve ihracat teşviki için etkin bir araç olarak kullanılmıştır. 1988 yılı sonrasında enflasyonu baskılamak amacıyla sıkı para politikasına geçilerek, ihracat teşvikinde aktif kur politikası terk edilmiştir.

Tablo. 2.2 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaretin Durumu (Milyon \$)

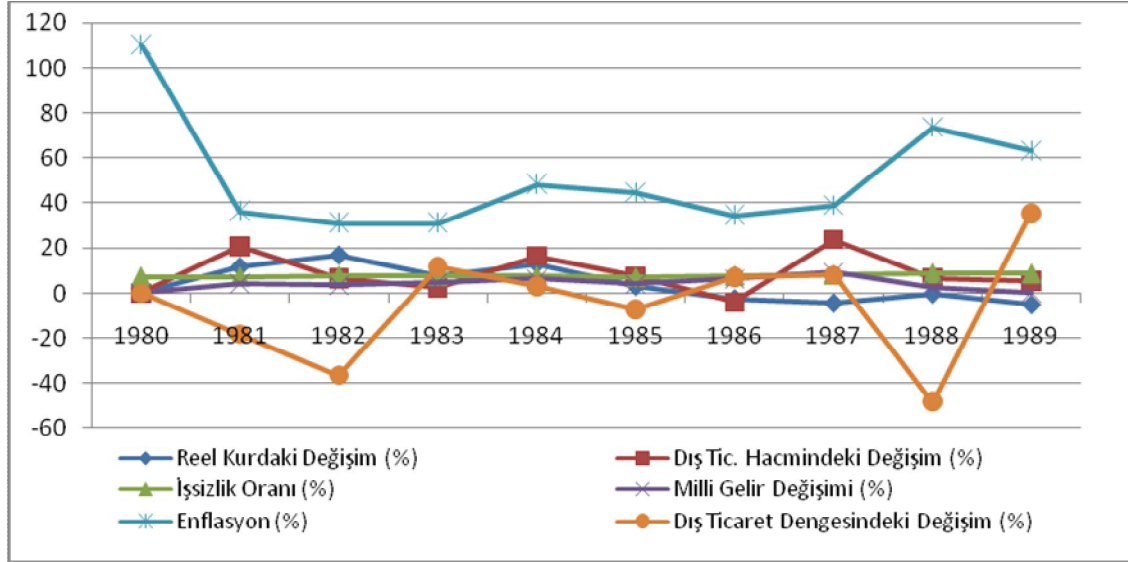
Yıl	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Dış Ticaret Hacmi	İhr./İth.(%)
1980	2910,1	28,7	7909,4	56	10819,5	36,8
1981	4702,9	61,6	8933,4	12,9	13636,3	52,6
1982	5746	22,2	8842,7	-1	14588,6	65
1983	5727,8	-0,3	9235	4,4	14962,8	62
1984	7133,6	24,5	10757	16,5	17890,6	66,3
1985	7958	11,6	11343,4	5,5	19301,4	70,2
1986	7456,7	-6,3	11104,8	-2,1	18561,5	67,1
1987	10190	36,7	14157,8	27,5	24347,9	72
1988	11662	14,4	14335,4	1,3	25997,4	81,4
1989	11624,7	-0,3	15792,1	10,2	27416,8	73,6

Kaynak: Ay,2007:143.

1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla birlikte Tablo 2.2’de görüldüğü üzere ihracat ve ithalat hacimlerinde büyük değişim yaşanmaya başlanmıştır. 1980 yılında 2910 milyon \$ olan ihracat, 1989 yılında 11624 milyon \$’a ulaşmıştır. Bir önceki yıla göre en büyük ihracat artışı 1981 yılında (%61) yaşanırken, en önemli azalma ise 1986 yılında (% -6,3) olmuştur. İthalatta ise 1980 yılında 7909 milyon dolar olan ithalat hacmi, 1989 yılında 15792 milyon dolara ulaşmıştır. Dönem içinde en büyük artış 1987 yılında (%27,5) olurken en büyük daralma da 1986 yılında (%-2,1) yaşanmıştır. Dış ticaret hacmi dönem içinde sürekli

bir artış eğiliminde olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1988 yılında %81,4 ile en yüksek orana çıkmıştır.

Şekil 2.2 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)

Kaynak: Yazar tarafından TCMB, TÜİK, IMF ve AY(2007)'nin verileri kullanılarak hesaplanmıştır.³

Şekil 2.2'de 1980-1989 döneminde Türkiye'de reel kur, dış ticaret hacmi, işsizlik oranı, milli gelir, enflasyon ve dış ticaret dengesindeki değişim gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde; reel kur, işsizlik ve milli gelirin çok fazla değişim göstermediği, ancak enflasyon ve ticari dengenin çok fazla değişkenlik gösterdiği dikkat çekmektedir. 1983 yılı sonrasında enflasyonun sürekli artış gösterdiği ve 1988 yılında en yüksek düzeye çıktığı görülmektedir. Dış ticaret dengesinin ise 1982 ve 1988 yılında en kötü performans gösterdiği dikkat çekmektedir.

³ Reel kur verisi; TCMB ve ACB'den; işsizlik, milli gelir ve enflasyon verileri IMF veri tabanından, dış ticaret hacmi verisi ise 1980-1990 dönemi (Ay,2007:143)'den alınarak yıllık değişim oranları yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 2.3 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)

Yıl	Reel Kurdaki Değişim (%)	Dış Tic. Hacmindeki Değişim (%)	İşsizlik Oranı (%)	Milli Gelir Değişimi (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Dengesindeki Değişim (%)
1980	0	0	7.2	0.0	110.6	0
1981	11.6	20.7	7.2	4.2	36.3	-18.2
1982	16.9	6.5	7.6	3.3	31.1	-36.6
1983	7.4	2.5	7.5	4.5	31.3	11.7
1984	13.0	16.4	7.4	6.4	48.3	3.2
1985	3.1	7.3	6.9	4.1	44.5	-7.0
1986	-2.5	-4.0	7.7	6.5	34.6	7.2
1987	-4.5	23.8	8.1	9.1	38.8	8.0
1988	-0.3	6.3	8.7	2.1	73.6	-48.4
1989	-5.1	5.2	8.5	0.3	63.2	35.9

Kaynak: Kur değişimi yazar tarafından hesaplanmıştır. İşsizlik, Milli Gelir, Enflasyon verileri IMF veritabanından alınmıştır. Dış ticaret verileri 1980-1990 dönemi için (Ay,2007)'den alınmıştır.

1980-1989 yılları arasında reel kur, dış ticaret hacmi, işsizlik, milli gelir, enflasyon ve dış ticaret dengesindeki yüzdeler Tablo 2.3'te gösterilmiştir. Tablo 2.3'e göre reel kurdaki değişim en fazla 1984 yılında artış (%13) ve 1989'da ise en çok düşüş (%-5,1) göstermiştir. Dış ticaret hacmimiz ise en fazla 1987 yılında artış (%20,7) gösterirken, 1986 yılında ise en çok azalış (%-4) göstermiştir. İşsizlik oranı incelendiğinde ise genel olarak işsizliğin artış eğiliminde olduğu ve %6.9-8,7 arasında değiştiği görülmektedir. En fazla milli gelir artışı ise 1987 yılında (%9,1) yaşanmıştır. Enflasyon dönem içinde en önemli sorun olmuş ve enflasyon artışı 1980 yılı sonrasında iki haneye inmiş ve 1988 yılı en çok artış (%73,6) göstermiştir. Dış ticaret açısından değerlendirildiğinde de 1982 ve 1988 yılları en sorunlu yıllar olmuştur.

2.4.1.2. 1990-2000 Yılları Arasında Uygulanan Ticaret Politikaları :

Dış ticarete serbestleşme 32 Sayılı karar ve ilgili düzenlemeler ile artmıştır. 1990 yılındaki ithalat rejimi kararları ile ithalat teminatları ve ithalatı izne bağlı mallar listesi uygulaması yürürlükten kaldırılarak ithal edilebilecek mallar birleştirilmiştir. 1987 yılı sonrasında AB ile askıya alınmış gerçekleştirilmeye başlatılmış ve 1992-1995 döneminde gümrük birliğine uyum hızlandırılmıştır. 1993 yılında ithalattan alınan tüm vergi, resim, harç, fon ve kesintileri (gümrük vergisi

hariç) toplu konut fonunda birleştirilmiş ve ithalatta tek vergi sistemine geçilmiştir (Ay, 2007: 156).

Sanayicilerin ve ithalatçıların önlerini görebilmeleri ve istikrar amacıyla 1988 yılı ithalat rejimi ile ithalat rejimine süreklilik kazandırılmıştır. 1989 yılında GATT ve AT mevzuatlarına uygun olarak, haksız rekabete karşı konulması amacıyla anti-damping yasası yürürlüğe konulmuştur. Buna göre haksız uygulamalara maruz kalınması halinde dumpinge karşı vergi veya telafi edici vergi konulmasına izin verilmiştir (Yaman, 2012: 21).

GATT taahhütleri doğrultusunda, ihraç edilen tarım ürünleri için vergi iadesi desteği, ithal girdiye dayalı ihracat yapan üreticilerin gümrük vergileri ve ticaret önlemlerinden muaf tutulması, ihracat vergisi ve resim alınmaması gibi önlemler uygulanmaya başlanmıştır. 1996 yılında Eximbank kanalıyla ihracat yapan üreticilerin kaynak ihtiyacı karşılanmaya başlanmıştır. 1998 yılında fiyat istikrarı ve ekonomik dengelerin yeniden sağlanmasına yönelik politikalar ile ekonomik hedeflerde iyileşme gözlemlenmiştir. Fakat GüneydoğuAsya ülkeleri ve Rusya'nın yaşadığı krizlerin Türkiye ekonomisini de yaralaması ile 1998 yılının ikinci yarısından itibaren ekonomik veriler kötüleşmeye başlamıştır (Serin, 2001: 310-311).

Koruma oranları yeni düzenlemelerle ithalat için düşürülmüştür. İhraca açısından ise 1989 yılında GATT taahhütleri kapsamında ihracat için vergi iadesi iptal edilmiş, diğer nakit ödemeler kısıtlanmış ve ihracat dolaylı kurumsal vasıtalarla desteklenmeye başlanmıştır. İhracatta kurumlar vergisi uygulaması aşamalı olarak azaltılmış ve 1995 yılından geçerli olacak şekilde tamamen kaldırılmış, bunun yanında ihracat sübvansiyon oranları azaltılmıştır.

1994 yılında toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) %118 ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE)%106 artış göstererek en yüksek enflasyonun yaşandığı yıl olmuştur. Aşırı enflasyon artışı aşırı döviz talebi doğurmuş ve 5 Nisan kararlarıyla dolar kuru %170,1 oranında artmış ve TL dolar karşısında %19,7 eksik değerli hale gelmiştir. Bu olumsuz tablo karşısında iç talebin düşmesi ve TL'nin değersiz hale gelmesi

ihcacin%18 artmasına ithalatın ise %21 azalmasına sebep olmuştur (Demircioğlu, 2009: 100-101).

İhracatçı lehine bozulan nispi fiyat dengesinin yeniden düzeltilmesi amacıyla 1994 yılı başında TL %60 oranında devalüe edilmiş, böylece ihracat teşviki sağlanmış ve iç talebin daralması nedeniyle ihracata yönelik üretim yapan sektörler dış piyasaya yönelmişlerdir. Bunun yanında ihracat artışı için iki milyar dolar Eximbank kredisi açılmıştır. Yabancı yatırımları özendirmek amacıyla özelleştirmeye gidilmiştir. Tüm bu çabalara rağmen 5 Nisan kararları dış açıkla mücadele de beklenen faydayı sağlamamıştır (Şahin, 2012: 229-230).

Dış ticaret açısından önemli bir gelişme de 1996 yılında AB ile gümrük birliğine gidilmiş olmasıdır. Fakat gümrük birliği nedeniyle ithalat artışı yaşanmış, beklenen ihracat artışı olmamış ve bu durum dış açığın daha da büyümesine sebep olmuştur. Dış ticaretteki koruma oranlarının sıfırlanması da özellikle tüketim malına yönelik ithalatı artırmıştır.

Tablo. 2.4 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaretin Durumu (Milyon \$)

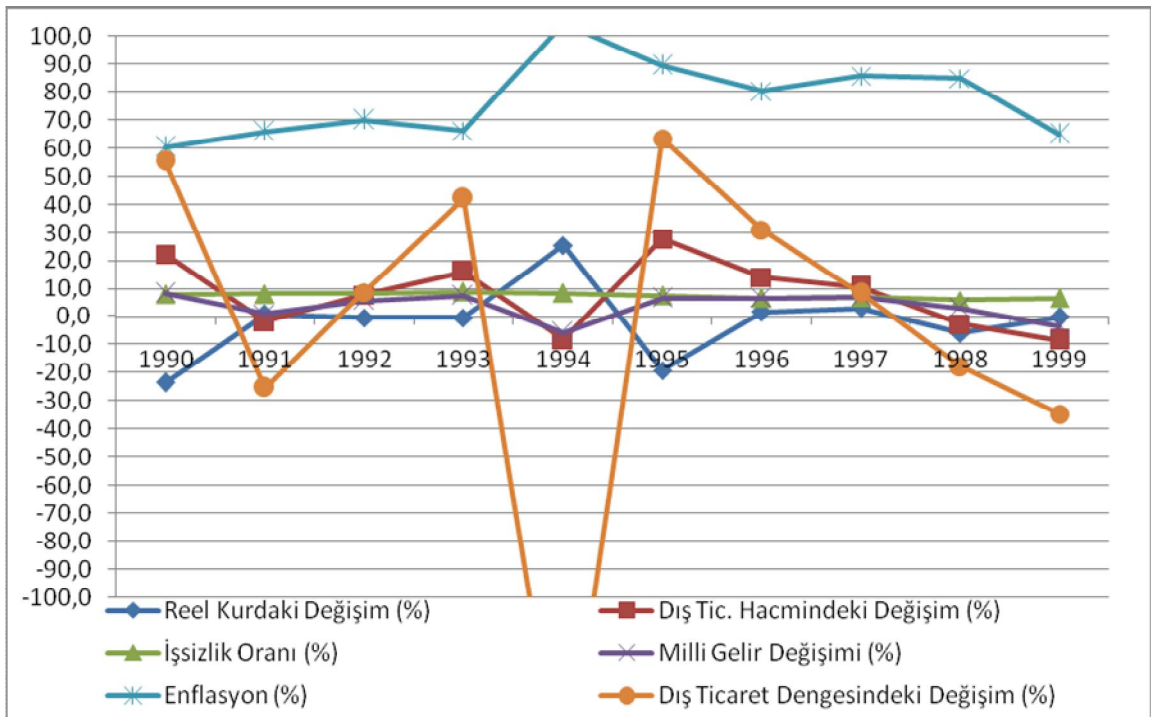
Yıl	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhr./ İth. (%)
1990	12959,3	11,5	22302,1	41,2	-9342,8	35261,4	58,1
1991	13593,5	4,9	21047	-5,6	-7453,5	34640,5	64,6
1992	14714,6	8,2	22871,1	8,7	-8156,4	375855,7	64,3
1993	15345,1	4,3	29428,4	28,7	-14083,3	44773,4	52,1
1994	18105,9	18	23270	-20,9	-5164,1	41375,9	77,8
1995	21637	19,5	35709	53,5	-14071,9	57346,1	60,6
1996	23224,5	7,3	43626,6	22,2	-20402,2	66851,1	53,2
1997	26261,1	13,1	48558,7	11,3	-22297,6	74819,7	54,1
1998	26973,9	2,7	45921,3	-5,4	-18947,4	72895,3	58,7
1999	26587,2	-1,4	40671,2	-11,4	-14084	67258,4	65,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri, Mart 2015.

Tablo 2.4’te 1990-1999 döneminde Türkiye’nin dış ticaret verileri yer almaktadır. İncelenen dönem içinde dış ticaretin kriz yıllarında (1991, 1994, 1998 ve 1999) önemli değişimler gösterdiği görülmektedir. 1991 yılında Körfez krizinin etkisiyle % 4,9 artan ihracat, 1994 krizi ile birlikte %18 artmış, 1997 Rusya Krizi ve

1999 Marmara Depremi sonrasında sırasıyla % 2,7 ve %-1,4 değişim göstermiştir. İthalat açısından ise yine 1991, 1994, 1998 ve 1999 yıllarında sırasıyla %-5,6, %-20,9, %-5,4 ve %-11,4 azalma olmuştur. Dönem içinde ihracatın ithalatı karşılama oranının en yüksek olduğu (%77,8) yıl ithalattaki azalmaya bağlı olarak 1994 olurken, en düşük (%52,1) yıl ise 1993 olmuştur. Dönem içinde dış ticaret dengesinin sürekli ve artan biçimde açık verdiği görülmektedir.

Şekil 2.3 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)

Kaynak: Yazar tarafından TCMB, TÜİK ve IMF verileri kullanılarak hesaplanmış olup bir önceki yıla göre değişimi ifade etmektedir

Şekil 2.3'te 1990-1999 döneminde Türkiye'nin ekonomisindeki durumu özetlemesi açısından reel kur, dış ticaret hacmi, işsizlik oranı, milli gelir, enflasyon ve dış ticaret dengesindeki değişim gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde; reel kurun 1993 yılı sonrasında önemli değişim gösterdiği, 1996 yılı sonrasında nispeten değişimin azaldığı görülmektedir. İşsizlik oranı ise % 6-8 aralığında değişmektedir. Milli gelir ise yine kriz yıllarına denk gelen 1991, 1994, 1998 ve 1999 yıllarında önemli azalmalar göstermiştir. Dönem içinde enflasyon en büyük sorun olarak karşımıza çıkmakta olup, 1994 yılı enflasyon açısından en başarısız yıl olmuştur. Dış

ticaret hacmi 1993 yılı sonrasında dalgalanmaya başlamış ve 1996 yılından itibaren azalış eğilimine girmiştir. Dış ticaret dengesi ise dönem içinde çok büyük değişim göstermiştir. 1994 yılında en kötü duruma ulaşan dış ticaret dengesi yine 1995 yılından sonra sürekli açık vermeye devam etmiştir.

Tablo 2.5 1990-1999 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)

Yıl	Reel Kurdaki Değişim (%)	Dış Tic. Hacmindeki Değişim (%)	İşsizlik Oranı (%)	Milli Gelir Değişimi (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Dengesindeki Değişim (%)
1990	-23.5	22.2	7.9	8.5	60.3	55.4
1991	0.6	-1.8	8.1	0.9	65.9	-25.3
1992	-0.5	7.8	8.4	5.6	70.0	8.6
1993	-0.4	16.1	8.9	7.4	66.0	42.1
1994	25.5	-8.2	8.5	-5.8	104.5	-172.7
1995	-19.1	27.8	7.6	6.7	89.5	63.3
1996	1.6	14.2	6.6	6.5	80.2	31.0
1997	2.8	10.7	6.8	7.0	85.6	8.5
1998	-5.9	-2.6	5.9	3.0	84.7	-17.7
1999	-0.2	-8.4	6.6	-3.5	64.8	-34.5

Kaynak: Kur değişimi yazar tarafından hesaplanmıştır. İşsizlik, Milli Gelir, Enflasyon verileri IMF veritabanından, dış ticaret verileri ise TÜİK veri tabanından alınmıştır.

1990-1999 yılları arasındaki Türkiye ekonomisindeki temel makro göstergelerdeki değişim Tablo 2.5'te yer almaktadır. Bu tabloya göre, reel kurda meydana gelen 1990 yılında %23,5 ve 1995 yılındaki %19,1'lik azalma dikkat çekicidir. 1994 yılında kur düzeyindeki %25,5'lik artış dönem içinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Diğer yıllarda ise kur düzeyindeki değişimler nispeten daha düşük oranlarda olmuştur. Dönem içinde dış ticaret hacmindeki artışta yine kur düzeyindeki düşüşe bağlı olarak 1990 ve 1995 yıllarında en yüksek seviyelere ulaşmıştır. İşsizlik oranı 1994 yılına kadar yükselme eğilimi gösterirken sonraki dönemde azalmış ve 1999 yılında %6,6 olmuştur. Milli gelir değişimi incelendiğinde ise kriz yılları olan 1994 ve 1999 yılı milli gelirin en fazla düşüş gösterdiği yıllar olmuştur. Bunun yanında en fazla milli gelir artışı olan yıllar 1990 ve 1993 yılı olmuştur. Enflasyon oranı incelendiğinde yine dönem içinde enflasyonun en önemli sorun olduğu ve 1994 yılında %104,5 ile zirveye ulaştığı görülmektedir. Dış ticaret dengesi incelendiğinde ise 1994 yılı en fazla açığın verildiği yıl olmuştur.

2.4.1.3. 2000 Sonrasında Uygulanan Ticaret Politikaları :

2001 yılında yaşanan krizin ardından ekonomi daralmaya başlamıştır. Kriz sonrasında hızlı sermaye çıkışları, döviz kurunda ve ekonomide artan belirsizlikler ile ekonomideki güvensizlik ortamı iç talebi ve ekonomiyi daraltmıştır. Döviz kurunun reel anlamda değerlendirilmesi ve reel ücretlerin düşmesi ihracata yönelik üretim yapanların rekabet gücünü artırmıştır. Ayrıca yurtiçi talep yetersizliği ihracatı artırmıştır. Yurtiçi arz ve talebin düşmesi de Türk Lirası'nda değer kaybı yaratarak ithalatı azaltmıştır (TCMB, 2001: 14).

2001 yılı sonrasında yapılan yüksek oranlı devalüasyon, sonrasında TL'nin değerlendirilmesi ve yüksek büyüme hızı, uluslararası rekabetin artmasıyla birlikte verimlilik artışları sağlanmış ve iç talebin azalmasının yanında dış piyasaların canlanması ihracat artışı sağlamıştır. 2001 yılındaki krizden sonra daralmanın ardından ithalatın ihracat artışını geçmiş olması sebebiyle dış ticaret açığı artmıştır.

2008 yılında yaşanan küresel krizin tüm ülkelere yayılması sonucunda dış talep ciddi biçimde daralmıştır. Günümüzde Türkiye ekonomisi dış ticaret politikası olarak dışa açık ve ticaret politikasında inisiyatif kullanabilen bir ekonomi olmuştur. Ancak girdi, hammadde ve ara malı ithalatının üretimdeki payının yüksek olması, dış ülkelerin ekonomilerinde yaşanan krizlerden etkilenmektedir. Bunun etkisi olarak zaman zaman kur artışlarına ve dış talep düzeyine bağlı olarak dış ticaret hacminde dalgalanmalar yaşanabilmektedir.

Tablo 2.6 2000 Yılı Sonrası Türkiye’de Dış Ticaretin Durumu (Milyon \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhr./İth. (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
2000	27774,9	4,5	54502,8	34,0	-26727,9	82277,7	51,0
2001	31334,2	12,8	41399	-24,0	-10064,8	72733,2	75,7
2002	36059	15,1	51553,7	24,5	-15494,7	86712,8	69,9
2003	47252,8	31,0	69339,6	34,5	-22086,8	116592,5	68,1
2004	63167,1	33,7	97539,7	40,7	-34372,6	160706,9	64,8
2005	73476,4	16,3	116774,1	19,7	-43297,7	190250,5	62,9
2006	85534,6	16,4	139576,1	19,5	-54041,4	225110,8	61,3
2007	107271,7	25,4	170062,7	21,8	-62790,9	277334,4	63,1
2008	132027,1	23,1	201963,5	18,8	-69936,3	333990,7	65,4
2009	102142,6	-22,6	140928,4	-30,2	-38785,8	243071	72,5
2010	113883,2	11,5	185544,3	31,7	-71661,1	299427,5	61,4
2011	134906,8	18,5	240841,6	29,8	-105934,8	375748,5	56,0
2012	152461,7	13,0	236545,1	-1,8	-84083,4	389006,8	64,5
2013	151802,6	-0,4	251661,2	6,4	-99858,6	403463,8	60,3
2014	157627,6	3,8	242182,5	-3,8	-84554,8	399810,2	65,1

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri, Mart 2015.

Türkiye ekonomisinde 2000 yılı sonrasına ait dış ticaret istatistikleri Tablo 2.6’da yer almaktadır. 2000 yılından itibaren düzenli olarak artmaya başlayan ihracat potansiyelimiz, 2009 yılında 2008 yılı küresel mali krizin etkisiyle küresel talepteki daralmaya bağlı olarak bir önceki yıla göre %22,6 oranında düşerek incelenen dönemde en büyük daralmayı yaşamıştır. İncelenen dönemde en büyük ihracat artışı 2003 ve 2004 yıllarında sırasıyla %31 ve %33,7 olmuştur. 2013 yılında ihracatımız önceki yıla göre %0,4 düşmüş ve 2014 yılında ihracatımız 157,6 milyar dolar olarak yaklaşık %4 artışı gerçekleşmiştir.

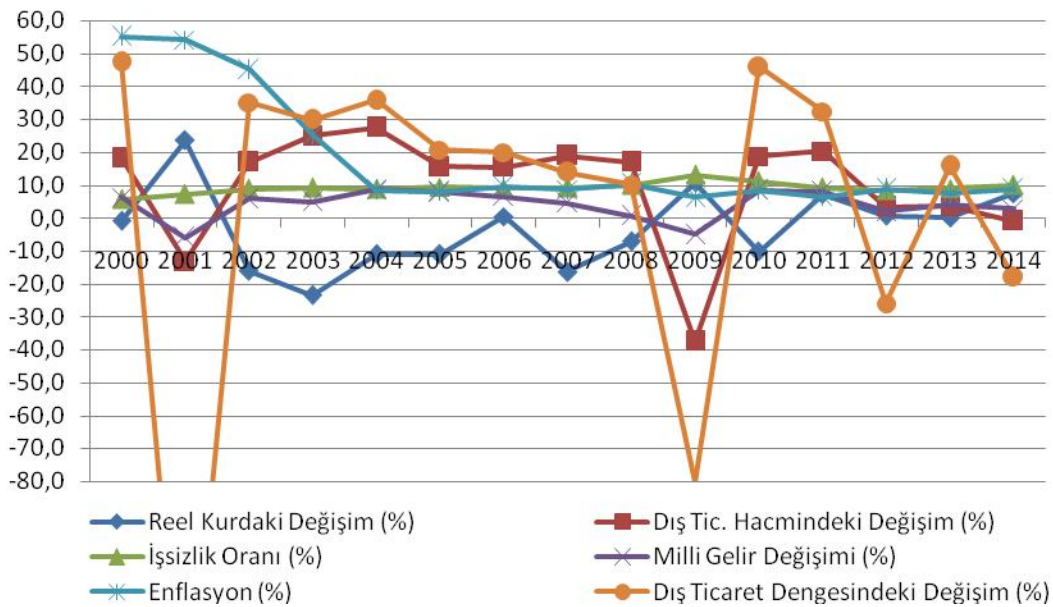
Aynı dönemde kriz yaşanan yıllarda ithalata daralma yaşanmıştır. 2001 yılında %24 ve 2009 yılında %30,2 oranında ithalat azalmıştır. Son olarak 2014 yılında ithalatımız 242,1 milyar dolar olmuş ve bir önceki yıla göre yaklaşık %4 daralmıştır. İthalat hacmimiz her geçen yıl artmıştır. Özellikle enerji, hammadde ve aramalı bağımlılığımızın bu hususta etkili olabileceği düşünülmektedir.

Dış ticaret dengesi değerlendirildiğinde, ithalat artışının ihracat artışını geçmesi nedeniyle sürekli dış ticaret dengesinin açık verdiği ve bu açığın yıllar

itibariyle artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Son olarak 2014 yılında dış ticaret dengesi -84,5 milyar dolar açık vermiştir.

İhracatın ithalatı karşılama oranı ise yıllar itibariyle dalgalı seyir izlemiş en iyi performansı kriz yıllarına denk gelen 2001 (%75,7) ve 2009 (%72,5) yıllarında göstermiştir. Bu yıllarda ithalattaki daralma ihracattaki daralmadan daha yüksek oranda gerçekleşmiş olup ihracatın ithalatı karşılama oranı 2014 yılında % 65,1 olmuştur.

Şekil 2.4 2000 Yılı Sonrasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)

Kaynak: Yazar tarafından TCMB, TÜİK ve IMF verileri kullanılarak hesaplanmıştır.⁴

Şekil 2.4'te 2000 yılı sonrası Türkiye ekonomisinde temel makro değişkenlerin seyri yer almaktadır. Söz konusu grafiğe göre enflasyon oranı 2003 yılından itibaren tek haneli rakamlara düşmüş olup 2001 krizi ve Küresel Kriz sonrası 2009 yılında önemli artış göstermiştir. Benzer biçimde işsizlik oranı da yine %10 civarında sabitlenmiş olup Küresel kriz sonrasında %13'lük oranla en yüksek seviyeye çıkmıştır. Yine reel kurlarda 2001 yılı en büyük artışı gösterirken yıllar içinde etkin bir kur politikası ile Küresel Krize kadar düzenli olarak TL değer

⁴ Reel kur verisi; TCMB ve ACB'den; işsizlik, milli gelir ve enflasyon verileri IMF veri tabanından, dış ticaret hacmi verisi ise TÜİK veri tabanından alınarak yıllık değişim oranları yazar tarafından hesaplanmıştır.

kazanmaya başlamıştır. Dış ticaret hacminde yine 2001 ve 2009 yılında önemli düşüşler yaşanmıştır. Dış ticaret dengesi açısından da yine kriz yıllarında ve siyasi gerginliklerin yaşandığı 2001, 2009, 2012 ve 2014 yıllarında önemli azalmalar yaşanmıştır. 2001, 2003 ve 2009 yıllarında reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi değişimi arasında gözlemlenen simetrik değişim dikkat çekmektedir. Bu dönemlerde reel döviz kurunun azalırken dış ticaret hacmi artmış, reel döviz kurunun artarken ise dış ticaret hacmi azalmıştır.

Tablo 2.7 2000 Yılı Sonrasında Türkiye Ekonomisinde Temel Makro Göstergelerin Değişimi (%)

Yıl	Reel Kurdaki Değişim (%)	Dış Tic. Hacmindeki Değişim (%)	İşsizlik Oranı (%)	Milli Gelir Değişimi (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Dengesindeki Değişim (%)
2000	-0.9	18.3	5.6	6.3	55.0	47.3
2001	23.6	-13.1	7.2	-6.0	54.2	-165.6
2002	-16.1	17.0	8.9	5.8	45.1	35.0
2003	-23.5	24.9	9.1	5.0	25.3	29.8
2004	-11.0	27.5	8.9	8.6	8.5	35.7
2005	-11.0	15.5	9.4	7.8	8.1	20.6
2006	0.5	15.5	9.0	6.4	9.5	19.9
2007	-16.4	18.8	9.1	4.5	8.7	13.9
2008	-7.1	17.0	10.0	0.7	10.4	10.2
2009	10.8	-37.4	13.0	-5.1	6.2	-80.3
2010	-10.2	18.8	11.1	8.4	8.5	45.9
2011	7.3	20.3	9.1	8.1	6.4	32.4
2012	0.6	3.4	8.4	2.1	8.8	-26.0
2013	0.1	3.6	9.0	4.0	7.4	15.8
2014	7.5	-0.9	9.9	2.8	8.8	-18.1

Kaynak: Kur değişimi yazar tarafından hesaplanmıştır. İşsizlik, Milli Gelir, Enflasyon verileri IMF veritabanından alınmıştır. Dış ticaret verileri TÜİK veri tabanından alınmıştır.

2000 yılı sonrasında Türkiye ekonomisindeki temel makro göstergelerde meydana gelen değişim Tablo 2.7’de gösterilmiştir. Tablo 2.7’ye göre 2000-2014 döneminde reel kurda en fazla artış 2001 yılında (%23,3) ve 2009 yılında (%10,8) olmuş ve TL değer kaybetmiştir. Reel kurun en fazla düştüğü yıllar ise 2003 yılı (%23,5) ve 2007 yılı (%16,4) olmuştur. Dış ticaret hacmi ise kriz yıllarına denk gelen 2001 (%13,1) ve 2009 (37,4) yıllarında en fazla düşüş göstermiştir. Dönem içinde en fazla artış ise 2004 yılında (%27,5) olmuştur. İşsizlik ise 2000 yılı sonrasında giderek artan bir sorun olmaya devam etmiş ve küresel kriz sonrasında 2009 yılında %13 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. Enflasyonla başlatılan mücadele sonrasında 2004 yılı sonrasında enflasyonun tek haneye indirilmesi başarılı ve

enflasyonla mücadelede istikrarlı bir duruş sergilenmiştir. Dış ticaret dengesinde en büyük sapma 2001 (%165,6) ve 2009 yıllarında (%80,3) olmuştur.

2.4.2. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

Bu bölümde 1980 yılı sonrasında uygulanmaya başlanılan kur politikaları dönemler halinde ve istatistikler yardımıyla ele alınacaktır. Döviz kuru yönetimine ilişkin anlayışta meydana gelen değişiklikler incelenecektir.

2.4.2.1. 1980-1990 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları :

Türkiye’de 1980 öncesi dönemdeki sabit kur uygulamaları, yurtiçi fiyatların yurtdışı fiyatlara göre aşırı artış göstermesi nedeniyle TL aşırı değerlenmiştir. Böylece ihracata yönelik üretimin gelişmemesine neden olmuş ve 24 Ocak Kararları ile ihracata odaklı büyüme ve serbestleşme yoluna gidilmiştir. Bu dönemde katlı kur uygulamasına gidilmiş olup, uygulanan kambiyo rejimi katı kontrollere ve düzenlemelere tabi olmuştur (Çiçek, 2006: 133). 24 Ocak Kararlarıyla enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme hedefi için gerçekçi ve esnek kur politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu sayede enflasyon ile mücadelenin yanında ihracat için rekabetçi hale gelmek ve ihracat sayesinde ekonomik büyüme ile cari açık azaltılabilecektir.

1981 yılında sabit kur anlayışı terk edilerek sürünen parite uygulamasıyla daha az esnek bir kur rejimine geçilmiştir. Aralık 1999’a kadar yönetimli dalgalanma tercih edilmiş olup ekonomide istikrar sağlamak, yabancı sermaye ve ihracat artışı sağlamak amacıyla döviz kuru piyasasına müdahaleler yapılmıştır. 1994 yılındaki kur rejimiyle kurlara müdahalelerinin artması nedeniyle “kirli dalgalanma” örneği uygulanmıştır. 2000 yılı sonrasında döviz kuru çıpa olarak kullanılmış ve sürünen parite uygulamasına geçilmiştir. Aralık 1999-Şubat 2001 döneminde uygulanan kur politikası sonunda Şubat 2001 krizi yaşanmış ve fiyat istikrarının sağlanması için Merkez Bankası döviz kurlarındaki aşırı oynaklığı önlemek için belli aralıklarla kurlara müdahale edebilecek şekilde kurlar dalgalanmaya bırakılmıştır (Ayhan, 2008: 149).

1980 yılı sonrasında dünyada liberal ekonomik politikaların hakim olmaya başlamasıyla birlikte Türkiye’de bu değişime kayıtsız kalamamıştır. Liberal ekonomik politikaların bir gerekliliği olarak sabit kurdan vazgeçilip, kurlar dalgalanmaya bırakılmıştır. Serbest dış ticaret politikası teşvikini öngören 24 Ocak kararlarıyla birlikte gerçekçi ve esnek bir kur sistemine geçilmiş ve 25 Ocak 1980 tarihinde 1 \$=70.00 TL olarak belirlenmiştir. 1 Mayıs 1981’de %1,5-5,5 oranında devalüasyon yapılarak esnek kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. TL’nin dış değeri düşürülerek ihracat teşvik edilmeye çalışılmıştır. 1980 sonrasında döviz kuru ve faiz oranları istikrar programının en önemli araçları olmuşlardır. Kur ayarlamaları ile yurtiçi talep kontrol edilerek fiyatlar baskılanmış ve görelî fiyatlar %48 oranında devalüasyon yapılarak TL değersiz hale getirilmiştir. Mayıs 1981 sonrasında günlük kur uygulamasına geçilmiştir. Döviz ve sermaye piyasası serbestleştirilmiş ve bu piyasalardaki kontroller kaldırılmıştır (Ayhan, 2008: 153).

Uygulama sonrasında iç ve dış borç artmış, kamu borçlanmasında faiz oranı etkili olmuş ve kısa vadeli borç artmıştır. Serbestleşmeyle borç yükü artmış ve sermaye hareketleri nedeniyle reel döviz kuru aşırı değerlenmiştir. Ayrıca sermaye hareketliliği spekülâtif sermaye girişini artırmıştır. Gelen sermaye cari açığını kapatmak için kullanılmış TL aşırı değerlenmiş ve dış ticaret açığı da artmıştır. Sermaye girişi için faizlerin yüksek tutulması reel yatırımları azaltmıştır. Yerli paranın reel olarak değerlenmesiyle birlikte ticarete konu malların fiyatının artmaması ithal mallar nedeniyle yerli üreticiyi mağdur etmiş ve ticarete konu mallara ilişkin yatırımlar azalmıştır (Kırmızıaltın, 2012: 149-150).

1983 yılında finansal serbestleşmeyi sağlamak için Sermaye Piyasası Kurulu kurulmuş, ikincil piyasa işlemleri için yeni düzenlemeler yapılarak 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası açılmıştır. Ayrıca 1986 yılında İnterbank para piyasası faaliyete geçirilerek 1987 yılında Merkez Bankası açık piyasa işlemleri yapmaya başlamıştır (Yaman, 2012: 31).

7 Şubat 1984’te efektif kur seviyesinin sınırı %8’e çıkarılmıştır. 1986 yılında bankaların döviz karşılıklarını belli kısımlarının MB hesaplarında tutma zorunluluğu getirilmiştir. 15 Mart 1986’da MB günlük olarak belirlenen döviz alış kurlarının +/-

%1'ini geçmeyecek şekilde kurların yetkili bankalarca belirlenmesine izin vermiştir. Spekülatif döviz atakları nedeniyle 1988'de döviz hareketlerinde kısıtlanmaya gidilmiştir. 1987 seçimleri sonrasında, kamu açığının artması, faizlerin yükselmesi, döviz rezervinin azalması ve dış borç ödemelerindeki sıkıntılar nedeniyle 4 Şubat 1988'de hükümet krizin önüne geçebilmek için istikrar kararları almıştır. Mevduat faizleri %50'den %65'lere çıkarılmış kriz durdurulmuştur. Ancak ekonomi durgunluğa sürüklenip enflasyon artmış ve enflasyon 1988 yılı sonunda %50'den %70'lere çıkmış, büyüme %9'dan %1'e gerilemiştir (Karluk, 2009b: 420).

Ağustos 1988'de döviz kurlarının piyasa koşullarına uygun olarak belirlenmesi için Merkez Bankasında döviz ve efektif piyasaları kurulmuştur (Arat, 2003: 39). Bu uygulamaya göre bankalar, özel finans kurumları ile Merkez Bankası arasındaki döviz arzı ve talebine göre günlük olarak döviz kurları belirlenmeye başlamıştır.

Esnek kur politikasının gerekliliği olarak mali sistemi uluslararası finansal sistemle bütünleştirilebilmesi amacıyla 11 Ağustos 1989 tarihinde 32 sayılı kararla birlikte TL konvertibilitesi sağlanmış, Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgelerle döviz ithalatı serbestleştirilmiştir. Ayrıca yurt dışındaki vatandaşlara yurt içi ödemeler serbestleştirilerek, Türkiye'de bulunanların da döviz bulundurup tasarruf etmelerinde özgürlük sağlanmıştır (Ay, 2007: 151). Böylece kur daha esnek bir hal almış ve uluslararası sermaye hareketleri liberalleştirilmiştir. Merkez Bankası TL/Dolar kurunu saptarken, ticari bankalar da belli sınırlar dahilinde özel alım-satım kurlarını belirleyebilir hale gelmişlerdir. %6'lık bir dalgalanma marjı ile daha esnek bir sisteme kavuşulmuştur (Yaman, 2012: 31).

2.4.2.2. 1990-2000 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları :

1989 yılında yaşanan kuraklık 1990 yılında Körfez krizinin patlak vermesi, 1991 yılı erken seçimleri ve Güneydoğu Anadolu'da artan terör nedeniyle ekonomideki dengesizlik artmış ve ekonomi yönetimi içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Finansal serbestleşme sonrasında Türkiye ekonomisinde hem şiddetli krizler yaşanmış hem de döviz kurları kontrol edilemez şekilde iniş-çıkışlar göstermiştir.

1994 ve 2001 ekonomik krizlerinin tecrübe edilmesiyle birlikte 2001 yılı sonrasında döviz kurları serbest dalgalanmaya bırakılmış ve artık kur düzeyi piyasadaki arz ve talep dengesine bağlı olarak belirlenmeye başlanmıştır (Erden ve Sağlam, 2009: 26).

Her ne kadar piyasa koşullarına göre kur düzeyinin belirlenmesi 1990 yılından itibaren uygulanmaya başlansa da uygulamada kontrollü esnek kur rejimi hakim olmaktadır. Parasal hedefler Merkez Bankasının para programlarını açıklamasıyla yakalanmaya çalışılmaktadır. 1993 yılına, TL'nin reel olarak aşırı değerlenmesi ile birlikte dış ticaret ve cari işlemler açıkları aşırı derecede artmış ve faizleri baskılama çabaları dövize olan talebi artırmış, Nisan 1994'te finansal krizin patlak vermesine neden olmuştur. 26 Ocak 1994 tarihinde krizden önce TL'nin değeri %14 oranında düşürülmüş ancak değer kaybı hızlanarak devam etmiştir (Özçam, 2004: 10).

Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesine bağlı olarak 7 milyar dolarlık sıcak paranın çıkışı ile birlikte 1994 yılında yaşanan finansal kriz sonucunda kamu açıklarının azaltılması, finansal piyasalarının dengelenmesi, ihracat ve döviz getiren faaliyetler teşvik edilerek dış açığın azaltılması ve yapısal reformlarla kamu açıklarının azaltılması amacıyla 5 Nisan Kararları yürürlüğe konulmuştur (Ardıç, 2004: 154). Bu kur politikasının amacı; reel kura istikrar kazandırmaktır. Bu amaçla Merkez Bankası kısa dönemli enflasyon beklentisine uyumlu olacak biçimde reel kurun değer kaybetmesine (Ocak-Nisan 1994 döneminde % 173 oranında) göz yummuş ve bu uygulama Aralık 1999'a kadar devam etmiştir (Berument ve Dinçer, 2004: 2431).

1994 yılında yüksek oranlı devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Enflasyona karşın nominal döviz kurunda büyük değer kaybı yaşanmıştır. 5 Nisan Kararları ile enflasyonu düşürebilmek için döviz kurları nominal çapa olarak kullanılmıştır. Bu sayede 1995 yılında nominal döviz kuru enflasyona oranla daha az düşmüş reel olarak değerlendirilmiştir. 1996'da nominal çapa uygulamasına sonlandırılmış ve kur politikası fiyat artışlarını kapsayacak biçimde şekillendirilmiştir. Uygulama sonrasında TL enflasyona oranla değer kaybetmeye başlamıştır (Ay, 2007: 172).

5 Nisan 1994 kararları çerçevesinde yapılan düzenlemelerle kurlar yetkili kurumlar, özel finans kuruluşları ve PTT tarafından piyasa koşullarına göre belirlenmesi yoluna gidilmiş ve böylece bankalar arası kotasyon farkı %3'ü geçmeyecek şekilde önlem alınmıştır.

5 Nisan 1994 kararları ile fiyat istikrarının sağlanması için sıkı para politikası ile enflasyonun düşürülmesi için kur nominal çapa olarak kullanılmıştır. Fakat 1994 yılındaki yüksek oranlı devalüasyon sonrasında nominal döviz kuru enflasyon oranındaki değişimin daha fazla değer kaybetmiş, kurların çapa olarak kullanılması ile birlikte 1995 yılında kur değişiminin enflasyondan daha az artması sonucu reel döviz kuru değer kazanmıştır. Fakat 1996 yılı sonrasında nominal çapadan vazgeçilmiş ve enflasyonu yansıtabilecek biçimde gerçekçi kur uygulamasına gidilmiştir. Genel olarak 1994-1999 döneminde genel olarak kur politikası anlayışı “yönetimli serbest kur” sistemi olmuştur (Demircioğlu, 2009: 102).

Genel olarak 1994-1999 döneminde döviz kuru seviyesi piyasalar tarafından belirlenmeye çalışılmasına karşın kurlara yoğun müdahale edilmeye devam edilmiştir. 11 Mart 1995 tarihinde döviz kurunun bankalar ve diğer kuruluşlarca piyasa kuralları çerçevesinde serbestçe belirlenmesine izin verilmiştir. Bu dönemde TL dar bir bant içinde hareket etmiş ve kur değer kazanmaya başlamıştır. 1999 yılı sonuna kadar kontrollü serbest kur rejimi uygulanmış, kur piyasa arz ve talebi tarafından belirlenmiştir. Ancak Merkez Bankası tarafından kurlara müdahale edilmiştir (Karlık, 2009b: 559). 1999 yılı sonrasında yönlendirilmiş sabit parite sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 2001 yılı sonrasında ise kura dayalı istikrar programı uygulanmaya başlanmış ve kur rejimi esnek bir çapa olarak belirlenmiştir. 2001 yılı sonrasında dalgalı (serbest) kur sistemine geçilmiştir.

2.4.2.3. 2000 Sonrasında Uygulanan Kur Politikaları :

1211 sayılı MB Kanunu gereği, kur rejiminin belirlenmesi MB ve hükümete verilmiştir. Kur politikası uygulamaları ise MB sorumluluğunda olup para politikası hedefine uygun kur politikası seçimi MB yetkisine verilmiştir. Para politikası değişikliğine göre kur politikası da değişebilmektedir.

1999 yılında “Enflasyonu Düşürme Programı” uygulanmaya başlanmıştır. Bu program ile döviz kur düzeylerinin bir bant aralığında tutulması hedeflenmiştir. Ancak program sürdürülememiştir. 2001 Yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile kur düzeylerinin piyasa arz ve talebi tarafından belirlenmesine bırakılmıştır. Bu uygulama ile kurlardaki aşırı dalgalanmaları azaltabilmek amacıyla Merkez Bankası kurlara müdahale edebilmektedir (Köse vd., 2008: 28).

Türkiye ekonomisinde dolarizasyonun artış göstermesi, disiplinsiz bir bütçe anlayışı, dış ticaret açığının giderek artması, ekonomik istikrar sağlayacak aktif bir politikanın uygulanmaması 1994 yılındaki kriz ortamını yaşatmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2011: 586). 1999 yılında uluslararası ekonomik koşulların kötüleşmesinin yanında yaşanan krizlerle birlikte Marmara depreminin de yaşanması kamu açıklarını büyük oranlarda gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu sebeplerle ekonomik istikrarın sağlanabilmesi amacıyla Aralık 1999’da IMF ile üç yıl süreli yeni bir stand-by anlaşmasına imzalanmıştır (Özçam, 2004: 11). Bu anlaşmayla birlikte üç yıl içinde enflasyon düşürülüp yeterli bir büyümenin sağlanabilmesi amacıyla IMF ve DB destekli kur rejiminin terk edilmesinden kaynaklanan güvensizliğin ve istikrarsızlığın giderilerek kamu yönetimi ve ekonominin yeniden yapılandırılması amacıyla “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” hazırlanmıştır (Kepenek, 2014: 215). Ekonomide yaşanan kriz nedeniyle, mali ve yapısal düzenlemeler yapmak amacıyla 14 Nisan 2001’de GEGP’na geçilmiştir. GEGP ile; kur rejimine güvenin artırılması, krizin tekrar yaşanmaması sağlayacak yeni bir ekonomi yönetimi anlayışı oluşturulmuştur (TCMB, 2001: 12).

Temmuz 2001-Aralık 2002 döneminde merkezi parite etrafında simetrik olarak genişleyecek bir band uygulanarak daha esnek bir kur oluşturulacaktır. Döviz sepetindeki kurların 2000 yılında üçer aylık sürelerle sırasıyla %2,1, %1,7, %1,3 ve %1 oranında artacağı hedeflenmiştir. Daha sonra uygulanan kademeli band sisteminde ise Aralık 2001sonunda %7,5seviyesine, 2002 Haziran ayı sonunda %15 ve 2002 Aralık ayında ise %22,5 seviyesine çıkması ve Merkez Bankasının kurların band içinde serbestçe hareket etmesi uygulamasına gidilmiştir. Bunun yanında

merkez bankası kurların band içerisinde hareket ettiği sürece müdahalede bulunmayacağı benimsenmiştir (Demircioğlu, 2009: 103).

Programda hedeflenen enflasyon %25 olmasına karşın yıl sonunda %38 olarak gerçekleşmiş, program hedefinden şaşmış ve yapısal reformlar hayata geçirilememiştir. Kur artışının beklenen enflasyonun altında kalması TL'nin aşırı değerlenmesine, ihracatın düşerek ithalatın artmasına sebep olmuştur. 22 Kasım 2002 tarihinde dövize yönelik aşırı spekülasyon nedeniyle bankalar gecelik faizlerini %873 düzeyine çıkarmış, likidite sıkıntısı nedeniyle Merkez Bankasının net iç varlık tavanı hedefini aşması son borç verme merci olma özelliğini yitirerek krizin şiddetlenmesine sebep olmuştur. Bu dönemde faiz oranları aşırı yükselmiş ve döviz talebi aşırı artmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2014: 395).

GEGP'de; ekonomide sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirmek, etkin kaynak kullanımını sağlamak, dışa açık serbest piyasa ile rekabet gücünü artırmak ve büyüme, yatırım ve istihdam artışı hedeflenmiştir (Karluk, 2009b: 449).

Yeni program ile kapsamlı yapısal reformların yanında sıkı bir maliye politikası uygulanması hedeflenmiştir. Döviz kurları, hedeflenen enflasyon oranında belirlenerek önceden kamuoyuna duyurularak ve enflasyon beklentilerinin olumlu olacak şekilde algılanması amaçlanmıştır. Bunun yanında yabancı sermaye girişi artışı ile likidite sıkışıklığını giderecek şekilde para politikaları düzenlenmiştir (TCMB, 2001: 9).

Dalgalı döviz kuru uygulamasıyla birlikte kur seviyesi piyasada arz ve talep düzeyince belirlenmeye başlanmıştır. MB doğrudan kurlara müdahaleden kaçınmaktadır. MB tarafından döviz piyasası yakından takip edilmekte, kurlarda oluşabilecek aşırı dalgalanma halinde basın yoluyla piyasaya döviz alım-satımı ilan edilerek kurlar dengelenmeye çalışılmaktadır. Ancak müdahaleler asgari seviyede tutularak, müdahalelerden uzak durulmaktadır (Öztürk, 2010: 30-31).

Merkez Bankası faizleri kullanarak hızlı sermaye giriş-çıkışlarını etkileyerek sermaye hareketlerini ve kur oynaklıklarını kontrol edebilmektedir. Böylece dış piyasalardaki belirsizlikler karşısında para politikasına esneklik kazandırılmaktadır.

Merkez bankası küresel risk iştahının arttığı dönemlerde, sermaye çıkışının yaratacağı etkiyi hafifletecek ve sermaye hareketlerinin kurları etkileme potansiyelini azaltmak için fonlama araçlarını kullanmaktadır. Merkez bankası piyasaya daha az fon sağlayarak, finansal kurumların döviz satıp likidite ihtiyacını gidermelerini sağlamaktadır. Böylece sermaye çıkışı kur düzeyini daha az etkileyecek, kısa vadeli faizlerde sermayenin kaçışını engelleyecektir (Kara, 2012: 10-11).

Yeni politika anlayışı olan enflasyon hedeflemesine yönelik olarak döviz kuru bir çapa olarak kullanılmaya başlanmıştır. İlk 18 aylık için kur sepetinin1 ABD Doları + 0,77 Euro olacağı, ikinci 18 aylık dönemde ise bant uygulamasına geçileceği ve bandın zamanla genişleteceği duyurulmuştur. 1 Temmuz 2001-31 Aralık 2001 dönemi için bant genişliğinin %7.5'e, Haziran 2002'ye kadar %15'e ve 31 Aralık 2002'ye kadar %22.5'a yükseltileceği duyurulmuştur. Kur bantlar arasında dalgalanmasına Merkez Bankasınca taahhüt edilerek kur politikası esnekleştirilmiştir. Bu dönemde uygulanan kur politikası "Kademeli Olarak Genişleyen Band Rejimi" nitelendirilebilmektedir (Yaman, 2012: 34).

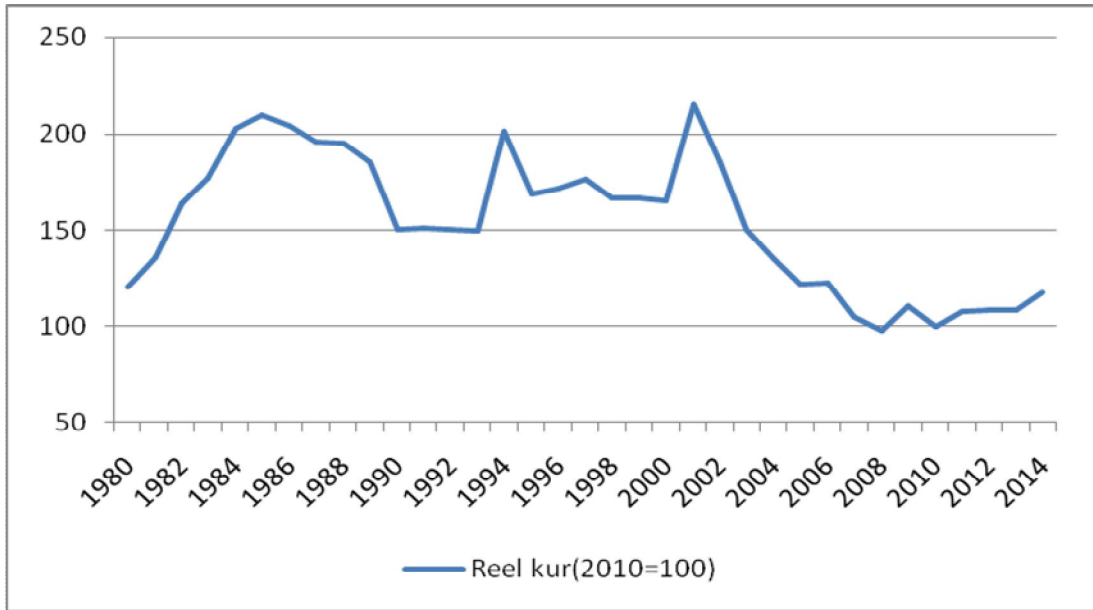
Yeni program ile esnek kurla aynı anda enflasyon hedeflemesine gidilmektedir. 2001 yılı için %52,5 enflasyon hedeflemesi yapılırken müteakip yıllarda sırasıyla %35, %20 ve %12 olarak hedef konulmuştur. Para politikası bu hedeflere uygun olacak şekilde planlanmıştır. Yeni programın getirdiği değişiklik; öngörülebilir kur politikası yerine, temel ekonomik değişkenlerle uyumlu arz ve talep tarafından belirlenen bir kur politikasına geçilmiştir. Bu programla birlikte Merkez Bankasının aktif müdahaleleri sonlandırılmış, aşırı kur hareketliliği durumunda döviz alım ve satımı yapabilmesi sağlanmıştır (Ay, 2007: 186).

Bu program sayesinde Merkez Bankası bağımsızlığı ve enflasyon hedeflemesine güven artırılmaya çalışılmıştır. Merkez Bankasının ana görevinin fiyat istikrarını sağlamak olduğu Merkez Bankası Kanununda düzenlenerek yasal garanti sağlanmıştır (TBB, 2008: 37).

Merkez Bankası tarafından aktif enflasyon mücadelesine girişilmesi, serbest kura geçilmesi, başlangıçtaki örtük enflasyon hedeflemesi, mali disiplini sağlayacak

düzenlemeler, uluslararası ekonomilerin olumlu gidişatına bağlı yabancı sermaye artışı ile Türk parasının değerlenmesi kazanması GEGP'nin enflasyonla mücadelede başarı sınırlarını oluşturmaktadır (TBB, 2008: 38).

Şekil 2.5 1980-2014 Yılları arasında Reel Döviz Kuru'nun Seyri (2010=100)

Kaynak: Yazar tarafından TÜİK, TCMB ve ACB verileri kullanılarak hesaplanmıştır.⁵

Şekil 2.5'te 1980-2014 yılları arasında reel döviz kurda meydana gelen değişim gösterilmiştir. Grafiğe göre 1980 sonrasında benimsenen ihracata yönelik büyüme ve günlük kur ayarlamaları ile reel döviz kurunun 1980-1986 döneminde artış gösterdiği görülmektedir. Sonraki dönemde ihracatı teşvik, TL'nin konvertibilitesi, vergi iadesi ve döviz kazancını artırmaya yönelik çabalar neticesinde reel döviz kurunda 1986-1994 döneminde düşüş yaşanmıştır. 1990 yılı sonrasında artan bütçe açıkları, yüksek enflasyon ve cari dengedenin kötüye gitmesi gibi ekonomideki kötü gidişat nedeniyle 1994 yılında yaşanan kriz ile TL değer kaybetmiş artan döviz talebine bağlı olarak döviz rezervleri tükenmiş ve bu dönemde reel kuru artmıştır. 5 Nisan 1994 kararları ile büyüme ve ekonomide sağlanan istikrar ortamı sayesinde döviz kuru dengelenmeye çalışılmış ve 1994-2001 döneminde reel

⁵ Reel kur hesaplanırken; nominal kur (\$/TL) TCMB EVDS'den, iç fiyat endeksi TÜİK'ten ve dış fiyat endeksi American Census Bureau(ACB)'dan alınmıştır. $RDK = \text{Nom. döviz kuru} \times (\text{Y. dış fiyat Endeksi} / \text{Y. İçi Fiyat Endeksi})$ olarak hesaplanmıştır.

döviz kurunun önce düştüğü sonra yatay seyir izlediği görülmektedir. Ancak bu dönemde Güney doğu Asya ülkeleri ile Rusya'da yaşanan krizler nedeniyle reel kurun dalgalandığı dikkat çekmektedir.

Şubat 2001 krizi ile birlikte devalüasyon nedeniyle TL değer kaybetmeye başlamıştır. Değer kaybetmesiyle birlikte yabancı para girişi sayesinde TL'deki değer artışının hızlandığı görülmektedir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte ekonomide yaşanan istikrar ortamı sayesinde reel döviz kuru 2001-2008 döneminde düşme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında 2008 Küresel krizi ile birlikte reel kurun tekrar yükseldiği ve ekonomide yaşanan belirsizlikler nedeniyle 2009-2014 döneminde TL'nin değer kaybederek reel kurun artma eğiliminde olduğu dikkat çekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖVİZ KURU OYNAKLIĞI, DIŞ TİCARET VE İSTİHDAM İLİŞKİSİNE İLİŞKİN UYGULAMALI ANALİZ

3.1. Çalışmanın Amaç ve Kapsamı:

Bu bölümde döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisi üç farklı ekonometrik model ile analiz edilmeye çalışılacaktır. Birinci ve ikinci modellerde, ihracat, ithalat ve kur oynaklığı ilişkisi incelenmiştir. Üçüncü modelde dış ticaret ve istihdam ilişkisi, dördüncü modelde ise dış ticaret, kur oynaklığı ve istihdam ilişkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Birinci modelde döviz kuru oynaklığının ihracat, ikinci modelde ise ithalat üzerindeki etkisi analiz edilerek uygulamaya başlanmıştır. Üçüncü modelde, istihdam literatüre uygun olarak; sanayi üretim endeksi, ihracat, ithalat ve reel döviz kuru ile açıklanmıştır (Kim (2005), Frenkel ve Ros (2006), Alexandre vd.(2010), Chimnani vd. (2012) ve Mpofu (2013) gibi). Dördüncü modelde ise, dış ticaret, döviz kuru ve kur oynaklığının istihdama etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.2. Veri Seti ve Yöntem:

Çalışmanın bu bölümünde kullanılan veri seti tanıtılacaktır. Çalışmada analizde Ocak 2005-Şubat 2014 dönemi aylık veriler kullanılmış, istihdam değişkeni olarak 15 yaş üzerinde tarım dışı istihdam edilen kişi sayısı serisi, dış ticaretin istihdama olan etkisini tespit edebilmek amacıyla ihracat ve ithalat serileri kullanılmış, bunun yanında döviz kuru olarak da üretici fiyatı endeksi bazlı reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Ayrıca dış ticarete konu olan malların üretimini ifade etmesi açısından sanayi üretim endeksi serisi kullanılmıştır. Yabancı ülke geliri olarak Dünya sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan dış ticaret, istihdam ve sanayi üretim endeksi verileri, Türkiye İstatistik Kurumunun veri tabanından alınırken, döviz kuru Merkez Bankasının veri tabanından elde edilmiştir. Dünya üretim endeksi verisine ise Dünya Bankası veritabanından ulaşılmıştır.

Çalışmada döviz kuru olarak reel döviz kurunun ARCH, GARCH tipi modeller kullanılarak elde edilen koşullu varyansı kullanılmıştır. Bu amaçla kur

serisi için doğru bir AR-ARMA yapısı tahmin edilmiş, daha sonra ARCH, GARCH ve EGARCH modelleri kurulmuş, tahmin performanslarına göre en iyi model belirlenip en iyi modelin koşullu varyansı döviz kuru oynaklığı olarak alınmıştır. Döviz kuru oynaklığı serisiyle ilgili detaylı bilgi akışı bozmamak için Ek'ler bölümünde sunulmuştur.

Çalışmada kullanılan değişkenler arası ilişkilerin analizinde eşbütünleşme analizi ve bunun yanında eşbütünleşme ilişkisi bulunmasını takiben uzun ve kısa dönem ilişkilerin belirlenmesi amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lags) modeli kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlık dereceleri farklı olduğu için eşbütünleşme ilişkisi analiz edilirken Pesaran vd.(2001) tarafından kullanılan Sınır Testi kullanılmıştır.

3.3. Literatür

Bu bölümde çalışmada incelenen döviz kuru, kur oynaklığı, dış ticaret ve istihdam değişkenleri arasındaki ilişkileri inceleyen uygulamalı çalışmaların özeti sunulacaktır. Çalışmaya ilişkin literatür özetini içeren tablo yer konu bütünlüğünü bozmaması ve tasarrufu sağlamak amacıyla Ek'ler bölümüne konulmuştur.

3.3.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Uygulamalı literatürde döviz kuru, kur oynaklığı ile dış ticaret arasındaki ilişkileri inceleyen bir çok çalışma bulunmaktadır. Konuya ilişkin yapılan uygulamalı çalışmalarda farklı farklı değişkenler kullanılmıştır. Buna bağlı olarak farklı bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin bazı çalışmalarda döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi incelenirken, bazılarında ise kur oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bunun yanında kur oynaklığı, kur belirsizliği ve kur değişkenliği gibi farklı farklı değişkenlerin de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca dış ticaret değişkeni olarak kullanılan veriler de farklılık göstermektedir. Örneğin dış ticaret değişkeni olarak bazı çalışmalarda toplam dış ticaret hacmi, bazılarında sadece ithalat, bazılarında sadece ihracat bazılarında ise dış ticaret dengesi kullanılmıştır. Bunun yanında sektörel anlamda ticaretin de değişken olarak ele alınması halinde sonucun farklılaşabileceğini gösteren çalışmalar mevcuttur.

Bunun yanında kullanılan ekonometrik yöntemlerin farklılığı sonucu farklılaştırırken, bazen de ele alınan ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de farklı sonuçlara ulaşılmasına neden olmaktadır.

Uygulamalı çalışmaların büyük çoğunluğunda döviz kuru dış ticaret üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır; Clark (1973), Hooper ve Kolhagen (1978), Kenen ve Rodrik (1986), Koray ve Lastrapes (1989), Dellas ve Zilberfarb (1993), Arize (1997), Takaendase vd. (2005), Bahmani ve Wang (2007), Byrne vd.(2008), Altıntaş ve Öz (2010), Özdemir ve Ordu (2013).

Buna karşın De Grauwe (1988), Assery ve Peel (1991), Franke (1991) ve Mckenzie ve Brooks (1997) döviz kuru oynaklıklarının dış ticareti artıracakını tespit etmişlerdir. Bunun yanında Gotur (1985), Bailey vd. (1986), Asseery ve Peel (1991), Koch ve Rosensweigh (1995), Als ve Oskooee (1995), Sivri ve Usta (2001), Ay vd.(2009), Balçılar vd.(2012) ve Yaman (2012) döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını bulamamışlardır.

Sektörel ticaretin kurdan etkilenmesine ilişkin yapılan bazı çalışmalarda ise; Cushman (1983) ABD tarımsal ithalatının kurdan negatif etkilendiğini, Demirel ve Erdem (2004) Türkiye için madencilik ve tarım sektörünün kur oynaklığından negatif etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye için yapılan çalışmalarda da farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Döviz kuru ile dış ticaret arasında negatif ilişki bulan çalışmalar şunlardır; Özbay (1999), Sivri ve Usta (2001), Vergil (2002), Doğanlar (2002), Öztürk ve Acaravcı(2003), Kasman (2003), Saatçioğlu ve Karaca(2004), Demirel ve Erdem (2004), Yamak ve Korkmaz (2005), Karagöz ve Doğan (2005), Dinçer (2005), Gül ve Ekinci (2006), Diler (2006), Peker (2008), Keskin (2008), Köse vd.(2008), Özdemir ve Ordu (2013). Baldemir ve Gökalp (1999) ile Ay vd.(2009) ise Türkiye için yaptıkları analiz sonucunda döviz kuru ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını bulamamışlardır.

3.3.2. Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalara İlişkin İnceleme

Önceki bölümde de belirtildiği gibi uygulamalı literatürde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisine ilişkin farklı farklı sonuçlara ulaşıldığı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni ele alınan değişkenler, ülke gelişmişlik düzeyleri, incelenen zaman periyodu, kullanılan ekonometrik yöntemler ve sektörel verilerin kullanılmış olmasıdır. Bazı çalışmalarda toplam dış ticaret verisi kullanılırken, bazılarında ithalat bazılarında ise sadece ihracat verisi ele alınmıştır. Farklı veri kullanılması bakış açılarını farklılaştırırken sonuçların da değişkenlik göstermesine neden olmaktadır. Örneğin; Sen (2009) Hindistan için yaptığı analizde ithalat artışının istihdamı artırmadığı sonucuna ulaşırken, Gibson (2010) Arjantin için yaptığı analizde ithalat artışının lastik ve metal ürünleri sektörlerinde istihdamı etkilemediğini fakat 20 farklı sektörde istihdamı azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Chinembiri(2010) ise Güney Afrika için yaptığı çalışmada ithalat artışının, tarım, balıkçılık, ormancılık, madencilik, imalat, hizmetler ve inşaat sektörlerinde işgücü talebini azalttığını tespit etmiştir.

Bunun yanında ele alınan dış ticaret verisinin ihracat veya ithalat olmasının da farklı sonuçlara götürdüğü dikkat çekicidir. Örneğin; Bella ve Quintieri (2000) ise İtalya için yaptıkları çalışmada ihracat artışının istihdamı artırdığını fakat ithalat artışının ise istihdamı düşürdüğünü bulmuşlardır. Kien ve Heo(2009) Vietnam için yaptığı analizde ihracat artışının istihdamı artırdığı fakat ithalat artışının etkilemediğini bulmuşlardır. Napoles (2004) ise Meksika için yaptığı çalışmada ihracat artışının istihdamı artırdığı bulgusuna ulaşmıştır.

Uygulamalı literatür genel olarak değerlendirildiğinde özellikle ihracat artışının istihdam üzerinde artış yaratacağı sonucuna ulaşan çalışmaların ağırlıklı olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar özetle; Bella ve Quintieri (2000), Napoles (2004), Jenkins ve Sen (2006), Kien ve Heo (2009), Kiyota (2011), Sandrey vd.(2011). Gibson (2010) ve Chinembiri (2010) ise ithalatın istihdamı azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Sen (2009) dış ticaretin istihdamı etkilemediğini tespit etmiştir.

Türkiye için yapılan çalışmalar da ise; dış ticaretin istihdam artışı sağladığı sonucuna ulaşan çalışmalar şunlardır; Erlat ve Erlat (2003), Ayaş ve Çeştepe(2010), Polat ve Uslu (2010), Bayar vd.(2011), Karaçor ve Saraç(2011), Uslu ve Polat (2012), Kızılırmak (2012), Aktakaş vd.(2013). Buna karşın Polat vd.(2011) dış ticaretin istihdam artışı yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ayaş ve Çeştepe (2010) Türkiye için yapılan sektörel analizlerde yaptıkları sektörel analiz sonucunda; kimyasal maddeler, lastik ve kauçuk sektörü ile ana metal üretiminde dış ticaretin istihdamı olumlu etkilediğini bulmuşlardır. Bunun yanında Uslu ve Polat (2012) ise tütün, ağaç, kömür, petrol, kimya, plastik ve ana metal sanayilerinde ihracat ve istihdam arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmazken, makine-teçhizat, ofis makineleri, bilgisayar ve elektrikli aletlerin imal edildiği sektörlerde ihracatın emek talebi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

3.3.3. Döviz Kuru ve Kur Oynaklığı ile İstihdam İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalara İlişkin İnceleme

Döviz kuru, kur oynaklığı ve istihdam ilişkisini inceleyen uygulamalı literatür incelendiğinde farklı farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere farklı değişkenlerin analizlerde incelenmesi sonuçların farklılaşmasına sebep olduğu değerlendirilmektedir. Bazı çalışmalarda kur değerlendirilmesi, bazı çalışmalarda kur oynaklığı, bazı çalışmalarda ise ticaret ortaklarının para birimlerindeki değişim analizlerde kullanılmıştır. Bunun yanında istihdam yada işsizlik verisinin kullanılması, ülke veya ülke grupları ile gelişmişlik düzeylerinin farklı olması, ticarete konu üretim veya sektörel analizlerin yapılması sonuçları çeşitlendirmektedir.

Genel olarak uygulamalı literatür değerlendirildiğinde kur oynaklığının istihdam üzerinde negatif etki yaptığına dair bulguların ağırlıklı olduğu dikkat çekmektedir. Uygulamalı literatür sonuçlarına göre kur oynaklığının istihdamı azalttığı sonucuna ulaşan çalışmalar özetle şunlardır; Branson ve Love (1988), Burgess ve Knetter (1998), Bucher ve Mueller (1999), Goldberg ve Tracy(2001),

Campa ve Goldberg (2001), Belke ve kaas (2002), Belke ve Gros (2002), Belke ve Setzer (2003), Klein vd.(2003), Kandil ve Mirzae (2003), Riberio vd.(2004), Belke ve Kaas (2004), Kim (2005), Frenkel ve Ros (2006), Chang (2006), Fan ve Song (2006), Galindo vd.(2007), Hua (2007), Chang vd.(2007), Soto (2008), Feldman (2009) Guillaument ve Hua (2010), Alexandre vd.(2010), Chen ve Dao (2011), Xiangquan vd.(2011), Mao ve Whalley (2011), Chimnani vd.(2012), Dai ve Xu (2013), Mpofu(2013), Huang vd.(2013), Nyahokwe ve Ncwadi (2015). Goldberg vd.(1999) ise kur oynaklığının istihdam üzerinde bir etki yapmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmalarda ise; Filiztekin (2004), Bilgin (2004), Cengiz (2010), Demir (2010), Şahin ve Cengiz (2011), Balaylar vd. (2011) ve Boz (2013) kur oynaklığının istihdamı azalttığı bulgusuna ulaşılmışlardır.

3.4. Analiz Sonuçları

Birinci modelde, döviz kuru oynaklığının ihracat ve ikinci modelde ise ithalat üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Üçüncü modelde, dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü modelde, üçüncü modele döviz kuru oynaklığı ilave edilerek, kur oynaklığının istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Uygulamalı analizde ilk önce kullanılacak tüm serilerin durağanlık analizleri yapılmıştır. Çalışmada, literatürde durağanlık analizlerinde sıklıkla kullanılan ADF, PP ve Ng Perron testleri kullanılmıştır.

Durağanlık analizi sonucu, serilerin farklı mertebelerden durağan oldukları bulunduğu için, farklı dereceden bütünleşik seriler arasında eşbütünleşmeyi incelemeye olanak sağlayan Peseran vd.(2001)'nin geliştirdiği Sınır Testi yaklaşımı kullanılarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme analiz edilmiştir. Eşbütünleşme analizini takiben serilerin uzun ve kısa dönem esneklikleri incelemek amacıyla ARDL Modeli kullanılarak uygulama tamamlanmaya çalışılmıştır.

3.4.1. Durağanlık Analizi

Zaman serisi analizinin başlangıç noktası serilerin durağanlığının analiz edilmesidir. Durağanlık analizinin zaman serisi modellemesinde büyük önemi vardır. Bir zaman serisinin durağan olması demek; bu serinin ortalaması, varyansı ve ortak varyansının zamana göre değişmemesi anlamına gelmektedir. Eğer seriler durağan değilse; serinin varyansı zamana bağlı olacak ve zaman içinde artacaktır.

Seriler durağan iseler, seriye verilecek şoklar geçicidir ve bu şokların etkisi zamanla ortadan kaybolur. Bu durumda seriler uzun dönem ortalama seviyelerine geri dönerler. Seriler durağan olmadıkları zaman ise sürekli bileşene sahip olurlar. Zaman serisine ait ortalama ve varyansın zamanla değişmesi bu serinin durağan olmadığının (Enders, 2004).

Durağan süreç; ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen süreç olarak belirlenmektedir. Ayrıca bu süreçte iki periyot arasındaki ortak varyans; sadece iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olup, ortak varyansın hesaplandığı dönem bu varyansı etkilememektedir. Eğer durağan bir zaman serisi söz konusu ise; bu serinin ortalaması, varyansı ve ortak varyansı zaman içinde aynıdır (Gujarati, 2001). Sahip olunan ortak trend nedeniyle zaman serileri genellikle artış göstermektedirler. Seriler arasında regresyon hesaplandığında; sözkonusu seriler arasında anlamlı bir ilişki olmasa dahi genelde R^2 değeri yüksek çıkabilmektedir. Bu durum sahte regresyon olarak isimlendirilmektedir. Yani seriler arasında aslında bir ilişki olmamakla beraber sahip olunan ortak trend nedeniyle benzer biçimde hareket etmeleri nedeniyle aralarında bir ilişki varmış gibi görülmektedir. Bu durum seriler arasındaki durağanlık analizinin öneminin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Ertuğrul, 2012: 17).

Uygulamalı analizlerde çoğunlukla tercih edilen birim kök testlerinden ADF ve PP testlerinin, düşük güce sahip olmaları sebebiyle birtakım dezavantajları ve sınırlamaları vardır. Söz konusu testler bu sebeplerden ötürü yanlış sonuçlara sebep olabilmektedir. Söz konusu birim kök testlerinin güç kayıplarının telafi edilmesi amacıyla Ng-Perron testi gibi yeni testler geliştirilmiştir. Ng ve Perron (2001), ADF

ve PP testlerinin bu yukarıda ifade edilen eksikliklerini ortadan kaldırmak amacıyla genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemini kullanarak 4 yeni birim kök test istatistiği geliştirmiştir (Ertuğrul ve Soytaş, 2013)

Serilerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi için uygulamalı çalışmalarda yoğun biçimde kullanılan ADF, PP ve daha yüksek açıklama gücüne sahip olan Ng-Perron testleri kullanılmıştır.

Tablo 3.1’de geleneksel durağanlık testleri sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.1 Geleneksel Durağanlık Testleri Sonuçları

ADF Testi Sonuçları			
LL	-1.461	Δ LL	-4.491*
LSAN	-1.691	Δ LSAN	-19.501*
LX	-1.901	Δ LX	-13.730*
LM	-2.929	Δ LM	-4.667*
LREER	-2.849	Δ LREER	-8.947*
VOL	-9.363*		
LSANF	-3,552**		
LL, LSAN, LX, LM, LREER ve LSANF serileri için ADF kritik değerleri %1=-4,046 %5=-3,452 %10=-3.152; VOL serisi için ADF kritik değerleri %1=-3,492 %5=-2,888 %10=-2.5812;		Δ LL serisi için ADF kritik değerleri %1=-3,493 %5=-2,889 %10=-2.581; Δ LSAN, Δ LX, Δ LM ve Δ LREER serileri için ADF kritik değerleri %1=-2,587 %5=-1,944, %10=-1.615	
PP Testi Sonuçları			
LL	-1.285	Δ LL	-7.722*
LSAN	-3.161	Δ LSAN	-17.707*
LX	-2.351	Δ LX	-13.473*
LM	-2.956	Δ LM	-13.520*
LREER	-2.688	Δ LREER	-8.876*
VOL	-9.450*	Δ LSANF	-13.867*
LSANF	-3.343		
LL, LSAN, LX, LM, LREER ve LSANF serileri için PP kritik değerleri %1=-4,044, %5=-3,452, %10=-3.151 VOL serisi için PP kritik değerleri %1=-3,492, %5=-2,888, %10=-2.5812		Δ LL, Δ LX, Δ LM ve Δ LSANF serileri için PP kritik değerleri %1=-3,492, %5=-2,888, %10=-2.581 Δ LSAN ve Δ LREER serisi için PP kritik değerleri %1=-2,587, %5=-1,944, %10=-1.162	

Tablo 3.1'in Devamı

Ng-Perron Testi Sonuçları				
	MZ_a	MZ_t	MSB	MPT
LL	-8.646	-2.003	0.232	10.815
LSAN	-5.368	-1.636	0.305	16.967
LX	-5.621	-1.648	0.293	16.150
LM	-20.794**	-3.206**	0.154**	4.492**
LREER	-7.736	-1.781	0.230	12.244
VOL	-53.569*	-5.085*	0.094*	0.679*
LSANF	-18.601**	-2.980**	0.160**	5.321**
Δ LL	-20.639*	-3.143*	0.152*	1.432*
Δ LSAN	-10.405**	-2.280**	0.219**	2.357**
Δ LX	-49.988*	-4.999*	0.100*	0.491*
Δ LREER	-11.895**	-2.434**	0.205**	2.080**

LL, LSAN, LX LM, LREER ve LSANF serileri için Ng-Perron kritik değerleri; %1 anlamlılık düzeyinde MZ_a , MZ_t , MSB, MPT için sırasıyla; -23.80, -3.42, 0.14 ve 4.03; %5 anlamlılık düzeyinde ise -17.30, -2.91, 0.17 ve 5.48'dir.

Δ LL, Δ LSAN, Δ LX, Δ LREER ve VOL serileri için Ng-Perron kritik değerleri; %1 anlamlılık düzeyinde MZ_a , MZ_t , MSB, MPT için sırasıyla; -13.80, -2.58, 0.17 ve 1.78; %5 anlamlılık düzeyinde ise -8.10, -1.98, 0.23 ve 3.17'dir

* %1 anlamlılık düzeyi, ** %5 anlamlılık düzeyi

Tablo 3.1'e göre;

✓ ADF testinde temel hipotez serinin birim köke sahip olduğu şeklinde oluşturulmaktadır. LL, LSAN, LX, LM ve LREER serileri için düzey halde hesaplanan t değeri tablo kritik değerden küçük bulunmuş, yani birim kök temel hipotezi reddedilememiş, birinci farklarda ise hesaplanan t değeri tablo kritik değerden büyük bulunmuş, yani birim kök temel hipotezi reddedilmiştir. Bu sebeple LL, LSAN, LX, LM ve LREER serileri ADF testine göre birinci farkı alındıktan sonra durağanlaşmış yani I(1) bulunmuştur. LSANF ve VOL serileri için düzey halde hesaplanan t değerlerinin tablo kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğu görülmüştür. Böylece birim kök temel hipotezi reddedilmiş yani LSANF ve VOL serileri ADF testine göre düzeyde durağan yani I(0) bulunmuştur.

✓ PP testinde de temel hipotez ADF testinde olduğu gibi serinin birim köke sahip olması biçiminde kurulmaktadır. LL, LSAN, LX, LM, LREER ve LSANF serileri için düzey halde hesaplanan t değeri tablo kritik değerden küçük bulunmuş,

yani birim kök temel hipotezi reddedilememiş, birinci farklarda ise hesaplanan t değeri tablo kritik değerden büyük bulunmuş, yani birim kök temel hipotezi reddedilmiştir. Bu sebeple LL, LSAN, LX, LM, LREER ve LSANF serileri PP testine göre birinci farkı alındıktan sonra durağanlaşmış yani I(1) bulunmuştur. VOL serisi için düzey halde hesaplanan t değerlerinin tablo kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğu görülmüştür. Böylece birim kök temel hipotezi reddedilmiş, yani VOL serisi PP testine göre düzeyde durağan yani I(0) bulunmuştur.

✓ Ng-Perron(2001) testinde; MZ_a , MZ_t testleri için temel hipotez seride birim kök olduğu, MSB ve MPT testlerinde ise temel hipotez serinin durağan olduğudur (Mangır ve Ertuğrul, 2013). LL, LSAN, LX ve LREER serileri için; düzey halde MZ_a , MZ_t test sonuçlarına göre hesaplanan t değerleri mutlak değer olarak tablo kritik değerlerinden küçük, MSB ve MPT test sonuçlarına göre ise hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden büyük bulunmuştur. Birinci farklarda ise MZ_a ve MZ_t testlerine göre hesaplanan t değerleri mutlak değer olarak tablo kritik değerlerden büyük, MSB ve MPT testlerine göre ise hesaplanan t değerleri tablo kritik değerlerden küçük bulunmuştur. Yani LL, LSAN, LX ve LREER serileri her 4 teste göre de I(1) bulunmuştur. VOL, LM ve LSANF serileri için ise düzey halde MZ_a ve MZ_t testlerine göre hesaplanan t değerleri mutlak değer olarak tablo kritik değerlerden büyük, MSB ve MPT testlerine göre ise hesaplanan t değerleri tablo kritik değerlerden küçük bulunmuştur. Yani VOL, LM ve LSANF serileri her 4 teste göre de I(0) olarak bulunmuştur.

Özet olarak, Ng-Perron testi diğerlerinden daha kuvvetli bir test olduğu için Ng-Perron testi sonuçları kabul edilmiş ve değişkenlerimizden LL, LSAN, LX ve LREER serilerinin I(1), VOL, LM ve LSANF serilerinin ise I(0) olduğu kabul edilmiştir.

3.4.2. Uygulamalı Analiz

Çalışmanın bu bölümünde döviz kuru oynaklığı, ihracat, ithalat ve istihdam değişkenleri arasındaki ilişki uygulamalı olarak analiz edilecektir.

3.4.2.1. MODEL 1: Döviz Kuru Oynaklığı ve İhracat İlişkisinin Analizi

Birinci modelde döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.4.2.1.1. Eşbütünleşme Analizi

Serilerin durağanlıkları incelendiğinde; serilerin durağanlık mertebelerinin farklı olduğu görülmektedir. LSANF, LX ve LREER değişkenlerinin I(1) olduğu, VOL değişkeninin ise I(0) olduğu görülmektedir.

Uygulamalı literatürde eş bütünleşme analizi için çoğunlukla Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) eş bütünleşme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemlerin ortak noktası; eş bütünleşme açısından ilişkilendirilecek olan serilerin aynı mertebeden durağan olmaları gerekesidir. Eğer bu serilerden herhangi biri düzey halinde durağan ise yani I(0) ise, eş bütünleşme analizi bu serilerle yapılamamaktadır (Karagöl vd., 2007). Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin farklı dereceden durağan olmaları sebebiyle Johansen (1988) ile Johansen ve Juselius (1990) eş bütünleşme testleri kullanılamamaktadır.

Sözkonusu problemle baş edilebilmesi amacıyla çalışmada Pesaran vd. (2001)'in geliştirdiği Sınır Testi (Bound Test) yaklaşımının kullanılması tercih edilmiştir. Sınır testi yaklaşımının, geleneksel eşbütünleşme testleri olan Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) testlerine göre birtakım avantajları vardır. Bu avantajlardan birincisi; serilerin I(0), I(1) veya karşılıklı olarak eş bütünleşik olmalarına bakılmaksızın seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin araştırılabilmesidir ki bizim uygulamamızda bu durum söz konusudur. Sınır testi yaklaşımının ikinci avantajı ise yaklaşımın düşük örneklerde daha üstün olmasıdır. Ayrıca sınır testi yaklaşımında modelin uzun ve kısa dönemli parametrelerinin eşanlı olarak tahmin edilebilmektedir (Pesaran vd. 2001 ve Narayan ve Narayan, 2004).

Sınır Testi yaklaşımı için öncelikle Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) oluşturulmalıdır. UECM modelinin çalışmamıza uyarlanmış şekli (3.1) numaralı eşitlikte gösterilmektedir.

$$\Delta LX_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LX_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta LREER_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{3i} \Delta LSANF_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{4i} \Delta VOL_{t-i} \quad (3.1)$$

$$+ a_5 LX_{t-1} + a_6 LREER_{t-1} + a_7 LSANF_{t-1} + a_8 VOL_{t-1} + a_9 t + \mu_t$$

(3.1) numaralı denklemdeki UECM modelinde; t trendi ve m gecikme sayısını göstermektedir. Gecikme sayısının belirlenmesinde Akaike ve Schwarz gibi minimum kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak belirlenir.

Eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığı (3.1) numaralı denklemde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi yapılarak tespit edilir. Bu testin temel hipotezi ($H_0: a_6 = a_7 = a_8 = a_9 = a_{10} = 0$) şeklinde kurulur ve herhangi bir anlamlılık düzeyi için (örneğin $\alpha = 0,05$) hesaplanan F istatistiği Pesaran vd.(2001)'deki tablo alt ve üst kritik değerleri ile kıyaslanır. Eğer bulunan F değeri alt ve üst sınırlardan oluşan kritik değerlerin arasında gerçekleşiyorsa, değişkenlerin bütünleşme derecesi değerlendirilmeden daha doğru bir değerlendirme yapma imkânına kavuşulmaktadır. Eğer hesaplanan F değeri üst kritik değerden fazla ise, eşbütünleşme ilişkisi olmadığını kabul eden temel hipotez reddedilir. Fakat F değeri kritik alt sınırdan daha düşükse, bu defa da uzun dönemli ilişkisinin olmadığını belirten temel hipotez reddedilemez. Eğer hesaplanan F değeri kritik sınırlar arasında ise kesin hüküm verilememektedir. Ancak bu durumda değişkenlerin bütünleşme derecelerinin bilinmesi halinde kesin bir sonuca varabilmek mümkündür (Şimşek ve Kadılar, 2004).

UECM modelinin kurulması için ilk önce modelin gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. fakat seçilen kritik değer en küçük olduğu gecikme uzunluğu ile oluşturulan modelde ardışık bağımlılık sorunu varsa o halde ikinci en küçük kritik değere sahip gecikme uzunluğu alınır. Yine de ardışık bağımlılık sorunu devam ederse bu sorun giderilinceyedek aynı işlem uygulanır (Karagöl vd., 2007).

Çalışmada maksimum gecikme uzunluğu 8 olarak alınmış ve Akaike ve Schwarz kriterlerine göre gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Daha sonra 1 gecikmeyle oluşturulan UECM modelinde ardışık bağımlılık probleminin varlığı LM testiyle incelenmiş, 1 gecikmede ardışık bağımlılık sorununa rastlanmamıştır.

UECM modeli kurulduktan sonra Sınır Testi ile serilerde eş bütünleşme ilişkisi incelenmiştir. (3.1) numaralı UECM modelinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi yapılmış ve ($H_0: \alpha_5 = \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = 0$) temel hipotezine göre hesaplanan F istatistiği Pesaran vd.(2001)'deki tablo alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılmıştır. Tablo 3.2'de Sınır Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.2 Birinci Modelin Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
3	5.62	4.01	5.07

K, (3.1) numaralı denklemdeki bağımsız değişken sayısını göstermekte olup, Pesaran vd.(2001:300)'in Tablo C1(v)'de yer alan kritik değerler esas alınmıştır.

Tablo 3.2'den de görüldüğü gibi F istatistiği Pesaran vd.(2001)'in üst sınırını aştığından seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu söylenebilmektedir.

3.4.2.1.2. ARDL Modeli

Modelde kullanılan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan, bu kısımda ihracat değişkeni ve reel döviz kuru değişkenleri arasında uzun ve kısa dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı ARDL modeli vasıtasıyla tespit edilecektir.

Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin analiz edilmeye çalışıldığı bu bölümde LX bağımlı değişken, LSA NF, LREER ve VOL değişkenleri açıklayıcı değişken olarak seçilmiştir.

ARDL modeli (3.2) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$LX_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LX_{t-i} + \sum_{i=0}^l \alpha_{2i} LREER_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} LSANF_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} VOL_{t-i} + a_5 t + \mu_t \quad (3.2)$$

(3.2) numaralı denklemde k, l, m ve n gecikme değerlerini göstermektedir. En uygun ARDL modeli olarak ARDL(2,2,0,0) modeli seçilmiş olup, ARDL modeli sonuçları Tablo 3.3'teki gibidir. ARDL modelinin tanısal denetim sonuçları incelendiğinde ise otokorelasyon değişen varyans sorunlarının olmadığı, hataların normal dağıldığı ve modelin yapısal formunun doğru olduğu görülmektedir.

Tablo 3.3 Birinci Modelin ARDL (2,2,0,0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LX(-1)	0.481	5.062*
LX(-2)	0.338	3.486*
LSANF	0.532	7.510*
LSANF(-1)	-0.138	-1.46
LSANF(-2)	-0.247	-2.906*
LREER	-0.035	-2.708*
VOL	-351.77	-1.660***
C	0.871	1.688***
@TREND	0.001	0.369
Tanısal Denetim Sonuçları		
X^2_{BG}	2.355[0,10]	
χ^2_{NORM}	3.692[0,16]	
χ^2_{WHITE}	1.592[0,72]	
X^2_{RAMSEY}	1,141[0,26]	

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir

X^2_{BG} , χ^2_{NORM} , χ^2_{WHITE} , X^2_{RAMSEY} sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans ve model kurma hatası sınaması istatistikleridir. Parantez içindeki ifadeler olasılık değerlerini göstermektedir.

ARDL (2,2,0,0) modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun ve kısa dönem değerleri Tablo 3.4'te sunulmuştur.

Tablo 3.4 Birinci Modelin ARDL (2,2,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

ARDL (2,2,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LSANF	0.810	4.565*
LREER	-0.197	-2.775*
VOL	-1955.077	-1.653***
ARDL (2,2,0,0) Modelinden Elde Edilen Hata Düzeltme Modeli Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
DLX(-1)	-0.288	-3.101*
DLSANF	0.520	7.939*
DLSANF(-1)	0.208	2.614**
DLREER	-0.220	-2.656*
DVOL	-519.421	-3.414*
ECMT(-1)	-0.168	-2.988*

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir

Uzun dönemli katsayılar göre yabancı ülkelerin gelirleri ile ihracat arasında beklentiler dahilinde pozitif, reel efektif kur ve döviz kuru oynaklığı ile ihracat arasından negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar literatürdeki diğer çalışmalarla uyumludur.

Kısa dönem sonuçlara göre ise, katsayıların işaretleri yine beklentilerle uyumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani yabancı ülkelerin gelirleri ihracatı kısa dönemde de pozitif etkiler iken reel efektif döviz kuru ve kur oynaklığı yine kısa dönemde de ihracatımızı negatif etkilemektedir.

Uygulamamızda hata düzeltme katsayısı -0.17 olarak bulunmuştur. Bu durum ise, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %17'sinin giderileceği yani sistemin yaklaşık 5.9 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebileceğini göstermektedir.

Özetle, döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini analiz etmek için kullanılan modelde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş, daha sonra uzun ve kısa dönemli ilişkiler ARDL yöntemiyle incelenmiştir. ARDL modeli sonuçlarına göre yabancı ülkelerin gelirleri ihracatımızı hem kısa hem uzun dönemde pozitif etkiler iken, döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kurunun ise ihracatı hem kısa hem

uzun dönemde negatif etkilediği bulunmuştur. Bu sonuçlar literatürdeki çalışmalarla uyumludur (Arize (1997), Arize vd.(2008), Vergil(2002), Öztürk ve Acaravcı(2003), Demirel ve Erdem(2004), Saatçioğlu ve Karaca(2004), Takaendose vd.(2005), Hall vd.(2005), Köse vd.(2008), Altıntaş ve Öz (2010) gibi).

3.4.2.2. MODEL 2: Döviz Kuru Oynaklığı ve İthalat İlişkisinin Analizi

İkinci modelde döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılacaktır.

3.4.2.2.1. Eşbütünleşme Analizi

Serilerin durağanlıkları incelendiğinde; serilerin durağanlık mertebelerinin farklı olduğu görülmektedir. L_{SAN} ve L_{REER} değişkenlerinin I(1) olduğu, L_M ve V_{OL} değişkeninin ise I(0) olduğu görülmektedir.

UECM modelinin uygulamamıza uyarlanmış hali (3.3) numaralı denklemde gösterilmektedir.

$$\Delta LM_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LM_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta LREER_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{3i} \Delta LSAN_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{4i} \Delta VOL_{t-i} \quad (3.3)$$

$$+ a_5 LM_{t-1} + a_6 LREER_{t-1} + a_7 LSAN_{t-1} + a_8 VOL_{t-1} + a_9 t + \mu_t$$

(3.3) numaralı denklemdeki UECM modelinde; t trendi ve m gecikme sayısını ifade etmektedir. Gecikme sayısının belirlenmesi için Akaike ve Schwarz gibi minimum kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak kabul edilmiştir.

UECM modeli kurulduktan sonra Sınır Testi analizi ile seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi bulunmaya çalışılmıştır. (3.3) numaralı UECM modelinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi yapılmış ve (H₀: α₅= α₆= α₇= α₈=0) temel hipotezine göre hesaplanan F istatistiği Pesaran (2001)'deki tablo alt ve üst kritik değerleri ile kıyaslanmıştır. Tablo 3.5'te Sınır Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.5 İkinci Modelin Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
3	5.60	4.01	5.07

K, (3.3) numaralı denklemdeki bağımsız değişken sayısını göstermekte olup, Pesaran vd.(2001:300)'in Tablo C1(v)'de yer alan kritik değerler esas alınmıştır.

Tablo 3.5'ten görüldüğü üzere hesaplanan F istatistiği Pesaran'ın üst kritik değerini aştığı için seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

3.4.2.2.2. ARDL Modeli

Döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisinin analiz edilmeye çalışıldığı bu bölümde LM bağımlı değişken, LSAN, LREER ve VOL değişkenleri açıklayıcı değişken olarak seçilmiştir.

ARDL modeli (3.4) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$\begin{aligned}
 LM_t = & a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} LM_{t-i} + \sum_{i=1}^n a_{2i} \Delta LREER_{t-i} + \sum_{i=1}^k a_{3i} LSAN_{t-i} \\
 & + \sum_{i=1}^l a_{4i} VOL_{t-i} + a_6 t + \mu_t
 \end{aligned} \quad (3.4)$$

(3.4) numaralı denklemde k, l, m ve n gecikme değerlerini göstermektedir. En uygun ARDL modeli olarak ARDL(4,1,0,0) modeli seçilmiş olup model sonuçları Tablo 3.6'da sunulmuştur. ARDL modelinin tanımsal denetim sonuçları incelendiğinde ise otokorelasyon değişen varyans sorunlarının olmadığı, hataların normal dağıldığı ve modelin yapısal formunun doğru olduğu görülmektedir.

Tablo 3.6 İkinci Modelin ARDL(4,1,0,0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LM(-1)	0.495	5.670*
LM(-2)	0.232	2.977*
LM(-3)	0.201	2.652*
LM(-4)	-0.192	-3.002*
LSAN	1.368	10.440*
LSAN(-1)	-0.845	-4.918*
LREER	0.277	2.723*
VOL	-639.125	-3.070*
C	-0.857	-1.308
@TREND	0.001	1.201
Tanısal Denetim Sonuçları		
X^2_{BG}	1.579[0,21]	
χ^2_{NORM}	4.796[0,09]	
χ^2_{WHITE}	2.035[0,59]	
X^2_{RAMSEY}	0.371[0,71]	

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir.

X^2_{BG} , χ^2_{NORM} , χ^2_{WHITE} , X^2_{RAMSEY} sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans ve model kurma hatası sınaması istatistikleridir. Parantez içleri olasılık değerleridir.

ARDL(4,1,0,0) modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun ve kısa dönem değerleri Tablo 3.7'de sunulmuştur.

Tablo 3.7 İkinci Modelin ARDL(4,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

ARDL(4,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LSAN	1.977	6.451*
LREER	1.048	2.746*
VOL	-2418.013	-2.101**
ARDL (4,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Hata Düzeltme Modeli Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
DLM(-1)	-0.237	-3.851*
DLM(-2)	0.013	0.211
DLM(-3)	0.212	3.467*
DLSAN	1.380	11.341*
DLREER	0.446	2.465**
DVOL	-741.223	-5.005*
ECMT(-1)	-0.218	-4.359*

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir

ARDL(4,1,0,0) modelinden elde edilen uzun ve kısa dönem sonuçları Tablo 3.7’de yer almaktadır.

Uzun dönemli katsayılara göre GSYH yerine kullanılan sanayi üretimi ve reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında beklentiler dahilinde pozitif, döviz kuru oynaklığı ile ithalat arasında ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Çalışmanın bulgularına göre döviz kuru oynaklığı ithalatı literatüre uygun olarak negatif etkilemektedir (Erden ve Sağlam (2009), Alam ve Ahmad (2013), Özdemir ve Ordu (2013)).

Kısa dönem sonuçlara göre ise, katsayıların işaretleri yine beklentilerle uyumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani sanayi üretimi ve reel efektif döviz kuru ithalatımızı kısa dönemde de pozitif etkiler iken döviz kuru oynaklığı yine kısa dönemde de ithalatı negatif etkilemektedir.

Uygulamamızda hata düzeltme katsayısı -0.22 olarak bulunmuştur. Bu durum ise, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %22’sinin giderileceği yani sistemin yaklaşık 4.5 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebileceğini göstermektedir.

Özetlersek, döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisini analiz etmek için kullanılan modelde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş, daha sonra uzun ve kısa dönemli ilişkiler ARDL yöntemiyle incelenmiştir. ARDL modeli sonuçlarına göre GSYH yerine kullanılan sanayi üretimi ve reel efektif döviz kuru ithalatımızı hem kısa hem uzun dönemde pozitif etkiler iken, döviz kuru oynaklığının ise ithalatı hem kısa hem uzun dönemde negatif etkilediği bulunmuştur. Bu sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla uyumludur (Erden ve Sağlam (2009), Alam ve Ahmad (2013), Özdemir ve Ordu (2013)).

3.4.2.3. MODEL 3: Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisinin Analizi

Literatürde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini analiz eden modellerde, istihdamın, dış ticaret, reel döviz kuru ve sanayi üretim endeksi ile açıklandığı

görülmektedir ((Kim (2005), Frenkel ve Ros (2006), Alexandre vd.(2010), Chimnani vd. (2012) ve Mporfu (2013)).

Bu çerçevede literatüre uygun olarak istihdam, sanayi üretim endeksi, ihracat, ithalat ve reel döviz kuru ile açıklanmıştır.

3.4.2.3.1. Eşbütünleşme Analizi

Dış ticaret ve istihdam ilişkisini analiz etmek için kurulan modeldeki değişkenlerin durağanlıkları incelendiğinde; serilerin durağanlık mertebelerinin farklı olduğu görülmektedir. LL, LSAN, LX ve LREER değişkenlerinin I(1) olduğu, LM değişkeninin ise I(0) olduğu bir önceki bölümde tespit edilmiştir.

UECM modelinin çalışmamıza uyarlanmış şekli aşağıda (3.5) numaralı eşitlikte gösterilmektedir.

$$\begin{aligned} \Delta LL_t = & a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LL_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta LX_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{3i} \Delta LM_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{4i} \Delta REER_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^m a_{5i} \Delta LSAN_{t-i} + a_6 LL_{t-1} + a_7 LX_{t-1} + a_8 LM_{t-1} + a_9 REER_{t-1} \\ & + a_{10} LSAN_{t-1} + a_{11} t + \mu_t \end{aligned} \quad (3.5)$$

(3.5) numaralı denklemde bulunan UECM modelinde; t trend değişkenini ve m gecikme sayısını ifade etmektedir. Gecikme sayısının belirlenmesi için Akaike ve Schwarz gibi en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak belirlenir.

UECM modelinin gecikme sayısının tespit edilmesini takiben Sınır Testi analizi ile seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. UECM modelinde hesaplanan F testi; Pesaran vd. (2001)'in tablo alt ve üst kritik değerleriyle karşılaştırılmıştır. Tablo 3.8'de Sınır Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.8 Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
4	4,83	3.47	4.57

K, (3.5) numaralı denklemdeki bağımsız değişken sayısını göstermekte olup, Pesaran vd.(2001:300)'in Tablo C1(v)'de yer alan kritik değerler esas alınmıştır.

Tablo 3.8'den görüldüğü üzere hesaplanan F istatistiği Pesaran'ın üst kritik değerini aştığı için seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

3.4.2.3.2. ARDL Modeli

Modelde kullanılan seriler arasında önceki bölümde de görüleceği üzere eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan, bu kısımda dış ticaret ve istihdam değişkenleri arasında uzun ve kısa dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı ARDL modeli vasıtasıyla tespit edilecektir.

ARDL modelinde LL bağımlı değişken, LX, LM, LREER ve LSAN değişkenleri açıklayıcı değişken olarak seçilmiştir. Bu çalışma ile, önce sadece reel döviz kurunun etkisi daha sonra aşağıdaki ikinci modele kur oynaklığı da eklenerek dış ticaretin istihdam üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

ARDL modeli (3.6) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$LL_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} LX_{t-i} + \sum_{i=1}^n a_{2i} \Delta LM_{t-i} + \sum_{i=1}^k a_{3i} REER_{t-i} + \sum_{i=1}^l a_{4i} LSAN_{t-i} + a_5 t + \mu_t \quad (3.6)$$

(3.6) numaralı denklemde k, l, m ve n gecikme değerlerini göstermektedir. ARDL modeli kurulurken EViews paket programı kullanılmış olup, gecikme sayılarının belirlenmesi için Schwarz bilgi kriterinden yararlanılmıştır. En uygun ARDL modeli olarak ARDL(2,1,0,1,0) modeli seçilmiştir. ARDL modeli sonuçları Tablo 4.9'daki gibidir. ARDL modelinin tanısıl denetim sonuçları incelendiğinde ise otokorelasyon değişen varyans sorunlarının olmadığı, hataların normal dağıldığı ve modelin yapısal formunun doğru olduğu görülmektedir.

Tablo 3.9 Üçüncü Modelin ARDL (2,1,0,1,0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LL(-1)	1.128	11.17*
LL(-2)	-0.271	-2.88*
LSAN	-0.008	-0.45
LSAN(-1)	0.079	4.14*
LX	0.011	2.04**
LM	0.018	2.07**
LM(-1)	-0.023	-2.73*
LREER	-0.016	-1.69
C	1.269	3.95*
@TREND	0.001	3.93*
Tanısal Denetim Sonuçları		
X^2_{BG}	1.115[0,33]	
χ^2_{NORM}	2.590[0,27]	
χ^2_{WHITE}	0.555[0,97]	
X^2_{RAMSEY}	1,821[0,18]	

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir

X^2_{BG} , χ^2_{NORM} , χ^2_{WHITE} , X^2_{RAMSEY} sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans ve model kurma hatası sınaması istatistikleridir. Parantez içleri olasılık değerleridir.

Tablo 3.10 Üçüncü Modelin ARDL (2,1,0,1,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

<i>ARDL (2,1,0,1,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları</i>		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LSAN	0.49	4.443*
LX	0.08	1.863***
LM	-0.03	-0.540
LREER	-0.12	-1.739***
<i>ARDL (2,1,0,1,0) Modelinden Elde Edilen Hata Düzeltme Modeli Katsayıları</i>		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
DLL(-1)	0.27	3.057*
DLSAN	0.01	0.534*
DLX	0.01	1.111
DLM	-0.02	-2.475**
DLREER	-0.02	-1.071
ECMT(-1)	-0.14	-4.633*

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir

ARDL(2,1,0,1,0) modelinden elde edilen uzun ve kısa dönem sonuçları Tablo 3.10'da yer almaktadır.

Literatür incelemesi sonucunda, ihracat artışının istihdamı pozitif etkilemesi beklenirken, ithalat artışı ise negatif etkilemesi beklenmektedir. Bunun yanında kur artışının istihdamı negatif olarak etkilemesi beklenirken, sanayi üretimin ise istihdam düzeyini pozitif etkilemesi beklenmektedir. Uzun dönem sonuçlara göre; ARDL modeli sonucu elde edilen uzun dönem katsayılar beklentiler dâhilinde sanayi ve ihracat için pozitif, reel kur ve ithalat için ise negatif olarak bulunmuştur. Ancak ithalat katsayısı işareti beklenen biçimde çıkmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Diğer katsayılar ise %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak bulunmuşlardır. Uzun dönem model sonuçlarına göre, sanayi üretimindeki %1 artış istihdamda %0.49, ihracattaki %1 artış ise istihdamda %0.08 artışa yol açmaktadır. Ayrıca ithalattaki %1 artış istihdamda %0.03 azalışa ve reel kurdaki %1 artış ise istihdamda %0.12 azalışa sebep olmaktadır. Bu sonuçların Türkiye için yapılan çalışmaların sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir (Filiztekin (2004), Bilgin(2004), Cengiz(2009), Demir (2010), Şahin ve Cengiz (2011), Boz (2013)).

Kısa dönem sonuçlara göre ise, katsayıların işaretleri yine beklentilerle uyumlu çıkmıştır. Kısa dönemli model sonuçlarına göre ihracat ve sanayideki büyüme istihdam büyümesini pozitif etkilerken ithalat ve reel döviz kurundaki büyüme ise istihdam büyümesini negatif etkilemektedir.

Uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değeri Tablo 3.10'daki ECT(-1) değişkenidir. Kısa dönemdeki dengesizliğin, uzun dönemde ne kadarının düzeltilebileceğini bu değişkenin katsayısı göstermektedir. Kısa dönemli modelde hata düzeltme değişkeninin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması beklenmektedir. Uygulamamızda hata düzeltme katsayısı modelde -0.14 olarak bulunmuştur. Bu durum ise, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %14'ünün giderileceği yani sistemin yaklaşık 7.1 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebileceğini göstermektedir.

Özetlersek, istihdam ile ihracat, ithalat, sanayi üretimi ve reel döviz arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Eşbütünleşme ilişkisi bulunduktan sonra seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin analizi için ARDL modeli kurulmuş, kurulan ARDL modelinden elde edilen uzun ve kısa dönem katsayılar beklentilerle uyumlu çıkmış ve hata düzeltme katsayısı da negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

3.4.2.4. MODEL 4: Dış Ticaret, Döviz Kuru Oynaklığı ve İstihdam İlişkisinin Analizi

Dördüncü modelde üçüncü modele döviz kuru oynaklığı serisi eklenmiştir. Böylece daha önce hata teriminde yer alan döviz kuru oynaklığının istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.4.2.4.1. Eşbütünleşme Analizi

Serilerin durağanlıkları incelendiğinde; serilerin durağanlık mertebelerinin farklı olduğu görülmektedir. LL, LSAN, LX ve LREER değişkenlerinin I(1) olduğu, LM ve VOL değişkeninin ise I(0) olduğu görülmektedir.

UECM modelinin çalışmamıza uyarlanmış hali (3.7) numaralı eşitlikte gösterilmektedir.

$$\begin{aligned} \Delta LL_t = & a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LL_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta LX_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{3i} \Delta LM_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{4i} \Delta REER_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^m a_{5i} \Delta LSAN_{t-i} + \sum_{i=1}^m a_{6i} \Delta VOL_{t-i} + a_7 LL_{t-1} + a_8 LX_{t-1} + a_9 LM_{t-1} + a_{10} REER_{t-1} \\ & + a_{11} LSAN_{t-1} + a_{12} VOL_{t-1} + a_{13} t + \mu_t \end{aligned} \quad (3.7)$$

(3.7) numaralı denklemde yer alan UECM modelinde; t trend değişkenin ve m gecikme sayısını göstermektedir. Gecikme sayısının belirlenmesi için Akaike ve Schwarz gibi minimum kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak kabul edilir.

UECM modeli kurulduktan sonra Sınır Testi yoluyla seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. (3.7) numaralı UECM modelinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi yapılmış ve $(H_0: \alpha=$

$\alpha_8 = \alpha_9 = \alpha_{10} = \alpha_{11} = \alpha_{12} = 0$) temel hipotezine göre hesaplanan F istatistiği Pesaran vd.(2001)'deki tablo alt ve üst kritik değerleri ile kıyaslanmıştır. Sınır Testi sonuçları Tablo 3.11'de yer almaktadır.

Tablo 3.11 Dördüncü Modelin Sınır Testi Sonuçları

K	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
5	5.18	3,12	4.25

K,(3.7) numaralı denklemdaki bağımsız değişken sayısını göstermekte olup, Pesaran vd.(2001:300)'in Tablo C1(v)'de yer alan kritik değerler esas alınmıştır.

Tablo 3.11'den görüldüğü üzere hesaplanan F istatistiği Pesaran'ın üst kritik değerini aştığı için seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

3.4.2.4.2. ARDL Modeli

Bu modelde üçüncü modele ilave olarak döviz kuru oynaklığı da bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Modelde LL bağımlı değişken, LX, LM, LREER, LSAN ve VOL değişkenleri açıklayıcı değişken olarak seçilmiştir.

ARDL modeli (3.8) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$LL_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} LX_{t-i} + \sum_{i=1}^n a_{2i} \Delta LM_{t-i} + \sum_{i=1}^k a_{3i} REER_{t-i} + \sum_{i=1}^l a_{4i} LSAN_{t-i} + \sum_{i=1}^p a_{5i} VOL_{t-i} + a_6 t + \mu_t \quad (3.8)$$

(3.8) numaralı denklemde k, l, m, n ve p gecikme değerlerini göstermektedir. En uygun ARDL modeli olarak ARDL(2,1,0,1,0,0) modeli seçilmiş olup model sonuçları Tablo 3.12'deki gibidir. ARDL modelinin tanısal denetim sonuçları incelendiğinde ise otokorelasyon değişen varyans sorunlarının olmadığı, hataların normal dağıldığı ve modelin yapısal formunun doğru olduğu görülmektedir.

Tablo 3.12 Dördüncü Modelin ARDL (2,1,0,1,0,0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LL(-1)	1.123	11.127*
LL(-2)	-0.265	-2.814*
LSAN	-0.010	-0.559
LSAN(-1)	0.076	3.935*
LX	0.009	1.482
LM	0.016	1.846***
LM(-1)	-0.021	-2.513**
LREER	-0.020	-1.956**
VOL	-4.688	-1.117
C	1.281	3.993*
@TREND	0.001	3.845*
Tanısal Denetim Sonuçları		
X^2_{BG}	1.055[0,35]	
χ^2_{NORM}	3.069[0,14]	
χ^2_{WHITE}	0.701[0,89]	
X^2_{RAMSEY}	1,151[0,25]	

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir.

X^2_{BG} , χ^2_{NORM} , χ^2_{WHITE} , X^2_{RAMSEY} sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans ve model kurma hatası sınaması istatistikleridir. Parantez içleri olasılık değerleridir.

ARDL (2,1,0,1,0,0) modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun ve kısa dönem değerleri Tablo 3.13'te sunulmuştur.

Tablo 3.13 Dördüncü Modelin ARDL (2,1,0,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

ARDL (2,1,0,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LSAN	0.46	4.012*
LX	0.06	1.819*
LM	-0.03	-0.566
LREER	-0.14	-1.960**
VOL	-33.18	-1.065
ARDL (2,1,0,1,0,0) Modelinden Elde Edilen Hata Düzeltme Modeli Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
DLL(-1)	0.26	2.985*
DLSAN	0.01	0.779
DLX	0.01	0.958
DLM	-0.02	-2.330**
DLREER	-0.02	-1.156
DVOL	-1.71	-0.305
ECMT(-1)	-0.14	-4.806*

*%1, **%5, ***%10'da anlamlılığı gösterir.

Üçüncü modele döviz kuru oynaklığı değişkeni eklendiğinde uzun dönem katsayılar da çok fazla değişiklik olmadığı görülmektedir. Sanayi üretim endeksi ve ihracat istihdamı pozitif, ithalat ve reel döviz kuru değişkenleri ise istihdamı beklentiler dâhilinde negatif etkilemektedir. Döviz kuru oynaklığı değişkeni ise istihdamı beklentiler doğrultusunda ve literatüre uygun olarak negatif etkilemektedir (Buscher ve Mueller (1999), Belke ve Gros (2002), Belke ve Kaas (2002), Belke ve Setzer (2003), Chang (2011), Chimnani vd. (2012) ve Mpofu (2013)). Ancak katsayının istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Kısa dönem sonuçlara göre ise, katsayıların işaretleri yine beklentilerle uyumlu çıkmıştır. Kısa dönemli model sonuçlarına göre ihracat ve sanayideki büyüme istihdam büyümesini pozitif etkilerken ithalat ve reel döviz kurundaki büyüme ise istihdam büyümesini negatif etkilemektedir. Döviz kuru oynaklığı değişkeni ise kısa dönemde de istihdamı negatif etkilemektedir. Ancak katsayı yine istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Uygulamamızda hata düzeltme katsayısı ilk modeldekine benzer şekilde -0.14 olarak bulunmuştur. Bu durum ise, kısa dönemde uzun dönem dangeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %14'ünün giderileceği yani sistemin yaklaşık 7.1 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebileceğini göstermektedir.

Özetlersek, istihdam ile ihracat, ithalat, sanayi üretimi, reel döviz kuru ve döviz kuru oynaklığı arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Eş bütünleşme ilişkisi bulunduktan sonra seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin analizi için ARDL modeli kurulmuş, kurulan ARDL modelinden elde edilen uzun ve kısa dönem katsayılar beklentilerle uyumlu çıkmış ve hata düzeltme katsayısı da negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Döviz kuru oynaklığı modele eklendiğinde döviz kuru oynaklığının istihdam üzerindeki etkisi beklentiler dâhilinde ve literatüre uygun olarak negatif bulunmuştur. Ancak döviz kuru oynaklığı değişkeninin işareti istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu sonucun daha çok kısa dönemdeki gelişmelere duyarlı olan kur piyasasının döviz kuru oynaklığının, uzun dönemli sözleşmelerle belirlenen istihdam piyasası üzerinde çok fazla etkisi

olmamasına dayandığı düşünölmektedir. Literatürde Türkiye için anlamlı sonuç bulan Demir (2010) çalışmasında firma bazlı mikro veri kullanıldığı mikro bazda incelendiğinde sonuçların farklılaşabileceği görölmektedir.

SONUÇ

Küreselleşmenin etkisiyle ekonomilerin birbirlerine aşırı derecede entegre olması ve dışa açık ekonomi politikalarının uygulanması sebebiyle döviz kurlarında meydana gelen değişimler ülkelerin dış ticaret hacimlerini etkilemekte, dış ticaret hacimlerindeki artış ve azalışlarda emek piyasasında istihdam imkânlarını değiştirmektedir.

Yeni ekonomik düzende hiçbir ülke ekonomi politikalarına ilişkin karar alma ve uygulama aşamasında dış dünyaya kayıtsız kalamamakta ve ülke ekonomilerinin dışa açılmaları sonucunda dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler tüm dünyayı etkilemektedir.

Politika yapıcıların küresel dünyadaki gelişmelerden kopuk yaşaması imkânsızlaşmıştır. Tasarruf açığı bulunan ve sermaye sıkıntısı çeken ülkeler, yabancı sermaye ihtiyaçları nedeniyle finansal serbestliğe gitmektedirler. Fakat kriz zamanlarında yabancı sermaye çıkışına engel olunamaması bu ülkelerin derin krizler yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle politika yapıcılar dışsal sebeplerden kaynaklanacak krizlerden kaçınabilmek için dikkatli olmak durumundadırlar.

1973 yılında Bretton-Woods sisteminin çöküşünün ardından sabit kur sistemi terk edilmiş ve ülkeler paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır. Döviz kurlarında meydana gelen oynaklık, kur düzeylerinin belirsizleşmesine neden olarak uluslararası ticaret hacmini ve buna bağlı olarak kaynak dağılımındaki etkinliği değiştirmiştir.

Sabit döviz kuru rejiminin terk edilerek dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesi ile döviz kurunun gelecekteki değerinin belirsizleşmesi ülkelerin dış ticaret seviyesinde daralmalara yol açmıştır. Çünkü riskten hoşlanmayan üreticiler döviz kuru oynaklığının artması halinde dış ticarettten kaçmaktadırlar. Buna bağlı olarak ülkenin de dış ticaret hacmi daralmaktadır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 döviz krizlerinin ardından Türkiye de IMF'in tavsiyeleri doğrultusunda sabit döviz kuru politikası yerine, dalgalı döviz kuru politikası uygulamak durumunda kalmıştır. Böylece Türkiye ekonomisinde de kur oynaklığındaki değişim artmaya başlamıştır.

1980'lerde başlayan liberal politikaların yaygınlaşması ile birlikte sadece mal ve hizmetlerde değil, işgücü piyasalarının da küreselleşmesi ile birlikte ülkeler karşılıklı olarak birbirlerine daha bağlı ve dış gelişmelere hassas hale gelmişlerdir.

Çalışmamızda başlangıç noktası olarak döviz kuru alınmış, kur oynaklığının dış ticareti nasıl etkilediği bunun sonucunda da işgücü piyasasının nasıl etkilendiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Kur oynaklığının analize dahil edilmesinin temel sebebi; ülkelerin sınırlarını aşacak şekilde ticarete girişmeleri ve ayrıca sermaye hareketlerinde gözlenen büyük artışlar sonucunda kur değişimlerinin ticaret üzerinde büyük etkisi olmasıdır. Dolayısıyla ticaretteki genişleme ve daralmaya bağlı olarak istihdam düzeyinin etkilenmesi de kaçınılmazdır. Ayrıca küresel boyutlardaki ilişkilerin mikro düzeydeki etkilerinin analizinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde döviz kuru, dış ticaret ve istihdama ilişkin kavramsal analiz incelenmiştir. İkinci bölümde ise döviz kuru, dış ticaret ve istihdam arasındaki teorik ve uygulamalı ilişkiler analiz edilmiş ve 1980 yılı sonrasında Türkiye'de uygulanan dış ticaret ve kur politikaları analiz edilip Türkiye'de dış ticaret ve istihdamın yapısı ortaya konulmaya çalışılarak; uygulama bölümü olan üçüncü bölümde ise Türkiye ekonomisi için döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisine dair uygulamalı analiz ve model sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur.

Literatür incelemesi sonucunda çoğunlukla değişkenler arasında ikili ilişkilerin (kur-ticaret, ticaret- istihdam, kur-istihdam) incelendiği, değişkenler arasındaki geçiş etkilerine bağlı olarak ortaya çıkabilecek kur-ticaret-istihdam ilişkisine pek değinilmediği tespit edilmiştir. Oysa kurdan dış ticarete, dış ticarettten de istihdama bir geçiş etkisi söz konusudur. Dolayısıyla kur değişimi istihdamı ticaret kanalıyla etkileyebilmektedir. Yapılan çalışmada Türkiye özelinde kur oynaklığından istihdama doğru geçiş etkisi araştırılarak literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Uygulamalı analizde Ocak 2005-Şubat 2014 dönemi aylık veriler kullanılmış, literatüre uygun olarak istihdam değişkeni olarak 15 yaş üzerinde tarım dışı istihdam edilen kişi sayısı serisi, dış ticaretin istihdama olan etkisini tespit edebilmek amacıyla

ihracat ve ithalat serileri kullanılmış, bunun yanında döviz kuru olarak da üretici fiyatı endeksi bazlı reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Ayrıca dış ticarete konu olan malların üretimini ifade etmesi açısından sanayi üretim endeksi serisi kullanılmıştır. Yabancı ülke geliri olarak dünya sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan dış ticaret, istihdam ve sanayi üretim endeksi verileri, Türkiye İstatistik Kurumunun veri tabanından alınırken, döviz kuru Merkez Bankasının veri tabanından elde edilmiştir. Dünya üretim endeksi verisine ise Dünya Bankası veritabanından ulaşılmıştır.

Uygulamalı analizde ilk önce değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Durağanlık analizi için ADF PP ve Ng-Perron testi kullanılmıştır. Ng-Perron testi diğerlerinden daha kuvvetli bir test olduğu için Ng-Perron testi sonuçları kabul edilmiş ve değişkenlerimizden istihdam (LL), sanayi üretim endeksi (LSAN), ihracat (LX) ve reel efektif döviz kuru (LREER) serilerinin I(1), döviz kuru oynaklığı (VOL), ithalat (LM) ve dünya sanayi üretim endeksi (LSANF) serilerinin ise I(0) olduğu kabul edilmiştir.

Döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisi dört farklı ekonometrik model ile analiz edilmeye çalışılmıştır. İlk modelde döviz kuru oynaklığının ihracat üzerine etkisi; ikinci modelde ise ithalat üzerindeki etkisi analiz edilerek çalışmaya başlanılmıştır. Üçüncü modelde, istihdam ve dış ticaret ilişkisi incelenmiş olup istihdam literatüre uygun olarak; sanayi üretim endeksi, ihracat, ithalat ve reel döviz kuru ile açıklanmıştır (Kim (2005), Frenkel ve Ros (2006), Alexandre vd.(2010), Chimnani vd. (2012) ve Mporfu (2013) gibi). Dördüncü modelde, üçüncü modele ilave olarak döviz kuru oynaklığı değişkeni eklenmiş, böylece oynaklığın da istihdam üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Değişkenlerin durağanlık dereceleri farklı olduğu için eşbütünleşme ilişkisi analiz edilirken Pesaran vd.(2001) tarafından önerilen Sınır Testi yaklaşımı kullanılmıştır. Her bir modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduktan uzun ve kısa dönem ilişkilerin belirlenmesi için ARDL (Autoregressive Distributed Lags) modeli kullanılmıştır.

Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin analiz edildiği birinci modelde literatüre uygun olarak yabancı ülke gelirlerinin ihracatımızı hem kısa hem de uzun dönemde pozitif etkilerken, döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kurunun ise ihracatımızı hem kısa hem de uzun dönemde negatif etkilediği bulunmuştur. Bu sonuçlar ikinci bölümde özetleri sunulan literatürde yer alan uygulamalı çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla uyumludur (Arize (1997), Arize vd.(2008), Vergil(2002), Öztürk ve Acaravcı(2003), Demirel ve Erdem(2004), Saatçioğlu ve Karaca(2004), Takaendose vd.(2005), Hall vd.(2005), Köse vd.(2008), Altıntaş ve Öz (2010) gibi). Ayrıca hata düzeltme katsayısı -0.17 olarak bulunmuştur. Bu durum ise, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %17'ünün giderileceği yani sistemin yaklaşık 5.9 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebileceğini göstermektedir.

Döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisini analiz eden ikinci modelde ise sanayi üretimi ve reel döviz kurunun ithalatımızı hem kısa hem de uzun dönemde pozitif etkilerken, döviz kuru oynaklığı ise ithalatı hem kısa hem de uzun dönemde negatif etkilemektedir. Bu sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla uyumludur (Erden ve Sağlam (2009), Alam ve Ahmad (2013), Özdemir ve Ordu (2013). Ayrıca hata düzeltme katsayısı -0.22 olarak bulunmuştur. Bu durum ise, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %22'sinin giderileceği yani sistemin yaklaşık 4.5 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebileceğini göstermektedir.

Döviz kuru ve istihdam ilişkisini inceleyen üçüncü modelden elde edilen ARDL sonuçlarına göre istihdam ile ihracat, ithalat, sanayi üretimi ve reel döviz kuru arasındaki uzun ve kısa dönem katsayıları beklentiler dahilinde sanayi ve ihracat için pozitif, reel kur ve ithalat için ise negatif olarak bulunmuştur. Ancak ithalat katsayısı işareti beklenen biçimde çıkmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

ARDL modelinden elde edilen uzun dönem sonuçlara göre sanayi üretimindeki %1 artış istihdamda %0.49, ihracattaki %1 artış ise istihdamda %0.08 artışa yol açmaktadır. Ayrıca ithalattaki %1 artış istihdamda %0.03 azalışa ve reel kurdaki %1

artış ise istihdamda %0.12 azalışa sebep olmaktadır. Bu sonuçlar Chinembiri (2010), Kien ve Heo (2010), Ayaş ve Çeştepe (2010), Karaçor ve Saraç (2011), Uslu ve Polat (2012) çalışmalarıyla örtüşmekte Polat vd.(2011), Polat ve Uslu (2010) ve Gül ve Kamacı(2012) çalışmalarıyla ise farklılık arz etmektedir. Bu sonuçlar Türkiye için yapılan Bilgin (2004), Filiztekin (2004), Cengiz (2009), Demir (2010), Şahin ve Cengiz(2011) ve Boz (2013) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca kısa dönem hata düzeltme modelinden elde edilen hata düzeltme katsayısı da negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Hata düzeltme katsayısı modelde -0.14 olarak bulunmuştur. Bu durum ise, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğinin %14'ü giderilecek yani sistem yaklaşık 7.1 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebilecektir.

Üçüncü modele döviz kuru oynaklığı değişkeni eklenen dördüncü modelde uzun dönem katsayılarında çok fazla değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Kur oynaklığı modele eklendiğinde sanayi üretim endeksi ve ihracat istihdamı pozitif, ithalat ve reel döviz kuru ve döviz kuru oynaklığı değişkenleri ise istihdamı beklentiler doğrultusunda ve literatüre uygun olarak negatif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır (Buscher ve Mueller (1999), Belke ve Gros (2002), Belke ve Kaas (2002), Belke ve Setzer (2003), Chang (2011), Chimnani vd. (2012) ve Mporfu (2013)). Ancak kur oynaklığının katsayısı istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu sonuç daha çok kısa dönemdeki gelişmelere duyarlı olan kur piyasasında belirlenen döviz kuru oynaklığının, işgücü piyasasında uzun dönemli sözleşmelerle belirlenen istihdam düzeyi üzerinde çok fazla etkisinin olmayacağı düşüncesi yaratmaktadır. Literatürde Türkiye için anlamlı sonuç bulan Demir (2010) çalışmasında firma bazlı mikro veri kullanıldığı mikro bazda incelendiğinde sonuçların farklılaşabileceği görülmektedir.

Kısa dönem sonuçlara göre ise, katsayıların işaretleri yine beklentilerle uyumlu çıkmıştır. Kısa dönemli model sonuçlarına göre ihracat ve sanayideki büyüme istihdam büyümesini pozitif etkilerken ithalat ve reel döviz kurundaki büyüme ise istihdam büyümesini negatif etkilemektedir. Döviz kuru oynaklığı değişkeni ise kısa dönemde de istihdamı negatif etkilemektedir. Ancak katsayı yine

istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Hata düzeltme katsayısı ilk modeldekine benzer şekilde -0.14 olarak bulunmuş ve kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %14'ü giderilecek ve sistem yaklaşık 7.1 dönem (ay) sonra yeniden dengeye gelebilecektir.

Literatürde döviz kuru oynaklığı genellikle uygulamalı çalışmalarda kullanılmamakta ve bu değişkenin etkisi hata teriminde bırakılmaktadır. Ayrıca literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğunun ya kur-dış ticaret, dış ticaret-istihdam yada kur-istihdam gibi ikili ilişkilere yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu çalışmada literatüre katkı olarak kur-dış ticaret-istihdam ilişkisi, modellere reel döviz kuru oynaklığı değişkeni de dahil edilerek analiz edilmiştir. Böylece kur oynaklığının dış ticaret ve istihdam üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Uygulamalı analizde kullanılan tüm modellerde reel döviz kuru oynaklığının işareti beklentiler doğrultusunda bulunmuştur. Bu sebeple söz konusu değişkenin modele eklenmeyerek etkisinin hata terimine bırakılması ve kur oynaklığının dış ticaret ve istihdam analizlerinde analiz dışı bırakılmasının politika belirlenmesi aşamasında karar alıcıların yanlış kararlar verebilmesine sebep olabileceği değerlendirilmektedir.

Ekonomi yönetimine ilişkin kararlar alınması esnasında karar vericilerin bir çok değişkeni bir arada değerlendirmeleri zorunluluğu karar alma ve politika belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle ekonomik karmaşıklaştığı günümüzde ekonomi politikası belirlenmesi hassas olmayı gerektirmektedir. Çalışmamızda dış ticaret ve işgücü piyasalarına ilişkin kararların verilmesi esnasında genellikle literatürde sıklıkla kullanılan döviz kuru değişkeninin yanında kur oynaklığının da dikkate alınmasının önemli olacağını altı çizilmiş ve kur oynaklığının da bir politika aracı olarak kullanılabilmesi gösterilmiştir. Yatırımcı ve ticaretle uğraşanların kur oynaklığının artmasını kırılganlık artışı, istikrarsızlık ve risk faktörü olarak değerlendirilebileceği düşünüldüğünde, politika yapıcıların kur oynaklığının azaltılarak kurlara istikrar kazandıracak yöntemler geliştirmelerinin hem dış ticaret hacimlerinin artırılması hemde işsizlik sorunuyla baş edebilmek amacıyla yeni istihdam alanları yaratılmasında etkili ve dolaylı bir araç olarak kullanılabilmesi değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aabo, Tom (2001). Exchange Rate Exposures and Strategies of Industrial Companies: An Empirical Study, *Thunderbird International Business Review*, 43(3), 379-395.
- Abraham, F. ve Brock, E. (2003). Sectoral Employment Effects Of Trade And Productivity In Europe. *Applied Economics*, 35, 223-238.
- Akay, Hülya Kanalı ve Nargeleçekenler Mehmet (2006). Finansal Piyasa Volatilitesi ve Ekonomi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 4-36.
- Akbostancı, E. (2002). Dynamics Of The Trade Balance: The Turkish J-Curve, *ERC Working Papers in Economic*, METU 6. International Conference in Economics, 1-20.
- Aksoy, Emre (2012). Türkiye’de Temel Makro Ekonomik Değişkenler ile Yatırımları ve İstihdamı Teşvik Yasalarının İstihdam Üzerine Etkileri, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Aktakas Başak Gül, Mike Faruk, Aytun Cengiz ve Laleh Mina M. (2013). Sektörel İhracat-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2011), *Çukurova Ün. İİBF Dergisi*, 17(1), 37-50.
- Akyıldız, Hüseyin (2006). Türkiye’de İstihdamın Analitik Dinamiği, *Asil Yayın Dağıtım*, Ankara.
- Alam, Shaista ve Qazi Masood Ahmad (2013). Exchange Rate Volatility and Pakistan’s Bilateral Imports from Major Sources: An Application of ARDL Approach, *International Journal of Economics and Finance*, 3(2), 245-254.
- Albayrak, Şerife Gamze (2012). Reel Döviz Kuru Oynaklığının Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (1992-2008), *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alexandre Fernando, Baçao Perdo, Cerejeira Joao ve Portela Miguel (2010). Employment, Exchange Rates and Labour Market Rigidity. *IZA Discussion Paper Series*, IZA DP No.4891, Institute For The Study of Labor, Bonn.
- Alp, A. (2002). Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye, *Ankara: İMKB Yayınları*.
- Als, Janardhanan; Oskooee, Mohsen Bahmani, (1995). Do Devaluations Improve or Worsen the Terms of Trade?, *Journal of Economic Studies*, 22(6), 16-25.
- Altıntaş, Halil ve Bülent Öz (2010). Türkiye’de Kur Değişkenliği ve İhracat İlişkisinin Ekonometrik Analizi, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-1 Küresel Krizler Ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı*, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 1963-1984.

- Altıntaş, Halil ve Rahmi Çetin (2008). Türkiye’de Dış Ticaret Belgesi Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1989-2005, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(4),29-64.
- Andersen, T. B. ve Sorensen, J. R. (1988). Exchange Rate Variability And Wage Formation in Open Economies, *Economic Letters*, 28, 263–268.
- Apak Sudi ve Metin Uyar (2011). Türev Ürünler ve Finansal Teknikler, Beta Yayınları: İstanbul.
- Arat, Kürşat (2003). Türkiye’de Optimum Döviz Kuru Rejimi Seçimi ve Döviz Kurlarından Fiyatlara Geçiş Etkisinin İncelenmesi, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ardıç, H. (2004). 1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara .
- Aren, Sadun (2011). İstihdam, Para ve İktisadi Politika, 14.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Arı, Ayşe (2010). Dalgalanma Korkusu ve Döviz Kuru Geçiş Etkisi, *Journal of Yasar University*, 17(5), 2832-2841.
- Arize, A. C. (1997). Foreign Trade and Exchange-Rate Risk in the G–7 Countries: Cointegration and Error-Correction Models, *Review of Financial Economics*, 6(1), 95-112.
- Arize, C. Augustine, Thomas Osang ve Daniel J. Slottje (2008). Exchange Rate Volatility In Latin America And Its Impacts On Foreign Trade, *International Review Of Economics And Finance*, 17, 33-44.
- Asseery, Ahmed ve Peel, David, A., (1991). The Effects of Exchange Rate Volatility on Exports, *Economics Letters*, 37, 173-177.
- Atabey, Ayşegül, Taha Bahadır Saraç ve Abdulkadir Develi (2011). Dış Ticarete Giriş: Ders Notları, Efil Yayınevi, Ankara.
- Atella Vincenzo, Atzeni Enrico Gianfranco ve Belvisi Pier Luigi (2003). Investment And Exchange Rate Uncertainty, *Journal Of Policy Modelling*, 25, 811-824.
- Auboin, Marc ve Michael Ruta (2011). The Relationship Between Exchange Rates And International Trade: A Review Of Economic Literature, World Trade Organisation, Economic Research And Statistics Division, Staff Working Papers No:ERSD-2011-17, Cenova, Switzerland.
- Ay, Ahmet (2007). Türkiye’de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Ay, Ahmet, Gülbahar Üçler ve İsmail Koçak, (2009). Reel Döviz Kuru Dalgalanmalarının Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Sınır Testi Yaklaşımı İle Analizi: 1996-2006 Türkiye Örneği, Selçuk Ün., İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17, 151-168.
- Ay, Sema (2012). Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, Celal Bayar Ün.İİBF Yönetim ve Ekonomi, 19(2), 321-341.
- Ayaş, Necla ve Çeştepe, Hamza (2010). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,15, 2.
- Aydeniz E.Şule (2008). İşletmelerde Gelecek (Futures) ve Opsiyon Sözleşmeleri İle Risk Yönetimi, Arıkan Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, Zafer (2007). İşletmelerde Döviz Futures Sözleşmelerle Kur Risk Yönetimi: VOB (Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası) Uygulaması, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Ayhan, A.Duygu (2008). Kur Rejimlerinin Makroekonomik Değişkenlerin Oynaklığına Etkisi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Mitra, R. (2007). Exchange Rate Risk and Commodity Trade Between the U.S. and India, Open Econ Rev, 19:71–80.
- Bahmani, Oskooee Mohsen ve Yangqing Wang (2007). The Impact Of Exchange Rate Volatility On Commodity Trade Between The U.S. And China, Economic Issues, 12(1), 31-52.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen, Hanafiah Harvey ve Scott W. Hegerty (2012). Exchange-rate Volatility And Industry Trade Between The U.S. And Korea, Journal Of Economic Development, 37(1),1-27.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen, Marzieh Bolhassani ve Scott Hegerty (2012). Exchange-Rate Volatility And Industry Trade Between Canada and Mexico, The Journal of International Trade & Economic Development, 21(3), 389–408.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen, Scott W. Hegerty ve Jia Xu(2012). Exchange-Rate Volatility and Industry Trade Between Japan and China, Global Economy Journal, 2(3), 1-19.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen, Scott W. Hegerty ve Zhang, Ruixin (2014). The Effects of Exchange-Rate Volatility On Korean Trade Flows: Industry-Level Estimates, Economic Papers: A Journal Of Applied Economics And Policy, 33, 76–94.

- Bahmani-Oskooe, Mohsen, Hanafiah Harvey ve Scott W. Hegerty (2015). Exchange-Rate Volatility And Commodity Trade Between The USA And Indonesia, *New Zealand Economic Papers*, 49(1), 78-102.
- Bahmani-Oskooe, Mohsen, Scott W. Hegerty ve Amr Hosny (2015), Exchange-Rate Volatility And Commodity Trade Between The EU And Egypt: Evidence From 59 Industries, *Empirica*, 42, 109-129.
- Bailey M.J. ve Tavlas G.S.(1988). Trade And Investment Performance Under Floating Exchange Rates: The U.S. Experience, *IMF Working Papers*.
- Bailey, M., Tavlas, G. ve Ulan, M. (1986). Exchange Rate Variability and Trade Performance:Evidence for the Big Seven Industrial Countries, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 122, 466-477.
- Balaylar A.N. (2011). Reel Döviz Kuru İstihdam İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayi Örneği, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Temmuz-Aralık 2011-2,137-160.
- Balcılar, M., H. Bal, N. Algan, M. Demiral (2012).Türkiye'nin İhracat Performansı: İhracat Hacminin Temel Belirleyicileri, *Ege Akademik Bakış Dergisi*,14(3),451-462.
- Baldemir, Ercan ve Gökalp Faysal, (1999). Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hadleri İlişkinin Ekonometrik Analizi, IV. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri, 14-16 Mayıs, Antalya, 17-40.
- Barışık, Salih, Emrah İsmail Çevik ve Nüket Kırıcı Çevik (2010). Türkiye'de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı, *Maliye Dergisi*,159,88-102.
- Barkoulas John T., Christopher F.Baum ve Mustafa Çağlayan (2002). Exchange Rate Effects On The Volume And Volatility Of Trade Flows, *Journal Of International Money And Finance*, 21, 481-496.
- Barrell R., S.D. Gottschalk, S.G. Hall (2004). Foreign Direct Investment And Exchange Rate Uncertainty In Imperfectly Competitive Industries, *Imperial College, Tanaka Business School Discussion Papers: TBS/DP04/7*, London.
- Başol, Koray (2012). Türkiye Ekonomisi, 11.Basım, Türkmen Kitabevi:İstanbul.
- Baum, Christopher F., ve Çağlayan, Mustafa (2009). The Volatility Of International Trade Flows And Exchange Rate Uncertainty, *Journal of Applied Econometrics*, 12, 1-45.
- Baum, Christopher F., Çağlayan, Mustafa ve Özkan, N. (2004). Nonlinear Effects of Exchange Volatility on the Volume of Bilateral Exports, *Journal of Applied Econometrics*, 19, 1-23.

- Baxter, Marianne ve Michael A. Kouparitsas (2006). What Determines Bilateral Trade Flows?, NBER Working Papers Nu: 12188.
- Bayar, Güzin, Güloğlu Bülent ve Selman Tokpunar S.(2011). Sanayi Sektörü İstihdamının Temel Belirleyicileri ve Dış Ticaret: Türkiye Örneği, Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi:VII.
- Beckett, S., ve Sellon, G. H. (1989). Has Financial Market Volatility Increased?, Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas, 17-30.
- Begg, David, Gianluigi Vernasca, Stanley Fischer ve Rudiger Dornbusch (2011). Economics, Tenth Edition, McGraw-Hill/Irwin Press: New York-USA.
- Belke, Ansgar ve Daniel Gros (2001). Real Impacts Of Intra-European Exchange Rate Variability: A Case For EMU?, Open Economies Review, 12, 231-264.
- Belke, Ansgar ve Daniel Gros (2002). Designing EU-US Monetary Relations: The Impact of Exchange Rate Variability on Labor Markets on both Sides of the Atlantic, The World Economy, 25, 789-813.
- Belke, Ansgar ve Kaas, Leo. (2002). The Impact of Exchange Rate Volatility on Labor Markets: Europe versus United States. Erişim Adresi: http://iim.uni-flensburg.de/vwl/upload/lehre/soscob/ba/intoek_aktuelle_the_men/download.pdf, Erişim Tarihi: 31.10.2014.
- Belke, Ansgar ve Kaas, Leo (2004). Exchange Rate Movements And Employment Growth: An OCA Assessment Of The CEE Economies, Empirica, 31(2), 247-280.
- Belke, Ansgar ve Setzer, R. (2003). Exchange Rate Volatility And Employment Growth: Empirical Evidence From The CEE Economies, Economics of Planning, 36, 153-175.
- Bella, M. ve Quintieri, B. (2000), The Effect of Trade on Employment and Wages in Italian Industry, Labor, 14(2), 291-310.
- Bénassy-Quéré, A., Fontagné, L., Lahrière-Revil, A.(2001). Exchange-Rate Strategies In The Competition For Attracting Foreign Direct Investment, Journal Of The Japanese And International Economies, 15(2), 178-198.
- Berument, Hakan ve Nazife Dinçer (2004). The Effects of Exchange Rate Risk On Economic Performance : The Turkish Experience, Applied Economics, 36, 2429-2441.
- Bilgin, Mehmet Hüseyin (2004). Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (8), 2004/2:80-94.

- Bilgin, Mehmet Hüseyin ve Selçuk Arı (2010). ABD Deneyimi Işığında Emek Piyasası Reformu ve İşsizliği Azaltıcı Politikalar, İTO Yayın No: 2010-25, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Bilquees, Faiz, Tahir Mukhtar ve Saqib Jalil Malik(2010). Exchange Rate Volatility and Export Growth: Evidence from Selected South Asian Countries, Zagreb International Review of Economics & Business, 13(2), 27-37.
- Bocutoğlu, Ersan (2012). Makro İktisat : Teoriler ve Politikalar, 9.Baskı, Murathan Yayınevi:Ankara.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity, Journal of Econometrics, 31, 307-327.
- Boz, Çiğdem (2013). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ve İşsizlik İlişkisi: 2003-2012, Marmara Üniv.İ.İ.B.F. Dergisi,34(1),51-61.
- Bozdağlıoğlu, E.Yasemin (2007). 1990’dan Günümüze Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısının Analizi, Akademik Bakış Dergisi,11,1-21.
- Branson William H. ve James P. Love (1986). Dollar Appreciation And Manufacturing Employment And Output, NBER Working Paper No:1972.
- Branson, William ve Jamie Love (1988). United States Manufacturing And The Real Exchange Rate, İçinde: Misalignment Of Exchange Rate Effects On Trade And Industry, Ed.:Richard Morsten, Univ. Of Chicago Press, Chicago Illinois.
- Broda, Christian ve John Romalis (2003). Identifiying The Relation Between Trade and Exchange Rate Volatility. Erişim Adresi: http://faculty.chicagobooth.edu/john.romalis/research/erv_trade.pdf, Erişim Tarihi: 18.12.2014.
- Broll, Udo ve Eckwart Bernhard (1999). Exchange rate Volatility And International Trade, Southern Economic Journal, 66(1), 178-185.
- Brooks, C. (2002). Introductory Econometrics for Finance, Cambridge: Cambridge University.
- Bryne, J. ve P. Davis (2003). Panel Estimation of the Impact of Exchange Rate Uncertainty on Investment in the Major Industrialized Countries, NISER Discussion Paper, No.208.
- Byrne, Joseph, Julia Darby ve Ronald Macdonald(2008). US Trade and Exchange Rate Volatility: A Real Bilateral Sector Analysis, Journal of Macro Economics, 30, 238-259.
- Bulut Erol ve Baki Demirel (2012). Uluslararası Para Sisteminin Evrimi, Ankara: Gazi Kitabevi.

- Bulutay, Tuncer ve Taştı, Enver (2004). Informal Sector In The Turkish Labour Market. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metinleri*, 22,1-34.
- Burgess, S.M. and Knetter, M.M. (1998). An International Comparison Of Employment Adjustment To Exchange Rate Fluctuations, *Review of International Economics*,6, 151-63.
- Buscher, Herbert S. ve Mueller, Claudia (1999). Exchange Rate Volatility Effects on the German Labour Market: A Survey of Recent Results and Extensions, *IZA Discussion paper series*, No. 37.
- Calderon, Cesar ve Megumi Kubota (2009). Does Higher Openness Cause More Real Exchange Rate Volatility, *World Bank Policy Research Working Paper No:4896*.
- Calvo, Guillermo A. ve Reinhart Carmen M. (2000). *Fixing For Your Life*, NBER Working Paper Nu: 8006, Cambridge.
- Campa, Jose ve Linda, Goldberg (1997). The Evolving External Orientation of Manufacturing: Evidence from Four Countries. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review* (July): 53-81.
- Campa, Jose ve Linda, Goldberg. (2001). Employment versus Wage Adjustment and the U.S.Dollar, *Review of Economics and Statistics*, 83(3),477-489.
- Cengiz, Sibel (2009). Ekonomideki Kur Belirsizliği ve Şoklarının İşgücü Piyasası Üzerine Etkisi: 1989-2006 Türkiye Örneği, *Atatürk Üniv.İİBF Dergisi*, 23(1), 327-343.
- Chang, Shu-Chen (2006). Effect of Exchange-Rate Uncertainty on Labor Market Based On The Grey Relational Analysis, *Journal of Grey System*, 9(2), 93-102.
- Chang, Shu-Chen, Chung-Te Ting ve Chung-Hua Shen (2007). Estimating The Impact Of Exchange-Rate Uncertainty On Unemployment In Developing Asian Countries, *International Conference on Grey Systems and Intelligent Services*, November 18-20, 2007, Nanjing, China.
- Chang, Shu-Chen (2011). The Interrelationship Between Exchange-Rate Uncertainty And Unemployment For South Korea And Taiwan: Evidence From A Vector Autoregressive Approach, *International Economics*, 125, 65-82.
- Chen, Ruo ve Mai Dao (2011). The Real Exchange Rate And Employment In China, *IMF Working Paper Nu:11/148*.
- Chimnani Hina, Bhutto Niaz Ahmed, Butt Falahuddin ve Shaikh Sheeraz Ali,(2012). The Effect of Exchange Rate on Unemployment Rate in Asian Countries, 2nd International Conference on Business Management, Erişim Adresi <http://umt.edu.pk/ico.l2012/pdf/2c-84P.pdf>, Erişim Tarihi: 28.07.2014.

- Chinembiri, Evans K. (2010). An Empirical Assessment Of The Impact Of Trade Liberalization On Employment in South Africa, Trade & Industrial Policy Strategies, January 2010.
- Clark, Peter B. (1973). Uncertainty, Exchange Risk, and the Level of International Trade, *Western Economic Journal*, 11(3),302-313.
- Clark, Peter, Natalia Taminise, Shang Jin Wei, Azim Sadikow ve Li Zeng (2004). Exchange Rate Volatility And Trade Flows-Some New Evidence, IMF Research Department.
- Colander, David C.(2004). *Macroeconomics, Fifth Edition*, McGraw-Hill/Irwin Press: New York-USA.
- Copeland, Laurance S.(2000). *Exchange Rates And International Finance, Third Edition*, Pearson Education Pres, London.
- Cushman, D.O. (1983). The Effects of Real Exchange Rate Risk on International Trade, *Journal Of International Economics*, 15, 45-63.
- Cushman, D.O. (1985). Real Exchange Rate Risk, Expectations And The Level Of Direct Investment, *Review of Economics and Statistics*, 67, 297-307.
- Cushman, D.O. (1988). Exchange Rate Uncertainty And Foreign Direct Investment In The United States, *WeltwirtschaftlichesArchiv*, 124, 322-336.
- Çağlar, Ünal (2003). *Döviz Kurları: Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- Çelik, K., Kalaycı, C.ve Sandalcılar, A. R. (2010). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*, Murathan Yayınevi: Trabzon.
- Çiçek, Serdar (2006). *Türkiye’de Döviz Kuru Sistemleri ve Politikalarının İhracata Etkileri (1980-2004)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İzmir.
- Dai, Mi ve Xu Jian Wei (2013). Firm Spesific Exchange Rate Exposure And Employment Adjustment: Evidence From China, Erişim Adresi: <http://www.freit.org/WorkingPapers/Papers/FirmLevelGeneral/FREIT565.pdf>, Erişim Tarihi: 12.02.2015.
- Davidson, Carl ve Steven J. Matusz (2013). *Trade And Labour Market, İçinde: Palgrave Handbook Of International Trade*, Ed.: David Bernhafen, Rod Falvey, David Greenaway ve Udo Kreickemeier, Palgrave Macmillan Press: Hampshire.
- De Grauwe, Paul (1988). Exchange Rate Variability And The Slowdown International Trade, *IMF Staff Papers No:35*, 63-84.

- De Grauwe, Paul (1992). The Benefits Of A Common Currency, İçinde: The Economics Of Monetary Integration, Ed.: Paul De Grauwe, Oxford Press, New York.
- Dellas, Harris ve Zilberfarb, Ben Zion (1993). Real Exchange Rate Volatility and International Trade: A re-examination of the Theory, Southern Economic Journal, 59, 641-647.
- Dell'Araccia, G. (1998). Exchange Rate Fluctuations And Trade Flows: Evidence From The European Union, IMF Working Paper, 98/107, 1-27.
- Del Bo, Chiara (2009). Foreign Direct Investment, Exchange Rate Volatility and Political Risk, ETSG Annual Conference, Erişim Adresi: <http://www.etsg.org/ETSG2009/papers/delbo.pdf>, Erişim Tarihi: 15.06.2015.
- Demir, Fırat (2009). Macroeconomic Uncertainty and Private Investment in Argentina, Mexico and Turkey, Applied Economics Letters, 16 (6), 567-571.
- Demir, Fırat (2010). Exchange Rate Volatility and Employment Growth in Developing Countries: Evidence from Turkey, World Development 38 (8), 1127-1140.
- Demircioğlu, Mehtap (2009). Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret: 1980 Sonrası Türkiye Örneği, Dokuz Eylül Üniv.Sos.Bil.Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Demirel, B ve. Erdem, C. (2004). Döviz Kurlarındaki Dalgaların İhracata Etkileri: Türkiye Örneği, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 19(223), 116-127.
- Diler, Huriye Gonca, (2006). Reel Döviz Kurları- Dış Ticaret Hadleri İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sos.Bil.Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Diñer, Nazire Nergiz (2005). Döviz Kuru Dalgalarının Asimetrik Etkileri : Türkiye Örneği, DPT Uzmanlık Tezi, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Dinler, Zeynel (2000). İktisada Giriş, 5.Basım, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dixit, Avinash (1989). Entry and Exit Decisions Under Uncertainty, Journal of Political Economy, 97(June), 620-638.
- Dixit, A. ve R. Pindyck (1994) Investment under Uncertainty, Princeton University Press.
- Doğanlar, Murat (2002). Estimating The Impact of Exchange Rate Volatility On Export: Evidence From Asian Countries, Applied Economics Letters, 9, 859-863.

- Doğukanlı, Hatice (2008). Uluslararası Finans, Genişletilmiş 2.Baskı, Karahan Kitabecisi:Adana.
- Dornbusch, Rudiger, Stanley Fischer ve Richard Startz (2007). Makroekonomi, Çev.:Salih Ak, 9.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dursun, Gülten (2015). Türkiye’de Reel Döviz Kuru Belirsizliği ve Yurtiçi Yatırımlar, Eskişehir Osmangazi Üniv. İİBF Dergisi, Nisan 2015, 10(1), 99- 118.
- Dutt, P., Mitra, D. ve Ranjan, P. (2009). International Trade and Unemployment: Theory and Cross-National Evidence, Journal of International Economics.
- Eğilmez, Mahfi ve Ercan, Kumcu (2014). Ekonomi Politikaları: Teori ve Türkiye Uygulaması, 19.Baskı, Remzi Kitabevi: Ankara.
- Either W.(1973). International Trade And The Forward Exchange Markets, American Economic Review, 63(3), 494-503.
- Elliot, R. J. R ve Lindley, J. K. (2006). Trade, Skills and Adjustment Costs: A Study Intra Sectoral Labor Mobility, Review of Development Economics, 10(1), 20-41.
- Enders, W. (2004). Applied Econometric Time Series. New York: John Wiley and Sons.
- Engel, Charles ve Craig S.Hakkio (1993). Exchange Rate Regimes And Volatility, Federal Reserve Bank Of Kansas City Economic Review, Third Quarter, 43-58.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation , Econometrica, 50(4), 987-1008.
- Engle, R., ve Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing. Econometrica, 55(2), 251-276.
- Engle, R.F and Kraft, D. (1983). Multiperiod Forecast Error Variances of Inflation Estimated from ARCH Model, in A.Zellner(ed.), Applied Time Series Anlysis of Economic Data, Washington DC, 293-303.
- Engle, Robert F., Takatoshi Ito ve Wen-Ling Lin (1990). Meteor Showers or Heat Waves? Heteroskedastic Intra-Daily Volatility in the Foreign Exchange Market, Econometrica, 58(3), 525-542.
- Erden, Lütfi ve Güliz Sağlam (2009). Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının Sektörel İthalata Etkileri: Bir ARDL İthalat Modeli Analizi, Hacettepe Üniv.İİBF Dergisi,27(2),19-44.
- Erlat, Güzin (2000). Measuring The Impact Of Trade Flows On Employment In The Turkish Manufacturing Industry, Applied Economics, 32(9), 1169-1180.

- Erlat, Güzin ve Haluk Erlat (2003). Intra-Industry Trade and Labour Market Adjustment in Turkey, Topics in Middle Eastern and North African Economies, Electronic Journal,5, Middle East Economic Association and Loyola University Chicago, September, 2003. Erişim Adresi: <http://www.luc.edu/orgs/meea/vulome5/GERlat.pdf>, Erişim Tarihi:15.04.2015.
- Ertuğrul, Hasan Murat (2010). Türkiye’de Döviz Kuru Volatilitesi Modellemesi. Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Ertuğrul, Hasan Murat (2012). Türkiye’de Döviz Kuru Volatilitesi Enflasyon İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ün.v.Sos.Bil.Ens., Ankara.
- Ertuğrul, Hasan Murat ve Soytaş Uğur (2013). Sanayi Üretim Endeksinin Durağanlık Özellikleri, İktisat İşletme ve Finans, 28(328), 67-104
- Eser, Kezban Akyol (2012). Finansal Serbestleşme Sürecinde Artan Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri: Türkiye Ekonomisine Etkileri, Riskler ve Politika Araçları, Meslek Yeterlik Tezi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Fan, Yanhuie ve Wang Song (2006). The Effect of Changes in Real Exchange Rates on Employment: Evidence from Manufacturing Industries in China, 1980–2002, Front. Econ. China, 1, 126–139.
- Feldman, Horst (2009). The Unemployment Effect Of Exchange Rate Volatility In Industrial Countries, Economics Letters, 111, 268-271.
- Filiztekin, Alpay (2004). Exchange Rates and Employment in Turkish Manufacturing, EconWPA, International Finance Working Paper:2004-0501004.
- Franke, Gunter (1991). Exchange Rate Volatility and International Strategy, Journal of International Money and Finance, 10(June), 292-307.
- Frait, J. ve Komarek, L. (2001). Real Exchange Rate Trends In Transitional Countries, WarWick Economic Research Papers, No, 596, 1-35.
- Freeman, Richard ve Ana Revenga. (2004). How Much has LDC Trade Affected Western Job Markets?, içinde: Trade and Jobs in Europe, Eds. Mathias Dewatripont, Andre Sapir and Khalid Sekkat, Oxford, Oxford University Press.
- Frenkel, Roberto (2004). Real Exchange Rate and Employment In Argentina, Brazil, Chile and Mexico, Erişim Adresi: http://policydialogue.org/files/events/Frenkel_Exchange_Rate_Employment.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2014.
- Frenkel, Roberto ve Ros, Jamie (2006). Unemployment and the Real Exchange Rate In Latin America, World Development, 34(4), 631-646.
- Friedman, Milton (2011). Kapitalizm ve Özgürlük, Çev.: Doğan Erberk, Nilgün Himmetoğlu, İstanbul : Plato Film Yayınları.

- Galindo, Arturo, Alejandro Izquierdo ve José Manuel Montero (2007). Real Exchange Rate, Dollarization and Industrial Employment in Latin America, *Emerging Markets Review*, 8, 284–298.
- Gerber James (2005). *International Economics*, 3. Edition, Pearson-Addison Wesley, Boston, USA.
- Giannellis, Nikolaos ve Athanasios P. Papadopoulos (2011). What Causes Exchange Rate Volatility? Evidence From Selected EMU Members And Candidates For EMU Membership Countries, *Journal Of International Money And Finance*, 30(1), 39-61.
- Gibson, Bill (2010). *Assessing The Impact Of Trade On Employment*. Erişim Adresi: http://www2.uvm.edu/~wgibson/Research/Gibson_Trade_Employment.pdf Erişim Tarihi: 20.12.2014.
- Goldberg L., Tracy J., ve Aaronson S. (1999). Exchange Rates and Employment Instability: Evidence from Matched CPS Data, *American Economic Review*: 89(2), 204-210.
- Goldberg, L.S. ve C.D. Kolstad (1995). Foreign Direct Investment, Exchange Rate Variability and Demand Uncertainty, *International Economic Review*, 36, 855-873.
- Goldberg, L. ve Tracy, J. (2001). *Exchange Rates And Wages*, National Bureau of Economic Research.
- Gotur, P. (1985). The Effect of Exchange Rate Volatility on Trade: Some Further Evidence, *IMF Staff Papers*, 32, 475–512.
- Gourinchas, P.O. (1999). Exchange Rates Do Matter: French Job Reallocation And Exchange Rate Turbulence, 1984–1992, *European Economics Review*, 43, 1279–1316.
- Gök, Mehmet (2004). *İşgücü Piyasası ve KOBİ'ler*, Roma Yayınları: Ankara.
- Greenaway, D., Hine, R.C. ve Wright, P. (1998). An Empirical Assessment of the Impact of Trade on Employment In The United Kingdom, *European Journal of Political Economy*, 15, 485-500.
- Gros, Daniel (1987). *Exchange Rate Variability And Foreign Trade In The Presence Of Adjustment Costs*, Working Paper No.: 8704, Department De Sciences Economiques, Université Catholique De Lovvion.
- Guillaumant, Sylviane J. ve Hua Ping (2010). How Does Real Exchange Rate Influence Labour Productivity In China, *China Economic Review*, 22, 620-645.
- Gujarati, D. N. (2001). *Temel Ekonometri*. Çev. Ümit Şenesen-Gülay G. Şenesen. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Gül, Ekrem ve Aykut Ekinci (2006). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990-2006, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16,165-190.
- Gül, Ekrem ve Ahmet Kamacı (2012). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,12,4(23-32).
- Gül, Tuğba Gökdoğan (2014). Türkiye İçin İstihdamın Belirleyicileri: İBBS-2 Bölge Düzeyi, Mekânsal Analiz Uygulaması, Dokuz Eylül Üniv.İİBF Dergisi, 2(1),105-135.
- Gültekin, Saadettin (2011). Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye’nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği”, Kocaeli Üniversitesi, SBE Dergisi, 22(2), 29-40.
- Gümüş Gülüzar Kurt, Atakan Duru ve Bener Güngör (2013). The Relationship Between Foreign Portfolio Investment And Macroeconomic Variables, European Scientific Journal, 9(34), 209-226.
- Güneş H.,ve Saltoğlu B. (1998). İMKB Getiri Volatilitésinin Makroekonomik Konjonktür Bağlamında İrdelenmesi, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları.
- Gürak, Hasan (2006). Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Gürsoy, Yaser (2012). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, Güncelleştirilmiş 7. Baskı, Ekin kitapevi: Bursa.
- Hacıhasanoğlu, E. (2003). Menkul Kıymetler Piyasalarında Volatilitenin Modellenmesi: İMKB İçin Bir Deneme. Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, No:139, Ankara.
- Hakkio, Craig S. (1984). Exchange Rate Volatility And Federal Reserve Policy, Economic Review, July/August 1984, 18-31.
- Hall, S., Hondroyiannis, G., Swamy, B., Tavlas, G. ve Ulan, M. (2005). Some Further Evidence On Exchange Rate Volatility And Exports, Bank Of Greece, Working Paper, No: 28, 1-30.
- Hausman, Ricardo, Ugo Panizza ve Roberto Rigoban (2006). The Long Run Volatility Puzzle Of The Real Exchange Rate, Journal Of International Money And Finance, 25,93-124.
- Hodge, Duncan (2005). The Effect Of Exchange Rate Volatility On Trade And Employment: A Brief Review Of Literature, Employment Growth&Development Initiative, Human Sciences Resource Council, Erişim Adresi: <http://www.hsra.ac.za/en/research-data/ktree-doc/1308>. Erişim Tarihi:12.12.2014.

- Homaifar, Gausem A.(2004). *Managing Global Financial And Foreign Exchange Rate Risk*, John Wiley&Sons Inc, New Jersey, USA.
- Hooper, Peter ve Steven Kohlhagen (1978). *The Effect of Exchange Rate Uncertainty on the Prices and Volume of International Trade*, *Journal of International Economics*, 8, 483-511.
- Hua, Ping (2007). *Real Exchange Rate And Manufacturing Employment In China*, *China Economic Review*, 18, 335-353.
- Huang, Haifang, Ke Pang ve Yao Tang (2013). *The Effects Of Exchange Rate On Employment In Canada*, Laurier Center For Economic Research& Policy Analysis (LCERPA) Economic Research Department, Paper Nu.:2013-7.
- Husted, Steven ve Michael Melvin (2007). *International Economics*, 7.Baskı, Pearson&Addison Wesley, Boston,USA.
- IMF (1984), *Exchange Rate Volatility And World Trade*, IMF Occasional Paper No:30.
- In F. ve Menon, J. (1996), *The Long-Run Relationship Between The Real Exchange Rate And Terms of Trade In OECD Countries*, *Applied Economics*, 28, 1075-1080.
- İşığçok, Özlem (2011). *İstihdam ve İşsizlik*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- İnandım Şeyda (2005). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri İle Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği*, TCMB, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- İzgi, Berna Balcı (2012). *Genç İşsizliği ve Eğitim İle Olan İlişkisi*, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz-2012, 11(41), 295-310.
- Jansen, Marion ve Eddy Lee (2007). *Trade And Employment Challenges For Policy Research*, World Trade Organisation and International Labour Office, WTO Secretariat, Switzerland.
- Jenkins, R.O. ve Sen, K. (2006). *International Trade and Manufacturing Employment in the South: Four Country Case Studies*, *Oxford Development Studies*,34, 299-322.
- Johansen, S. (1988). *Statistical Analysis of Cointegrating Vectors*. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S., ve Juselius, K. (1990). *Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Applications to the Demand for Money*. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.

- Kadıoğlu F., Kotan Ő., ve Őahinbeyođlu G.(2001). Kura Dayalı İstikrar Politikası Uygulamaları ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri, TCMB Araştırma Gnl.Md.lüğü: Ankara.
- Kamacı, Ahmet (2012). Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam Ve Reel Ücretler Üzerine Etkisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Kandil, Magda ve Ida Aghdas Mirzae (2003). The Effects Of Dollar Appreciation On Sectoral Labour Market Adjustments: Theory And Evidence, The Quarterly Review Of Economics And Finance, 43, 89-117.
- Kara, A.Hakan (2012). Küresel Kriz Sonrası Para Politikası, TCMB Çalışma Tebliğleri, Tebliğ Nu:12/17, TCMB Merkez Bankası, Ankara.
- Karaçor, Zeynep ve Saraç, Taha Bahadır (2011). Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009), Celal Bayar Ün. Yönetim ve Ekonomi Dergisi,18(2),181-194.
- Karagöl, Erdal, Erbaykal, Erman ve Ertuğrul, Hasan Murat (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, DođuŐ Üniversitesi Dergisi, 8(1), 72-80.
- Karagöz, M., ve Doğan, Ç. (2005). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 219-228.
- Karagöz, Kadir ve Murat Karagöz (2009). Türkiye’nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı, Cumhuriyet Ün.İİBF Dergisi, 10(2), 127-144.
- Karahan, Özcan ve Evren İpek (2013). Türkiye’ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacim ve Kompozisyonundaki Gelişmeler, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 21, 237-262.
- Karluk, Rıdvan S. (2009a). Uluslararası Ekonomi (Teori-Politika), Gözden Geçirilmiş 10.Basım, İstanbul: Beta Basım Yayınları.
- Karluk, Rıdvan S. (2009b). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal DönüŐüm, 12.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Karpuz, Filiz ve Alaattin Kızıltan (2014). Türkiye’de Kısa Vadeli Yabancı Yatırımlar İle Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki, EKEV Akademi Dergisi, 18(60), 197-210.
- Kasman, A. (2003). Türkiye’de Reel Döviz Kuru Oynaklığı Ve Bunun İhracat Üzerine Etkisi: Sektörel Bir Analiz, Uludağ Ün.İİBF.Dergisi, 22(2),169–186.
- Kaya, Feridun (2011). Dış Ticaret İŞlemleri ve Muhasebe Uygulamaları, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Detay Yayıncılık: Ankara.

- Kaya, Vahdet (2012). Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Oynaklığı Dış Ticaret İlişkisi ve Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaymakçı, Oğuz, Nuri Avcı ve Recep Şen (2007). Uluslar arası Ticarete Giriş : Teori, Politika ve Uygulama, Nobel Yayınları : Ankara.
- Kaynak, Muhteşem (2007). Kalkınma İktisadı, Gazi Kitapevi:Ankara.
- Kenen, P.B. ve Rodrik, D. (1986). Measuring and Analyzing The Effects of Short-Term Volatility In Real Exchange Rates, The Review of Economics and Statistics, 68(2), 311–315.
- Kepenek, Yakup (2014). Türkiye Ekonomisi : Genişletilmiş ve Geliştirilmiş Yeni Basım, 27.Baskı, Remzi Kitabevi:Ankara.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2011). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, Gizem (2008). The Bilateral J-Curve of Turkey For Consumption, Capital And Intermediate Goods, M.A. Thesis in Economics, The Graduate School of Social Sciences, METU, Ankara.
- Kırmızıaltın, Eren (2012). 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi : Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümüne IMF ve AB'nin Etkisi, Maki Basım: Ankara.
- Kızıldere, Celal (2012). Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kızılırmak, A. Burça (2012). Türkiye Özel İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi, Discussion Paper, Turkish Economic Association, No. 2012/76.
- Kien, Tran Nhuan ve Heo, Yoon (2009). Impacts Of Trade Liberalization On Employment In Vietnam: A System Generalized Method Of Moments Estimation, The Developing Economies 47, No:1.
- Kim, Wanjoong (2005). Analyses Of The Relationship Between Exchange Rate And Employment In Korea, Journal Of Economic Development,30(2),131-153.
- Kiyota, K. (2011). Trade and Employment in Japan, OECD Trade Policy Working Papers, 127, 1-40.
- Klein, M., Schuh, S. ve Triest, R. (2003). Job Creation, Job Destruction, And The Real Exchange Rate, Journal of International Economics, 59(2), 239-265.

- Kuttner, Kenneth N. ve Adam S.Posen (2001). Beyond Bipolar: A Three Dimensional Assessment Of Monetary Frame Works, Austrian Central Bank Working Paper No.:52.
- Koch, Paul D. ve Rosensweigh, Jeffrey. A. (1992). The Dollar and the US Terms of Trade, *Journal of Macroeconomics*, 14, 467-486.
- Koray, Meryem (2000). Sosyal Politika. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Koray, Faruk ve Laspartes William (1989). Real Exchange Rate Volatility and U.S Bilateral Trade: A Var Approach. *The Review of Economics and Statistics*, 71(4), 708-712.
- Köse, Nezir, Ay, Ahmet ve Topallı, Nilgün (2008). Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008), *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 25-45.
- Krugman, Paul (1986). Pricing to Market When The Exchange Rate Changes, NBER Working Paper :1926, National Bureau of Economic Research.
- Krugman, Paul ve Maurice Obstfeld (2003). *International Economics : Theory And Policy*, Sixth Edition, Addison Wesley World Student Series.WP Nu:4, Worldbank.
- Kumar, Vikram (1992). The Real Effect Of Exchange Rate Risk on International Trade, Working Paper Nu:9215, Federal Reserve Bank of Atlanta.
- Kumaş, Handan ve Atalay Çağlar (2011). Türkiye’de Kadın Eksik İstihdamını Belirleyen Faktörler: TÜİK 2009 Hanehalkı İşgücü Anketi Ham Verileri İle Cinsiyete Dayalı Bir Karşılaştırma, *Çalışma ve Toplum*, 2011/2, 249-289
- Lane, P.R.(2001). The New Open Economy Macroeconomics: A Survey, *Journal Of International Economics*, 54(21), 235-266.
- Leamer, Edward E. (1998). In Search of Stolper-Samuelson Linkages Between International Trade and Lower Wages, In: *Imports, Exports, and the American Worker*, (Ed. Susan Collins), Washington, D.C.:Brookings Institution.
- Mangır, Fatih ve Ertuğrul, Hasan Murat (2013). Sermaye Hareketliliği, Tasarruf ve Yatırım İlişkisi: Türkiye Örneği, *İktisat İşletme ve Finans*, 27(317), 61-87.
- Mao, Risheng ve John Whalley (2011). Ownership Characteristics, Real Exchange Rate Movements And Labor Market Adjustment In China, NBER Working Paper Nu.:17565.
- McConnell Campbell R., Stanley L.Brue, Sean M.Flynn ve Randy Grant (2012). *Economics. Principles, Problems and Policies*, McGraw-Hill/Irwin Press, New York-USA.

- Mckenzie, Michael D. (1998). The Impact Of Exchange Rate Volatility On Australian Trade Flows, *Journal Of International Financial Markets, Institutions And Money*, 8, 21-38.
- Mckenzie, Michael D. (1999). The Impact of Exchange Rate Volatility on International Trade Flows, *Journal of Economic Surveys*, 13(1), 71–106.
- Mckenzie, Michael D. and Robert D. Brooks (1997). The Impact Of Exchange Rate Volatility On German-U.S. Trade Flows, *Journal of nternational Financial Markets Institutions and Money*,7(1),73-87.
- Morande, Felipe (1988). Domestic Currency Appreciation and Foreign Capital Inflows:What comes First? (Chile, 1977- 82). *Journal of International Money and Finance*, 7, 447-466.
- Morrissey, O., Lloyd, T. ve Opoku-Afari, M.(2004). Real Exchange Rate Response to Capital Inflows: A Dynamic Analysis For Ghana, School of Economics, University of Nottingham, Erişim Tarihi: 18.12.2014, Erişim Adresi: <http://www.issar.org/Real%20Exchange%20Rate.pdf>.
- Mpofu, Trust R.(2013). Real Exchange Rate Volatility and Employment Growth in South Africa: The Case of Manufacturing, University of Cape Town, Erişim Adresi: https://umsbe.wufoo.com/cabinet/m7z8q3/.../plbo_update., Erişim Adresi: 21.11.2014.
- Napoles, P.R. (2004). Exports, Growth And Employment In Mexico:1978-2000, *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(1), 105-124.
- Narayan S., Narayan P. K. (2004). Determinats of Demand of Fiji's Exports: An Empirical Investigation. *The Developing Economics*, 42(1), 95-112.
- Nelson, D. (1991). Conditional Heteroscedascity in Asset Returns: A New Approach, *Econometrica*, 59, 347 370.
- Ng, S., ve Perron P. (2001). Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*, 69(6), 1519–1554.
- Ngandu,S.(2008). Exchange Rates and Employment, *South African Journal of Economics*, 76(2), 205-221.
- Nyahokwe, Olivia ve R.Newadi (2013). Impact of Exchange Rate Volatility on Unemployment in South Africa, *Mediterranean Journal of Social Sciences* 4(3), 109-120.
- Obstfeld, Maurice ve Kenneth Rogoff (1998). Risk And Exchange Rates, NBER Working Paper No.:6694, National Bureau Of Economic Research.
- Ören, Kenan (2013). Çalışma Sosyolojisi, Ankara: Nobel Yayınları.

- Özatay, Fatih (2011). Parasal İktisat, Kuram ve Politika, 2.Baskı, Ankara: Efil Yayınları.
- Özaydın, Mehmet Merve (2013). Genç İşsizlikle Mücadelede Aktif İşgücü Piyasası Politikalarının Rolü ve Önemi, Gençlik Araştırmaları Dergisi, 1(2), 120-145.
- Özbay, Pınar (1999). The Effect Of Exchange Rate Uncertainty On Exports A Case Study For Turkey, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Tartışma Tebliğleri, Ankara.
- Özçam, M. (2004). Döviz Kuru Politikaları ve Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının Etkileşimleri. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, SPK Araştırma Dairesi, Ankara.
- Özdemir Abdullah ve Ordu Cem Ferdi (2013). Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi:Türkiye Örneği, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 50(582),29-42.
- Özsabuncuoğlu, İsmail Hakkı ve Direkçi, Tuba (2012). Seçilmiş Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Türkiye’de Bölgesel İstihdama Etkisi, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/86.
- Öztürk, İlhan (2006). Exchange Rate Volatility and Trade: A Literature Survey. International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies, 3(1), 85-102.
- Öztürk, Nazım (2012). Dış Ticaret: Kuram Politika Uygulamaları, Ekin Kitabevi: Bursa.
- Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2003). Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma, Review of Social, Economic and Business Studies, 2(Sonbahar 2002–2003), 197-206.
- Öztürk, Kevser (2010). Döviz Kuru Oynaklığı ve Döviz Kuru Oynaklığının Faiz Oranı Oynaklığı ile Olan İlişkisi: Türkiye Örneği, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Nisan 2010.
- Pain, N. ve V. Welsun (2003). Untying the Gordian Knot: The Multiple Links between Exchange Rates and Foreign Direct Investment, Journal of Common Market Studies, 41,823-846.
- Papaioannou, M. (2006). Exchange Rate Risk Measurement and Management: Issues and Approaches for Firms, South-Eastern Europe Journal of Economics, 2, 129-146.
- Parasız, İlker ve Nazım Ekren (2013). Uluslararası İktisat : Yeni Yönelimler, Ezgi Kitabevi : Bursa.

- Pazarlıoğlu, M.Vedat ve Emrah Gülay (2007). Net Portföy Yatırımları İle Reel Faiz Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği(1992:I-2005:IV), Dokuz Eylül Ün.v.Sos.Bil.Ens.Dergisi, 9(2), 201-221.
- Peker, Osman (2008). Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkileri : Türkiye Örneği, Atatürk Ün.v. İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 22(2), 34-42.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289-326.
- Polat Özgür, Enes Ertad Uslu ve Cahit Aydemir (2011). İmalat Sanayinde Dış Ticaret ve İstihdamın Panel Veri Analizi, Business and Economics Research Journal 2(3), 161-171.
- Polat, Özgür ve Uslu, Enes Ertad (2010). Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi, Gaziantep Ün.v.Sos.Bil. Dergisi, 9(3), 489-504.
- Poon Wai Ching ve Chee-Wooi Hooy (2013). Exchange Rate Volatility, Exchange Rate Regime And Trade In OIC Countries, Journal Of Asian Pacific Business, 14,182-201.
- Ramos, R., Clar, M., ve Surinach, J. (2000). Trade And Exchange Rate Variability: New Evidence From EU Countries, 40. Avrupa Bölgesel Bilim Kongresi, Barselona, 1-25.
- Rose, Andrew K.(2000). One Money, One Market : The Effect Of Common Currencies On Trade, Economic Policy, April 2000, 9-45.
- Ribeiro, P. E., Corseuil, C. H., Santos, D., Furtado, P., Amorim, B., Servo, L. ve Souza, A. (2004). Trade Liberalization, the Exchange Rate and Job Flows in Brazil, Policy Reform, 7(4), 209-223.
- Rivera-Batiz Luis A. ve Maria A.Oliva (2003). International Trade: Theory, Strategies and Evidence, Oxford University Press: New York-USA.
- Saatçioğlu, Cem ve Orhan Karaca (2004). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 5(2),183-195.
- Sağlam, Güliz (2009). Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının Yatırım Ve Tüketim Malları İthalat Talebine Etkileri. Hacettepe Ün.v.Sos.Bil.Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Sandalcılar, Ali Rıza ve İlkay Noyan Yalman (2012). Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim 2012, 7(2), 49-65.
- Sandrey, R., Punt, C., Jensen, H.G., and Vink, N. (2011). Agricultural trade and employment in South Africa. OECD Trade Policy Working Papers, 130, 1-36.

- Sarı, Aydın (2010). Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 11, 31–44.
- Seçer, Barış (2006). Uluslararası Boyutuyla Genç İşsizliği ve Gençlere Yönelik İstihdam Politikaları, TİSK Akademi, 1(2), 78-97.
- Sen, K. (2009). International Trade and Manufacturing Employment : Is India Following the Footsteps of Asia or Africa?, Review of Development Economics, 13(4), 765-777.
- Sercu, P. ve Vanhulle, C.(1992). Exchange Rate Volatility, International Trade, And The Value Of Exporting Firm, Journal of Banking and Finance, 16(1), 152–182.
- Serin, Necdet (2001). Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası. Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Ed. Ahmet Şahinöz, 305-322, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Seyidoğlu, Halil (2013a). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Genişletilmiş 18. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (2013b). Uluslararası Finans, Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sivri, Uğur ve Can Usta (2001). Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki, Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(4), 1-9.
- Somçağ, Selim (2008). Türkiye'nin Ekonomik Krizi, Ortaya Çıkışı ve Çözüm Yolları, 2006 Yayınevi: İstanbul.
- Soto, Raimundo (2008). Unemployment and Reel Exchange Rate Dynamics In Latin America Economies, Pontificra Universiad Catolica De Chile Institutode Economica, Document No.:337, Santiago.
- Şahin Hüseyin (2012). Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, Yenilenmiş 12.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şahin, Afşin ve Sibel Cengiz (2011). The Real Exchange Rate And The Employment Market : Evidence For Turkey By Panel Cointegration Analysis, African Journal Of Business Management, 5(14), 5845-5854.
- Şenesen, Gülay G. (1998). An Input-Output Analysis Employment Structure in Turkey: 1973-1990, Economic Research Forum Conference for Arab Countries, Iran and Turkey, Working Paper, No: 9809.
- Şıklar, İlyas (2011). Finansal Ekonomi, Anadolu Üniv.Yayınları: Eskişehir.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2004). Türkiye'nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünleşme Analizi. Doğu Üniversitesi Dergisi, 5(1), 27-34.

- Tadesse, Bedassa ve Roger White (2007). Cultural Distance As A Determinant Of Bilateral Trade Flows: Do Immigrants Counter The Effect Of Cultural Differences? *Applied Economics Letters*, 1–6.
- Takaendase, P., Tsheole, T. ve Aziakpono M. (2005). Real Exchange Rate Volatility and Its Effect On Trade Flows: New Evidence From South Africa, *The Biennial Conference of The Economic Society of South Africa*, Durban, 1-20.
- Tandrayen-Ragoobur, Verena ve Awsheer Emamdy (2011). Does Exchange Rate Volatility Harm Exports? Evidence from Mauritius, *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS)*, 2(3), 146-155.
- Tansel, Aysıt (2002). İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye’den Zaman Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri, *ERC Working Papers in Economics*, 01/05T, 1-31.
- Tapşın, Gülçin ve Ahu Tuğba Karabulut (2013). Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik ilişkisi: Türkiye Örneği, *Akdeniz Üniv.İİBF Dergisi*,26,190-205.
- Taşçı H. Mehmet ve Burak Darıcı (2010). Türkiye’de Eksik İstihdamın Belirleyenleri: HIA ile Bir Mikro Veri Uygulaması, *Maliye Dergisi*, 158, 278-300.
- TCMB (2001). Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası- 2001 Yıllık Rapor, 13-74.
- TCMB (2015), Reel Efektif Döviz Kuru Endekslerine İlişkin Yöntemsel Açıklama, Erişim adresi:<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d63eb7a3-63e3-47f8-985d-0770eba69a11/YontemselAciklama.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=d63eb7a3-63e3-47f8-985d-0770eba69a11>, Erişim Tarihi: 03.03.2015
- TİSK (2009). İşsizlikle Mücadele : Ülke Uygulamaları ve Türkiye İçin Öneriler, TİSK Yayın no: 2009:302, Ankara: TİSK Yayınları.
- Tunalı, İnsan (2004). İstihdam Durum Raporu: Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması. Ankara: Türkiye İş Kurumu Yayınları.
- Türkiye Bankalar Birliği (2008). 50. Yılda Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi 1958-2007. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Uçan, Okyay ve Özlem Öztürk (2010). Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Döviz Kuru İlişkisi :TürkiyeÖrneği, *Çukurova Üniv.Sos.Bil.Ens.Dergisi*, 19(3),309-318.
- Ullah, Sami; SyedZeeshanHaider ve Parvez Azim (2012). Impact Of Exchange Rate Volatility On Foreign Direct Investment: A Case Study of Pakistan, *Pakistan EconomicandSocialReview*, 50(2), Winter 2012,121-138.

- Uslu, Enes Ertad ve Polat, Özgür (2012). The Impact Of Foreign Trade On The Labor Market: Evidence From Turkish Economy, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33, 1, 79-94.
- Utkulu, Utku ve İsmail Aydemir (2013). Türkiye’de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması : Teoriden Pratiğe, 4.Baskı, Gazi Kitabevi.
- Uysal, Doğan (2007). Türkiye’de İstihdam, İşsizlik ve İstihdam Politikaları, İçinde: Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Ed.: Ahmet AY, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Uzay, Nasfet (2005). Verimlilik ve Büyüme, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ünal, Özlem Serpil (2009). Döviz Kuru Oynaklığının Öngörülmesi ve Risk Yönetimi: Türkiye Uygulaması, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ünsal Erdal M. (2005). Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Vergil, Hasan (2002). Exchange Rate Volatility in Turkey and Its Effect on Trade Flows, *Journal of Economic and Social Research*, 4 (1), 83-99.
- Vergil, Hasan ve Erdoğan, Serdar (2009). Döviz Kuru Dış Ticaret Dengesi İlişkisi: Türkiye Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 35-57.
- Walter, Ted (2002). Dünya Ekonomisi, Çev.: Ünal Çağlar, Alfa Yayınları.
- Wang, Chengang, Yingqi Wei ve Xiaming Liu (2010). Determinants of Bilateral Trade Flows in OECD Countries: Evidence from Gravity Panel Data Models, *The World Economy*, 894-915.
- WTO (World Trade Organization) (2013). *World Trade Report-2013*, 113-219.
- Xiangquan Zeng, Yuxue Cui, Shisong Qing ve Yumei Yang (2011). Real Exchange Rate, Foreign Trade And Employment: Evidence From China. IZA Discussion Paper Series, AZ DP Nu:5931, Institute For The Study of Labor, Bonn.
- Yalçiner Kürşat, Cihan Tanrıöven, Hasan Bal, E.Ebru Aksoy ve Çiğdem Kurt (2008). *Finansal Teknikler ve Türev Araçlar*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yamak, Rahmi ve Abdurrahman Korkmaz (2005). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi, *İstanbul Ün. İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2(1),11-29.
- Yaman, Demet (2012). Döviz Kuru Oynaklığının Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Teori ve Uygulama, Hacettepe Ün. Sos.Bil.Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Yanikkaya, Halit (2008). Is Trade Liberalization A Solution To The Unemployment Problem, Turkish Economic Association, Discussion Paper, 2008/17.
- Yeldan, Erinç (2006). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, Kemal, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir (2014). Makroekonomi, 12.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Mustafa Kemal (2002). Döviz Vadeli İşlem Sözleşmeleri (Currency Futures), Der Yayınları:İstanbul.
- Yılmaz, Ömer ve Kaya Vedat (2007). İthalat, İhracat ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için Bir VAR Modeli, İşletme İktisat ve Finans Dergisi, 22(250), 69-84.
- Yücel, Fatih (2006). Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım, Sosyoekonomi, 47-68.
- Yüksel, Harun, Cemil Kuzey ve Ender Sevinç (2012). The Impact of Exchange Rate Volatility on Exports in Turkey, European Journal of Economic and Political Studies, 5(2), 5-19.
- Zengin, Ahmet (2000). Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Hadleri, İstatistik Araştırma Sempozyumu, Ankara, DİE.
- Zengin, Ahmet (2001). Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Sektörel Dış Ticaret Fiyatları: (Türkiye Üzerine Ampirik Bulgular), Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi,2(2), 27-40.
- Ziwei, Shao (2008). Exchange Rate Changes And Trade Balance: An Emprical Study Of The Case Of Japan, Singapore Management University, Erişim Adresi: http://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=etd_coll, Erişim Tarihi: 30.10.2014.

Ek-1 Uygulamalı Literatür Özeti

Tablo A.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri			
Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Arize (1997)	ABD (1973-1993)	Döviz kurunun ithalat hacmine etkisi.	Döviz kurlarının, ithalat hacmi üzerinde kısa ve uzun dönemde negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Dell'Ariccia (1998)	15 ülke için, (1975-1994)	Döviz kurlarının uluslararası ticarete etkisi.	Döviz kurlarındaki belirsizliğin uluslararası ticareti azalttığı tespit edilmiştir.
Ramos, Clar ve Surinach(2000)	16 ülke için, (1984-1997)	Döviz kuru oynaklığının dış ticarete etkisi.	Döviz kuru oynaklığı dış ticareti olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.
Vergil (2002)	Türkiye (1990- 2000)	Reel döviz kuru oynaklığının, ABD, Almanya, Fransa ve İtalya ihracatına etkisi.	Uzun dönemde ihracat ve döviz kuru oynaklığı ilişkisinin Almanya, Fransa ve ABD için negatif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir.
Akbostancı (2002)	Türkiye (1987-2000)	Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi.	Hem kısa hem de uzun dönemde reel döviz kuru, dış ticaret dengesini etkileyen tek değişken olduğu bulunmuştur.
Öztürk ve Acaravcı (2003)	Türkiye (1989-2002)	Döviz kurunda ortaya çıkan belirsizliğin ihracata etkisi.	Reel ihracatın kur belirsizliğinden olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Broda ve Romalis (2003)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler (1970-1997)	Ticaret ve kur oynaklığı ilişkisi.	Çalışma sonuçlarına göre ikili ticaretin kur oynaklığını azalttığı tespit edilirken kur oynaklığı artışının da ikili ticareti azalttığı bulunmuştur.
Baum, Çağlayan ve Özkan (2004)	13 Farklı ülke (1980-1998)	Kur değişiminin ticaret akımlarına etkisi.	Kur değişiminin ticaret akımlarını etkilemediği fakat bu durumun ekonomik faaliyetlere ve ithalata bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Demirel ve Erdem (2004)	Türkiye (1990–2001)	Reel döviz kuru ve reel döviz kuru oynaklığının sektörel ihracata etkileri	Madencilik ve tarım ihracatının reel kur oynaklığından negatif etkilendiği tespit edilmiştir.

Tablo A.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Saatçioğlu ve Karaca (2004)	Türkiye (1981-2001)	Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi.	Hem uzun hem de kısa dönemde döviz kuru belirsizliğinin ihracatı negatif etkilediği tespit edilmiştir.
Takaendase vd.(2005)	2 ülke için, (1992-2004)	Kur değişikliğinin ihracata etkisi.	Reel döviz kuru değişkenliğinin ihracat üzerine olumsuz etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.
Hall vd. (2005)	12 ülke için, (1977-2003)	Döviz kuru oynaklığının reel ihracata etkisi.	Reel ihracatın döviz kuru oynaklığından etkilenmediği tespit edilmiştir.
Yamak ve Korkmaz(2005)	Türkiye (1995-2004)	Reel döviz kuru ve ticari denge ilişkisi.	Çalışma sonucuna göre uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiş olup, kısa dönemde ise sermaye malları ticaretinin reel döviz kuru ve ticari denge ilişkisinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir.
Karagöz ve Doğan (2005)	Türkiye (1995-2004)	Döviz kuru ile ihracat ve ithalat ilişkisi.	Döviz kuru ile ihracat ve ithalatın her biri ile bire bir ekonometrik bir ilişki kurulamamış, ancak 2001 devalüasyonunun etkisi anlamlı bulunmuştur.
Dinçer (2005)	Türkiye (1987:1-2001:4)	Döviz Kuru Dalgalanmalarının Asimetrik Etkileri	Çalışma sonucuna göre; beklenmedik pozitif ve negatif reel kur şokları, başka deyişle beklenmedik kur değer kaybı ve değerlenmesi, özel yatırım, kamu yatırımı, toplam ihracat ve DİBS faiz oranları üzerinde asimetrik etki yaratmıştır. Kurulan üç farklı modelde pozitif şokları ihracat üzerinde etkisiz iken, negatif reel kur şokları yani beklenmedik kur değerlenmesi ihracatı negatif etkilemekte ve ihracatın düşmesine neden olmaktadır.
Bahmani ve Wang (2007)	ABD ve Çin (1978-2002)	ABD ve Çin arasındaki mal ticaretine kur oynaklığının etkisi.	Dayanıklı mal üreten sektörlerde kur oynaklığına negatif tepki verilmektedir. Ayrıca ABD'nin Çin'den yaptığı ithalat kur belirsizliğinden negatif etkilenirken, Çin'e yapılan ihracatı pozitif etkilemektedir.

Tablo A.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Ziwei (2008)	2 ülke için, (1980-2006)	Kur belirsizliğinin ticaret dengesine etkisi.	Uzun dönemde ticaret dengesi döviz kuru belirsizliğinden negatif etkilendiği tespit edilmiştir.
Bahmani-Oskooee ve Mitra (2007)	2 ülke için, (1962-2004)	Kur belirsizliğinin ikili ticarete etkileri.	Döviz kuru belirsizliği ikili ticaret için uzun dönemden ziyade, kısa dönemde daha etkili olduğu tespit edilmiştir.
Köse vd. (2008)	Türkiye (1995-2008)	Reel döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi.	Türkiye'deki üreticilerin riskten kaçınan tutum sergilemeleri nedeniyle hem uzun hem de kısa dönemde ihracat reel döviz kuru oynaklığından negatif etkilendiği tespit edilmiştir.
Byrne vd. (2008)	ABD (1989-2001)	Kur belirsizliğinin ABD'nin ikili ticaretine sektörel etkisi.	Çalışma sonucuna göre homojen mallarda kur oynaklığı dış ticaretten etkilenmezken, farklılaştırılmış mallarda kur oynaklığı ticareti negatif etkilemektedir.
Arize vd. (2008)	8 Latin ülkesi (1973:1-2004:1)	Reel kur oynaklığının ihracat akımlarına etkisi.	Reel efektif döviz kuru oynaklığındaki bir artış (kur belirsizliği) 8 Latin Amerika ülkesinde (Bolivya, C.Rika, Kolombiya, Dominik C., Ekvator, Honduras, Peru, Venezuela) hem kısa hem de uzun dönemde ihracat talebini negatif etkilediği tespit edilmiştir.
Baum ve Çağlayan (2009)	22 ülke için, (1980-2006)	Döviz kurundaki dalgalanmaların ticaret akımı oynaklığına etkisi.	Döviz kurundaki dalgalanmaların, ticaret akımı oynaklığı üzerine önemli oranda etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Erden ve Sağlam (2009)	Türkiye (1998-2008)	Türkiye'de kur oynaklığının ithalat üzerindeki etkisi.	Kur oynaklığı yatırım malı ithalatını negatif etkilerken, tüketim malı ithalatı ile eşbütünleşme ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.
Ay vd.(2009)	Türkiye (1996-2006)	Döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi.	Çalışma sonucunda uzun dönemde reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat fiyatları arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo A.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Sarı (2010)	Türkiye (1982-2006)	Kur oynaklığı ithalat ilişkisi.	Çalışma sonucunda kur artışının ithalat olumsuz etkilediği ve kur belirsizliğinin yarattığı riskten negatif etkilendiği bulunmuştur.
Altıntaş ve Öz (2010)	Türkiye (1989-2008)	Kur değişkenliğinin ihracata olan etkileri.	Reel döviz kuru değişkenliği ile ihracat arasında kısa ve uzun dönemde negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Negatif etkinin nedeni, Türkiye'deki ihracatçı firmaların riskten kaçınmayı tercih etmeleri ve döviz kuru değişkenliğindeki artış halinde dış piyasalar yerine iç piyasaları tercih etmeleridir.
Bilquees vd. (2010)	Hindistan- Pakistan ve S.Lanka (1960-2007)	Reel efektif döviz kurunun ihracata etkisi.	Çalışma sonucunda kur oynaklığının istihdam üzerinde negatif etki yaptığı tespit edilmiştir.
Kaya (2012)	Türkiye (2002:1-2011:3)	Kur oynaklığının ihracata etkisi.	Çalışma sonucunda kur oynaklığının yatırım ve tüketim malı ihracatı üzerinde negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Bahmani- Oskooee, Bolhassani ve Hegerty (2012)	Kanada-Meksika (1973-2006)	Kur oynaklığı ve ticaret ilişkisi.	Kanada ve Meksika arasındaki ikili ticarete 45 ihracat ve 62 ithalat sanayi kolu için yapılan çalışmada; kur oynaklığının ticaret üzerinde gelir etkisinin daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde kur oynaklığı katsayısı zayıf ve 9 ihracat kolu ile 17 ithalat kolu için anlamlı etki yaptığı bulunmuştur. Meksika'nın ihracatının kur riskine tepki verdiği belirlenmiştir. Kur oynaklığının azaltılması Meksika'nın ihracatını artıracığı, aktif kur politikalarının ve kur riskine karşı korunma mekanizmalarının geliştirilmesinden Meksika'nın daha çok fayda sağlayacağı belirlenmiştir.
Yaman (2012)	Türkiye (1987:1-2010:5)	Kur oynaklığının dış ticarete etkisi.	Çalışma sonucunda kur oynaklığının Türkiye'nin dış ticarete etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Fakat dış ticaretin kur oynaklığını etkilediği bulunmuştur.

Tablo A.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Balcılar vd.(2012)	Türkiye (1995-2012)	Kur oynaklığının AB ihracatına etkisi.	Çalışma sonucunda kur oynaklığının ihracatı pozitif etkilediği fakat sonucun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur.
Bahmani-Oskooee, Harvey ve Hegerty (2012)	ABD-Güney Kore (1965-2006)	Kur oynaklığı ve ticaret ilişkisi.	Kur oynaklığının kısa dönemde hem ihracatı hem de ithalatı incelenen sanayilerin çoğunda etkilediği belirlenmiştir. Çalışmada 96 ihracat ve 29 ithalat sanayi kolu incelenmiş olup 16 ihracat ve 7 ithalat sanayi kolunda kur oynaklığı ticareti anlamlı derecede etkilemiştir. 12 ihracat ve 5 ithalat sanayi kolu kur oynaklığından olumlu etkilenirken; 4 ihracat ve 2 ithalat sanayi kolu ise negatif etkilenmektedir.
Yüksel vd. (2012)	Türkiye (2003-2012)	Kur oynaklığı ve ihracat ilişkisi.	Çalışma sonucunda kur oynaklığı ve ihracat arasında %5 anlamlılık düzeyinde negatif bir ilişki bulunmasına karşın bu ilişki istatistiksel olarak anlamsızdır.
Bahmani-Oskooee, Hegerty ve Xu (2012)	Japonya-Çin (1978-2009)	Kur oynaklığı ve ticaret ilişkisi.	Japonya ve Çin arasındaki 110 ithalat ve 95 ihracat sanayi için yapılan çalışmada, sadece Japonya'nın ihracatı kur oynaklığına uzun dönemde tepki verirken, kısa dönemde ise hem ihracat hem de ithalat tepki vermektedir. 110 ithalat sanayisinden 73'ünde, 95 ihracat sanayisinden ise 83'ünde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Kur oynaklığı ithalat sanayisinde 14 sanayiye pozitif etkilerken, 24 sanayi de negatif etkilemektedir. İncelenen sanayilerin yarısından çoğunu ise hiç etkilememiştir. İhracat sanayisinde ise bu etki daha güçlü olup 18 sanayi kolunda kur riski ticareti artırırken, 29'unda azaltmıştır. Çalışmada özellikle küçük sanayilerin kur oynaklığından etkilendiği belirlenmiştir.

Tablo A.1. Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Özdemir ve Ordu (2013)	Türkiye (1989:1-2012:4)	Dış ticaret açığının döviz kurlarındaki değişime duyarlılığı.	Çalışma döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Çalışmada döviz kurundaki % 1'lik artışın ihracatı % 0.44 oranında artırırken, ithalatı % 0.12 oranında azaltacağı bulgusuna ulaşılmıştır.
Poon ve Hooy (2013)	İslam Örgütü (1995-2008)	Kur oynaklığının ticarete etkisi.	İslam Örgütüne üye ülke ekonomilerinde kur oynaklığı ithalat ve ihracatı anlamlı ve negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir.
Tapşın ve Karabulut (2013)	Türkiye (1980-2011)	Reel döviz kurunun ihracat ve ithalata etkisi.	Çalışma sonucunda ithalattan ihracata ve reel kur endeksinden de ithalata doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Alam ve Ahmad (2013)	Pakistan (1982:1-2008:2)	Kur oynaklığının ithalata etkisi.	Reel efektif kur oynaklığının Pakistan ithalatını negatif etkilediği tespit edilmiştir.
Bahmani-Oskooee, Hegerty ve Zhang (2014)	ABD-Kore (1971-2011)	Kur oynaklığı ve ticaret ilişkisi.	ABD-Kore arasındaki ikili ticarete 148 ihracat ve 144 ithalat sanayi kolu için yapılan analizde uzun dönemde 20 ihracat sanayi kur riskinden negatif etkilenirken 12'si ise pozitif etkilenmiştir. İthalat sanayi kolunda ise 8 kol negatif etkilenirken 14 tanesi de pozitif etkilenmiştir. Özellikle küçük firmalar kur oynaklığına daha hassas olup makine ve ulaşım ekipmanları sektörü (özellikle otomobil) ithalatının kur riskinden en çok etkilendiği belirtilmiştir.
Bahmani-Oskooee, Hegerty ve Hosny (2015)	Mısır ve AB (1994-2007)	Kur oynaklığı ve ticaret ilişkisi.	Mısır ve AB arasındaki 59 ihracat ve ithalat sanayinin ikili ticaretine ilişkin yapılan uygulama sonucuna göre kısa dönemde ikili ticaret artan kur riskine çok az tepki verirken uzun dönemde bu ilişki negatif olmaktadır.
Bahmani-Oskooee, Harvey ve Hegerty (2015)	ABD-Endonezya (1973-2011)	Kur oynaklığı ve ticaret ilişkisi.	ABD ve Endonezya arasındaki ikili ticarete 108 ihracat ve 32 ithalat sanayisinde; kısa dönemde ithalat ve ihracat sanayilerinin %71 (77 sanayide) kur oynaklığından etkilenirken, uzun dönemde ise üçte biri (21 sanayi) oynaklıktan etkilenmektedir.

Tablo A.2 Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Şenesen (1998)	Türkiye (1973-1990)	1980 liberalizasyon programının sektörel istihdama etkisi.	1973 ve 1980 döneminde sanayilerin istihdam yaratma kapasitesini analiz etmek amacıyla yarı kapalı talep yanlı ve arz yanlı girdi-çıktı modelleri kullanılan çalışmada sektörlerin istihdam yaratma kapasitesinin azaldığı tespit edilmiştir.
Erlat (2000)	Türkiye (1963-1994)	İmalat sanayi istihdamındaki değişimin ihracat ve ithalata etkisi.	1980 yılından sonra uygulanmaya başlanan ihracata dayalı büyüme stratejisine sonucunda istihdam artışın büyük kısmının ihracattan kaynaklandığı tespit edilmiştir.
Yanikkaya (2008)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler (1980-1999)	Ticari serbestleşmenin istihdam artışına.	Dışa açıklığın yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde istihdam artışı sağlanamazken, gelişmiş ülkelerde ise tarım ve sanayide istihdamın azaldığı görülmüştür.
Dutt vd. (2009)	92 ülke için (1985-2004)	Uluslararası ticaret ile işsizlik ilişkisi.	92 ülkeye ait panel veri analizi sonucunda, dışa açıklık ve işsizlik arasında negatif ilişki olduğu ve kısa dönemde ticari açıklığın işsizliği artırdığı bulunmuştur.
Kien ve Heo (2009)	Vietnam (1999-2004)	İstihdam ticari serbestleşme ilişkisi.	Çalışma sonucunda, işgücü talebinde ihracat genişlemesinin etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca ithalatın Vietnam istihdam düzeyine her zaman negatif etkileri olmadığı tespit edilmiştir.
Gibson (2010)	Arjantin (1994-1999)	22 sanayi sektörü için istihdamda ticaretin etkisi.	Çalışma sonucunda lastik ve metal ürünleri hariç ithalat artışının tüm ürünlerde istihdamı azalttığı sonucu bulunmuştur.
Chinembiri (2010)	Güney Afrika (1970-2008)	Ticaretin istihdama etkisi.	Çalışma sonucunda ithalat artışının; tarım, balıkçılık, ormancılık, madencilik, imalat, hizmetler ve inşaat sektörlerinde işgücü talebini negatif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.
Polat ve Uslu (2010)	Türkiye (1988-2007)	Dış ticaretin istihdam üzerine etkisi.	Çalışma sonucunda; dış ticaretin uzun dönemde istihdama istatistiksel olarak anlamlı bir etkide bulunmadığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise ihracat ve ithalat istihdamı pozitif ve istatistiki olarak anlamlı düzeyde etkilediği bulunmuştur.

Tablo A.2 Dış Ticaret ve İstihdam İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Ayaş ve Çeştepe (2010)	Türkiye (1998-2002)	İmalat sektöründe, dış ticaretin istihdam etkileri.	Çalışma sonucunda, dış ticaret sektörel farklılıklara göre istihdamı farklı biçimde etkilemektedir. İstihdam artışının ithalat artışına bağlı olduğu tespit edilmiştir. En çok istihdam artışı; kimyasal maddeler, lastik ve kauçuk sektörü ve ana metal sanayinde yaşanmıştır. Çalışma sonucuna göre dış ticaret istihdamı pozitif etkilerken, imalat sanayi üretimi ve istihdam artışının ithal girdiye bağlı olduğunu doğrulanmıştır.
Polat vd.(2011)	Türkiye (2003-2008)	İmalat sanayisinde ticaret ve istihdam ilişkisi.	Çalışma sonucunda, istihdam üzerinde üretim artışının pozitif, ücret artışının ise negatif ve anlamlı biçimde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ancak dış ticaretin istihdam artışı üzerinde bir etkisi bulunmadığı tespit edilmiştir.
Karaçor ve Saraç (2011)	Türkiye (1983-2009)	Dış ticaret ve sanayi sektörü istihdamı ilişkisi.	Çalışma sonucuna göre; kısa dönemde dış ticaret ve sanayi sektörü istihdamı arasında bir ilişki bulunamazken, uzun dönemde pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Uslu ve Polat (2012)	Türkiye (1994-2010)	Dış ticaretin emek piyasası üzerindeki etkileri.	Çalışma sonuçlarına göre; %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde ithalat ve ihracatın istihdam üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. 1980 yılı sonrasında uygulanan ihracatı teşvik eden politikaların uygulanması yeni iş imkanları yaratmasında faydalı olduğu belirtilmiştir.
Gül ve Kamacı (2012)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler (1980-2010; 1993-2010)	Dış ticaret ile istihdam arasındaki ilişki.	Çalışma sonucuna göre gelişmiş ülkelerde ithalattan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu, fakat işsizlikten ithalata doğru bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde ihracattan işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, ithalat ve ihracattan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken, işsizlikten ithalat ve ihracata doğru bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo A.3 Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Burgess ve Knetter (1998)	ABD, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere (1970-1988)	Reel döviz kurunun imalat istihdamına etkisi.	Reel kurun katsayısının beklendiği gibi (kur değerlenmesinin istihdam artışını azaltacağı) anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Reel kurun katsayısı farklı işaretle ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Tüm sektörlerde istihdam artışının reel kura olan tepki hızı sırasıyla İngiltere, ABD, Almanya ve Japonya'dır. Ayarlanma hızı ise ABD ve İngiltere'de, Almanya ve Japonya'dan daha hızlıdır.
Buscher ve Mueller (1999)	Batı Almanya (1973-1997)	Kur oynaklığının işsizlik üzerine etkisi.	Batı Almanya için Mark'taki oynaklığın döngüsel işsizlik üzerine etkisi; ülkelere, alt periyotlara, aylık-yıllık oynaklık ölçümüne ve Okun-tipi modele göre farklı modellerle ilişki test edilmiş, kur oynaklığının işsizliği artırmıştır.
Goldberg, Tracy ve Aaronson (1999)	ABD (1977-1996)	Dolardaki dalgalanmalarının istihdama etkisi.	Cari nüfus anketi ile (March Current Population Surveys-CPS) yapılan çalışma sonucunda; Dolardaki dalgalanmalarının istihdamı etkilemediği bulunmuştur.
Branson ve Love (1988)	ABD (1970-1986)	Döviz kurunun istihdama etkisi.	20 farklı imalat sanayinin 13'ünde döviz kurunun istihdamı negatif etkiledi sonucuna ulaşılmıştır. %1'lik kur artışı istihdamı %0,13-0,65 arasında etkilemektedir.
Goldberg ve Tracy (2001)	ABD (1977-1998)	Reel döviz kuru hareketlerinin istihdam ve ücretlere etkisi.	Doların ihracat yapılan ticari ortakların paralarına göre değerlendirilmesi istihdamı azaltırken, girdi sağlayan ithalat ortaklarına göre değerlendirilmesi halinde ise artırmaktadır.
Campa ve Goldberg (2001)	ABD (1972-1995)	Döviz kuru ve istihdam ilişkisi.	Çalışma sonucunda; döviz kurunun değerlendirilmesi; çalışılan iş sayısı ve çalışma saati anlamında istihdam düzeyi üzerinde negatif etkilediği tespit edilmiştir.
Belke ve Kaas (2002)	Avrupa Ülkeleri ve ABD (1973-2001)	Döviz kuru oynaklığının işgücü piyasasına etkileri	Avrupa ülkeleri ve ABD ekonomisi için kur oynaklığının işgücü piyasaları üzerine yaptığı etkileri inceleyen çalışmada; kur oynaklığı hem Avrupa ülkeleri hem de ABD için işsizliği artırırken, istihdamı azaltmaktadır.

Tablo A.3 Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Belke ve Gros (2002)	Almanya (1973-1999)	Kur oynaklığının istihdam artışı ve işsizliğe etkisi.	Çalışma sonucunda VAR yöntemiyle kur oynaklığındaki artışın, istihdam artışını azaltıp işsizlik oranını artırdığı bulunmuştur. Kur oynaklığındaki %1'lik artış, işsizlik oranını %0,6 artırmış ve istihdam artışını %1,3 düşürmüştür.
Belke ve Setzer (2003)	Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Polonya ve Slovak Cumhuriyeti	Kur oynaklığının işsizlik üzerine etkisi	Panel veri analizi yöntemiyle döviz kuru oynaklığının işsizliği artırdığı, istihdamı azalttığını tespit etmişlerdir.
Klein vd.(2003)	ABD (1973-1993)	Reel döviz kurunun iş yaratımı ve yıkımı üzerine etkisi.	Tüm ABD sanayilerinde, sanayi düzeyinde açıklık ve reel kur artışının iş yıkımını etkilediği ancak iş yaratımını etkilemediği tespit edilmiştir. %10'luk kur değerlenmesi iş yıkımını %0,33 artırırken, net istihdamı yaklaşık aynı oranda düşürmektedir.
Kandil ve Mirzae (2003)	ABD (1961-2000)	Kur değerlenmesinin İşgücü piyasasına etkileri.	ABD'de doların değerlenmesi istihdam artışını azaltırken, ücret artışını yavaşlatmaktadır. Doların değer kazanmasının etkilerinin, imalat ve ulaşım sektörlerinde daha baskın olduğu görülmüştür. Doların değer kazanması, işgücü talebini düşürerek, birçok sektörde istihdam artışını azaltmaktadır. Sonuçlar toplam düzeyde ve inşaat sektöründe istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak en çok ithalat payına sahip olan madencilik sektöründe doların değerlenmesi istihdam artışını yavaşlatmaktadır.
Filiztekin (2004)	Türkiye (1981-1999)	Döviz kurunun imalat sektörü istihdamına etkisi.	Çalışma sonucuna göre, devalüasyonun imalat sektörü istihdamı ve ücretleri üzerinde negatif etki yapacağı tespit edilmiştir.
Ribero vd. (2004)	Brezilya (1991-2000)	Döviz kurunun istihdama etkisi.	Kur değerlenmesi imalat sektöründe istihdam yaratılmasını anlamlı düzeyde ve negatif olarak etkilemektedir.

Tablo A.3 Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Bilgin (2004)	Türkiye (1995-2004)	Döviz kuru işsizlik ilişkisi.	Çalışma sonucunda döviz kuru ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyi yüksek olduğu ve döviz kurundaki bir birimlik artışın işsizliği 0.0307 birim azalttığı tespit edilmiştir.
Belke ve Kaas (2004)	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	Reel döviz kur oynaklığının istihdamı.	Panel veri analizi ile reel döviz kur oynaklığının istihdamı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.
Frenkel ve Ros (2006)	17 Latin Amerika Ülkesi	Reel döviz kuru ve işsizlik ilişkisi.	İşsizlik ve reel döviz kuru arasında negatif ilişki olduğu bulunmuştur. (Reel kurun %1 oranındaki değişimi işsizliği %0,57 azaltmaktadır.)
Kim (2005)	Kore (1970-1995)	İmalat sektöründe döviz kuru ve istihdam ilişkisi.	Çalışma sonucuna göre EKK yöntemi ile Kore’de istihdam kur şoklarına pozitif şekilde cevap vermiştir. Yüksek dışa açıklık ve düşük ithal girdi oranlarının olduğu sektörlerde istihdamın şoklara tepkisi pozitifdir. 28 endüstriden 16’sında istihdam kur düşmelerine pozitif tepki vermiştir. Döviz kuru %1 değer kaybettiğinde istihdam %0,6 artmaktadır.
Chang (2006)	G.Kore, Singapore, H.Kong ve Tayvan	Kur belirsizliğinin işgücü piyasasına etkileri.	Kriz öncesi ve sonrası yıllarda Asya ülkelerinde kur belirsizliğinin işsizlik üzerine etkisinin incelendiği çalışmada, Tayvan ve G.Kore’de kriz öncesi dönemde iki değişkenin yüksek karşılıklı etkileşim içinde olduğu, Tayvan’da ise kriz sonrasında bu etkinin daha az etkisi olduğu tespit edilmiştir. Kriz sonrasında kur değişiminin işsizliğe etkisi pozitif ancak anlamlı olmadığı bulunmuştur.
Fan ve Song (2006)	Çin (1980-2002)	Reel kur değişiminin istihdama etkileri.	Reel döviz kurunun değer kaybetmesi imalat endüstrilerindeki istihdam artışını teşvik ettiği bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre kurdaki %1’lik artış istihdamı %0,36 azaltmaktadır.

Tablo A.3 Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Galindo vd.(2007)	Bol.-Kol.-Mex.(90-99), Arj.-Cos.R.(93-99), Bre.S.Lnk,Per,Urg. (94-99)	Döviz kuru dalgalanmalarının istihdama etkisi.	Yüksek dolarizasyon yaşanan ülkelerde reel döviz kuru istihdamı negatif etkilemektedir.
Chang vd. (2007)	Singapur, G.Kore ve Tayvan	Kur belirsizliği ve işsizlik ilişkisi.	Çalışma sonucunda G.Kore ve Tayvan'da işsizlik kur belirsizliğini etkilerken, Singapur'da bu etki görülmemiştir. Ayrıca Tayvan ve Singapur'da kur belirsizliği artışının işsizliği artırdığı tespit edilmiştir.
Hua (2007)	Çin (1993-2002)	Reel döviz kurunun imalat sektörü istihdamına etkisi.	Kur değişiminin istihdamı negatif etkilediği tespit edilmiştir. İmalat sanayi istihdamının reel döviz kuru esnekliği -0,69 bulunmuştur. Yani %10'luk reel kur değerlenmesi imalat sektörü istihdamını %6,9 azaltacaktır.
Soto (2008)	Latin Amerika (1970-2004)	Reel döviz kuru ve işsizlik ilişkisi.	Çalışma sonucuna göre reel döviz kurundaki %10'luk değer artışı, Latin Amerika ülkelerinde işsizliği %0,6 oranında artırdığı bulunmuştur.
Cengiz (2009)	Türkiye (1989-2006)	Kur belirsizliğinin işgücü piyasasına etkileri.	Kur riskindeki artış ve işsizlik arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Kur riskinin zirveye çıktığı ve krize dönüştüğü yıllarda 1 milyondan fazla kişinin kayıt dışı alana yönelmiştir.
Guillaumont ve Hua (2010)	Çin (1986-2007)	Reel efektif döviz kurunun işgücü verimliliğine etkileri.	Çalışma sonucuna göre reel kurun değer kazanması halinde işgücü verimlilik artışının olumlu etkileneceği tespit edilmiştir.

Tablo A.3 Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Alexandre vd. (2010)	23 OECD ülkesi (1988-2006)	Kur değişikliklerinin istihdama etkisi.	Düşük verimliliğe sahip firmalar işgücü piyasasındaki katılıklardan daha az etkilenirken, ticarete daha çok açık olduklarından istihdamın döviz kuru hareketlerine karşı daha hassas olduklarını tespit etmişlerdir. Sonuçta istihdamın döviz kuru esnekliği, dışa açıklık derecesi arttıkça artmaktadır. Bunun yanında, istihdamın kur esnekliği pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Örneğin kurun düşmesi istihdam yaratmaktadır. %1'lik kur düşüşü, %0,61 istihdam değişikliğine sebep olmaktadır. Sonuçta döviz kuru şoklarının istihdam değişiminin belirlenmesinde önemli rolü bulunmaktadır.
Feldman (2009)	17 Sanayileşmiş Ülke (1982-2003)	Kur oynaklığının işsizliğe etkisi.	Çalışma sonucunda, yüksek kur oynaklığının işsizliği artırdığı ve bu etkinin küçük olduğu tespit edilmiştir. Kur oynaklığındaki %1'lik sapma işsizliği %0,21-0,36 arasında artırmaktadır.
Demir (2010)	Türkiye (1983-2005)	Kur oynaklığı ve istihdam artışı ilişkisi.	Türkiye'deki imalatın toplam katma değerinin %26'sı oluşturan 691 firmanın verisi incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, kur oynaklığı imalat sektöründeki firmalarda istatistiksel ve ekonomik olarak anlamlı derecede istihdam artışını daraltıcı etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Kur oynaklığı artışıdaki standart sapmadan bir puanlık sapma, istihdam artışını % 1.4-2.1 aralığında azaltmaktadır. Robustness testi sonuçlarına göre nominal döviz kuru oynaklığı artışıdaki sapma ise istihdam artışını % 1.45-1.88 aralığında azaltmaktadır.
Chen ve Dao (2011)	Çin (1980-2008)	Reel döviz kurunun istihdama etkisi.	Reel döviz kurundaki %10'luk değerlenme, istihdam artışını ticarete konu olan ve olmayan sektörlerde %0,4-1,4 arasında azaltmaktadır.

Tablo A.3 Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Chang (2011)	Tayvan ve Güney Kore (1984:1-2004:3)	Kur belirsizliğinin işsizlik üzerine etkisi.	Kur belirsizliği hem kısa hem de uzun dönemde işsizliği her iki ülke içinde negatif olarak etkilemektedir. Ancak işsizlik haberleri ile kur belirsizliği arasındaki ilişkide ise Güney Kore'de kısa dönemde pozitif etki yaratırken; Tayvan'da negatif ilişki yarattığını tespit etmişlerdir. Bunun nedeni ise; Tayvan'ın kur politikasına hükümetin sık sık yaptığı müdahaleler olarak gösterilmiştir.
Şahin ve Cengiz (2011)	Türkiye (2003:1-2009:4)	Reel kur ve istihdam ilişkisi.	Madencilik ve elektronik sektörü hariç, reel döviz kuru ve istihdam arasında negatif eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.
Mao ve Whalley (2011)	Çin (2001-2009)	Kur değerlenmesinin net istihdam ve ücret oranlarına etkisi.	%10'luk kur değerlenmesi Çin imalat sanayinde %4,1-5,3 arasında istihdam azalışı yaratırken, ücret oranlarında da %4 oranında azalmaya sebep olduğu tespit edilmiştir.
Xiangquan vd. (2011)	Çin (1985-2007)	Reel döviz kuru, dış ticaret ve istihdam ilişkisi.	Çalışma sonucunda; ihracat/tüketimde meydana gelen %1'lik değişim istihdamı %0,09 artırmakta, Çin'in ulusal parasındaki devalüasyonun istihdamı teşvik ederken, kur değerlenmesinin ise ters etki yapacağı tespit edilmiştir. Ayrıca Çin'in ulusal parasının değerlenmesi ve uluslararası ekonomilerdeki oynaklığın Çin istihdamında belirsizlik yaratacağı belirtilmiştir. Ayrıca reel döviz kurunun istihdam üzerine etkisi para arzı ve hükümet harcamalarının etkisinden daha büyük olduğu bulunmuştur. İhracat artışı Çin'de istihdamı teşvik etmektedir.
Dai ve Xu (2013)	Çin (2000-2006)	Kur ve istihdam ilişkisi.	Çin'in para biriminin diğer tüm para birimleri karşısında %10'luk kurun değer kazanması Çin'in imalat sektöründe %0,12 istihdam azalmasına sebep olacaktır.

Tablo A.3 Döviz Kuru, Kur Oynaklığı ve İstihdam İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışma Özetleri

Yazar	Çalışılan Ülke	İncelenen Konu	Elde Edilen Bulgular
Chimnani vd. (2012)	Pakistan, Hindistan, Çin, Japonya, Arjantin, Bangladeş, Cezayir, Brezilya, Kolombiya ve Srilanka (1995-2005)	Döviz kuru oynaklığı ve işsizlik oranları ilişkisi.	Çalışma sonucunda Asya ülkelerinde döviz kuru oynaklığının işsizlik oranları üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu bulunmuştur.
Boz(2013)	Türkiye (2003-2012)	Reel kur düzeyi ile işsizlik oranı ilişkisi.	Çalışma sonucunda reel kur düzeyi ile işsizlik oranı arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Mpofu (2013)	Güney Afrika (1995-2010)	Reel döviz kuru oynaklığının imalat sektöründeki istihdam artışına etkisi.	ARDL modeli ile reel döviz kuru oynaklığının imalat sektörü istihdam artışı üzerinde kısa dönemde yeterli düzeyde daraltıcı etkisi olduğunu bulmuştur. Reel döviz kurunun değerinin düşmesi imalat sektörü istihdamı artırmaktadır.
Huang vd. (2013)	Kanada (1998-2007)	Döviz kurunun Kanada istihdamına etkisi.	İhracat ve ithalat ağırlıklı döviz kuru olarak iki farklı yöntemle döviz kurunun hesaplandığı çalışma sonucunda; ihraç ağırlıklı döviz kurunun imalat sektörü istihdam esnekliği -0,52 (kurdaki %1'lik artış istihdamı -%0,52 etkilemiştir) bulunurken, imalat dışı sektörlerdeki istihdamı çok az etkilediği bulunmuştur. İthalat ağırlıklı döviz kurunun istihdama etkisi ise anlamsızdır. Çünkü ithalat ağırlıklı döviz kuru yerli ürünleri daha az rekabetçi hale getirirken, ithal girdiyi de ucuzlatmaktadır.
Nyahokwe ve Ncwadi (2015)	Güney Afrika (2000-2010)	Kur oynaklığının işsizliğe etkisi.	Çalışma sonucuna göre kur oynaklığı işsizliği istatistikî olarak anlamlı biçimde etkilemektedir. %5 anlamlılık düzeyinde kur oynaklığındaki %1'lik artış işsizliği 0,008 artırmaktadır. İhracat artışı da işsizliği artıracaktır (%0,03).

Ek-2 Döviz Kuru Oynaklığının Modellemesi

Bu Ek'te döviz kuru oynaklığı serisi elde edilirken kullanılan ekonometrik çerçeve açıklanacaktır. Zaman içinde finansal getirilerin aynı anda değişmediği ve fakat birbirlerinden de bağımsız da olmadıkları bilinmektedir. Finansal piyasa varlıklarındaki fiyat değişimlerinde; büyük çaplı değişimlerin yine büyük çaplı değişimleri, buna karşın küçük çaplı değişimlerin de yine küçük çaplı değişimleri izlediği görülmektedir. Bu durum oynaklık kümelenmeleri (volatility clustering) oluşmasına sebep olmaktadır.

Geleneksel ekonometrik yöntemler, hata teriminin varyansının sabit olduğunu varsaymışlardır. Halbuki döviz kuru, enflasyon, faiz oranı, borsa endeksleri gibi birçok finansal değişkenler sabit varyanslı değildir. Risk ve belirsizlik kavramlarına artan ilgi nedeniyle sabit varyansın var olduğu varsayımına dayanan geleneksel zaman serisi modellerinin yetersiz olmasına ve bu yüzden değişen varyansa müsait modelleme tekniklerinin gelişmesine sebep olmuştur. Bu modellerde koşulsuz varyans zaman içinde sabit kalıp değişmezken, koşullu varyans gecikmeli dönemin gerçekleşmiş bilgi setine bağlı olarak değişebilmektedir. Yani koşullu varyans zamanın bir fonksiyonudur.

ARCH grubu modeller olarak da bilinen bu modellerden uygulamalı literatürde en çok kullanılan modeller ARCH (Otoregresif Koşullu Varyans), GARCH (Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Varyans), ve E-GARCH (Üstel GARCH). Bu bölümde döviz kuru oynaklığı serisi elde etmek için kullanılan ARCH grubu modellerin teorik çerçeveleri anlatılıp bulguları paylaşılacaktır.

2.1 ARCH Tipi Modeller Teorik Çerçeve

Bu çerçevede uygulamalı analizde kullanılan ARCH, GARCH ve E-GARCH modelleri incelenmiştir.

2.1.1 ARCH Modeli

ARCH modeli Engle (1982) çalışmasıyla önerilmiş ve finansal ekonometride özellikle uygulamalı analizlerde oldukça kabul görmüştür. Geleneksel modellerde

varyansın sabit olduğu kabul edilmekteydi. Ancak birçok finansal zaman serisinde oldukça büyük oynaklık dönemlerinin nispeten daha sakin dönemlerden tarafından takip edildiği gözlenmektedir. Yani oynaklık kümelenmesi (volatility clustering) gözlenmektedir. Böyle bir durumda sabit varyans varyasını uygun olmayacaktır. Herhangi bir zaman serisinin koşullu varyansının öngörüsüyle ilgilendiğimizi düşünelim. Varlık sahibi olarak varlığı elde tuttuğumuz dönemle ilgili olarak elimizdeki varlığın getiri oranının ve varlığın varyansının öngörüsüyle ilgilendiğimizi varsayalım. Eğer varlığı t döneminde alıp t+1 döneminde satmayı düşünüyorsak varlığın koşulsuz varyansı (yani varyansın uzun dönem öngörüsü) önemsiz olacaktır (Enders, 2004).

Engle (1982) de çarpımsal koşullu değişen varyans için aşağıdaki modeli önermiştir:

$$\begin{aligned}\varepsilon_t &= v_t \sqrt{h_t} \\ h_t &= a_0 + a_1 \varepsilon_{t-1}^2\end{aligned}\quad (1)$$

(1) numaralı denklemde $\varepsilon_t = v_t \sqrt{h_t}$ ve $h_t = a_0 + a_1 \varepsilon_{t-1}^2$ idi. Bu denklemde v_t beyaz gürültü sürecine sahiptir ve ayrıca ε_t 'den bağımsızdır. a_0 ve a_1 değişkenleri sabit olup; $a_0 > 0$ ve $0 < a_1 < 1$, dir. (1) numaralı denklemde hata teriminin karesinin bir gecikmesi alındığı için model ARCH(1) modeli olarak ifade edilir.

ARCH(1) süreci şu şekilde ARCH(q) sürecine genelleştirilebilir.

$$h_t = a_0 + a_1 \varepsilon_{t-1}^2 + a_2 \varepsilon_{t-2}^2 + \dots + a_q \varepsilon_{t-q}^2\quad (2)$$

(2) numaralı denklem aşağıdaki şekilde de yazılabilir,

$$Var[\varepsilon_t / \psi_{t-1}] = h_t = a_0 + \sum_{i=1}^q a_i \varepsilon_{t-i}^2\quad (3)$$

Modelin Kısıtları: Koşullu varyans daima pozitif değer almalıdır. Koşullu varyansın zaman içinde herhangi bir gözlemlerde negatif olması anlamsızdır. Koşullu varyans denkleminde sağ taraftaki değişkenler gecikmeli hata terimlerinin kareleridir ve tanım gereği negatif olamazlar. Koşullu varyansın daima pozitif olmasını

sağlamak için koşullu varyans denklemindeki tüm katsayıların negatif olmaması sağlanmalıdır. Eğer bir veya daha fazla katsayı negatif değer alırsa, bu katsayıyla çarpılan gecikmeli hata terimi karesinin çok büyük olması sonucu koşullu varyans için tahmin edilen değer negatif olabilir. (1) numaralı denklemde negatif olmama koşulu $a_0 \geq 0$ ve $a_1 \geq 0$ ’dır. Genelleştirilirse ARCH(q) modeli için tüm katsayıların negatif olmaması sağlanmalıdır. (3) numaralı denklemde varyansların negatif

olmamasını garantilemek için $a_0 > 0$ ve $\sum_{i=1}^q a_i < 1$ olmalıdır. Bu koşullar aynı zamanda durağanlık koşullarıdır (Engle, 1982; Brooks, 2002)

2.1.2 GARCH Modeli

ARCH modeli uygulamada çok kullanılan bir model olmasına karşın bir takım problemler içermektedir. Bunlardan bir tanesi koşullu varyans denkleminde çok sayıda hata terimi karesinin istatistiksel olarak anlamlı çıkması yani çok sayıda parametreye ihtiyaç duyulması idi. Çok sayıda q değerinin kullanılması olabilirlik fonksiyonunun düzeleşmesine yol açmakta bu durumda değişkenlerin tahmin edilmesini güçleştirmekteydi. Ayrıca ARCH modelinde, gecikme değerinin artması parametrelerin pozitif olma koşulunun ihmal edilmesine neden olmaktadır (Engle ve Kraft, 1983).

Bundan dolayı gecikme yapılarına kısıtlar konarak, uzunlukların doğrusal olarak azalmalarını sağlayabilecek ve benzeri sorunları çözmeye izin verebilecek ARCH sınıfı yeni modeller oluşturulmuştur (Bollerslev, 1986). Bu modellerden biri Bollerslev (1986) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modelidir. Bollerslev (1986) Engle’in ARCH modelini koşullu varyansın bir ARMA(p,q) süreci olacak modellenmesine izin verecek şekilde geliştirilmiştir. GARCH modeli ARCH modelinin genişletilmiş bir uygulamasıdır.

GARCH(q,p) süreci genel olarak denklem (4)’deki gibi gösterilebilir (Bollerslev, 1986),

$$\varepsilon_t / \psi_{t-1} \approx N(0, h_t)$$

$$\varepsilon_t = y_t - x_t\beta$$

$$\varepsilon_t = v_t\sqrt{h_t}, \quad \sigma_v^2 = 1$$

$$h_t = a_0 + \sum_{i=1}^q a_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i} \quad (4)$$

Denklem (4) ile ifade edilen süreç gecikme polinomlarıyla da ifade edilebilir.

$L\varepsilon_t = \varepsilon_{t-1}$ olmak üzere;

$$A(L) = \sum_{i=1}^q a_i L^i = a_1 L + a_2 L^2 + \dots + a_q L^q$$

$$B(L) = \sum_{i=1}^p b_i L^i = b_1 L + b_2 L^2 + \dots + b_p L^p \quad (5)$$

(5) numaralı denklem kullanılarak (4) numaralı denklem yeniden düzenlenirse;

$$Var(\varepsilon_t / \psi_{t-1}) = h_t = a_0 + A(L)\varepsilon_t^2 + B(L)h_t \quad (6)$$

$p=0$ olması durumunda (4) numaralı denklemdeki süreç ARCH(q) modeline indirgenmektedir. $p=0$ ve $q=1$ olması durumunda ise ARCH(1) modeli elde edilmektedir. Eğer $p=0$ ve $q=0$ olursa ε_t süreci beyaz gürültü (white noise) sürecine indirgenmektedir (Bollerslev, 1986).

Modelin Kısıtları: ARCH modelinde olduğu gibi koşullu varyansın her bir gözlem için pozitif olmasını sağlamak için GARCH modelinde de parametreler için negatif olmama kısıtının olması gerekmektedir. Bu nedenle parametreler için,

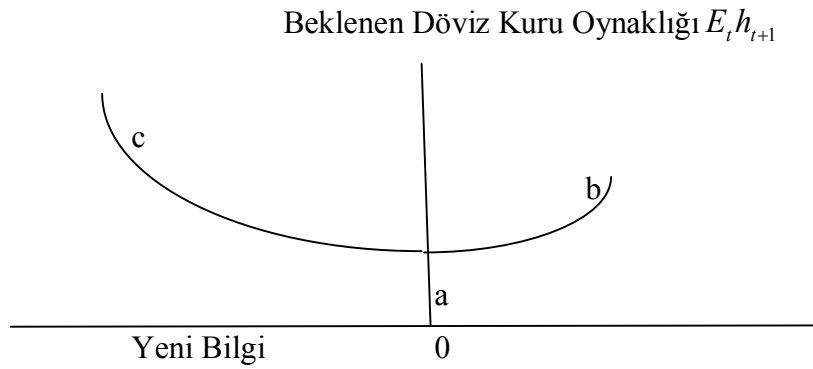
$$\begin{aligned} p &\geq 0, & q &> 0 \\ a_0 &> 0, & a_i &\geq 0, & i=1,2,\dots,q \\ \beta_i &\geq 0, & & & i=1,2,\dots,p \end{aligned} \quad (7)$$

kısıtları geçerli olacaktır (Bollerslev, 1986).

2.1.3 E-GARCH Modeli

Finansal zaman serilerinde oldukça çok görülmekle beraber standart ARCH ve GARCH modellerinin dikkate almadığı önemli etkilerden biri asimetri ya da kaldıraç etkisidir. Finansal piyasalarda, özellikle hisse senedi piyasalarında negatif şoklar (kötü haber) oynaklığı aynı büyüklükteki pozitif şoklardan (iyi haber) daha çok artırma eğilimindedir. Bu olgu kaldıraç etkisi (leverage effect) adını almaktadır. Standard ARCH/GARCH modelleri bu tür asimetrik durumları göz önüne almada yetersiz kalmaktadır.

Şekil B.1 Kaldıraç Etkisi

Kaynak: Enders (2004)

Kaldıraç etkisi Şekil B.1’de gösterilmektedir. Yeni bilginin büyüklüğü ε_t ile ölçüldüğünde, eğer $\varepsilon_t = 0$ ise döviz kuru oynaklığının beklenen değeri ($E_t h_{t+1}$) şekil üzerinde “oa” kadardır. Her türlü haber oynaklığı artırmaktadır ancak kötü haber oynaklığı “ac” kadar artırırken iyi haber sadece “ab” kadar artırmaktadır. “ac”, “ab”den daha dik olduğu için pozitif bir şok (ε_t) negatif bir şoka nazaran oynaklığı daha az artırmaktadır (Enders, 2004).

Standard GARCH modellerinde ortaya çıkan en önemli sorun bütün tahmin edilen katsayıların pozitif olma gerekliliğidir. EGARCH modeli ilk defa 1991 yılında Nelson tarafından önerilmiştir. Nelson (1991) tarafından önerilen EGARCH modeli iki açıdan dikkat çekicidir; birincisi bu modelde koşullu varyans logaritmik olarak tanımlanarak negatif değerler alması engellenmiştir. İkinci ise bu modellerle beklenmeyen pozitif veya negatif getiri şoklarının (ya da süprizlerinin) döviz kuru

oyunaklılığı üzerindeki etkileri asimetrik olarak irdelenebildiği için bu modeller diğer standart modellerden daha esnektir. (Güneş ve Saltoğlu, 1998).

EGARCH(1,1) modeli daha basit bir gösterimle ifade edilirse;

$$\ln(h_t) = a_0 + a_1 \left(\frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0,5}} \right) + \gamma_1 \left| \left(\frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0,5}} \right) \right| + \beta_1 \ln(h_{t-1}) \quad (8)$$

(8) numaralı denklemdeki EGARCH(1,1) modelinin üç tane önemli özelliği mevcuttur (Enders, 2004);

✓ Koşullu varyans denklemi logaritmik doğrusal şekildedir. $\ln(h_t)$, nin büyüklüğüne bakılmaksızın, h_t , nin ima edilen değeri negatif olamaz. Bu yüzden katsayıların negatif olmasına izin verilebilir.

✓ EGARCH modeli, standart GARCH tipi modellerden farklı olarak ε_{t-1}^2 yerine standartlaştırılmış düzey şoklarının (ε_{t-1}) gecikmeleri kullanılır. $(\varepsilon_{t-1}, h_{t-1}^{0,5})$ değerine bölünerek standardize edilir). Standardize edilmiş (ε_{t-1}) değeri birimden bağımsız (unit free) bir ölçüdür.

✓ EGARCH modeli kaldıraç etkisini göz önüne alır. Eğer $(\varepsilon_{t-1} / h_{t-1}^{0,5})$ pozitifse, bu pozitif şokun, koşullu varyansın logaritması üzerindeki etkisi $(a_1 + \gamma_1)$ kadardır. $(\varepsilon_{t-1} / h_{t-1}^{0,5})$ değeri negatif ise şokun koşullu varyansın logaritması üzerindeki etkisi $(-a_1 + \gamma_1)$ kadardır.

2.2. Döviz Kuru Oyunaklılığı İçin Uygulama

Bu bölümde reel efektif döviz kuru volatilitésinin elde edilmesi için uygulamalı literatürde sıklıkla kullanılan ARCH, GARCH ve EGARCH modelleri kurularak, tahmin performanslarına göre en iyi model belirlenip kur oynaklılığı serisi elde edilmeye çalışılacaktır.

Aşağıda Tablo B.1'de ARCH, GARCH ve E-GARCH modellerinin tahmin sonuçları yer almaktadır.

2.2.1. Modellerin Karşılaştırılması

Türkiye için döviz kuru oynaklığı modellenmesi için ARCH, GARCH ve E-GARCH modelleri kurulmuştur. Dağılım olarak normal dağılım yerine finansal seriler için daha uygun olan t dağılımı alınmıştır. Yukarıda anlatılan model sonuçları (9), (10) ve (11) numaralı denklemlerde ve aşağıda tek bir tabloda özetlenmiştir. Parantez içi ifadeler olasılık değerlerini göstermektedir

ARCH(1) Model:

$$LKUR_t = 4.743 + 0.849LKUR_{t-1} + \varepsilon_t + 0.210\varepsilon_{t-1}$$

$$(0.0) \quad (0.00) \quad (0.04)$$

$$h_t = a_0 + a_1\varepsilon_{t-1}^2$$

$$h_t = 0.0006 + 0.218\varepsilon_{t-1}^2$$

$$(0.0) \quad (0.04)$$

(9)

GARCH(1,1) Modeli

$$LKUR_t = 4.744 + 0.846LKUR_{t-1} + \varepsilon_t + 0.233\varepsilon_{t-1}$$

$$(0.0) \quad (0.00) \quad (0.04)$$

$$h_t = a_0 + a_1\varepsilon_{t-1}^2 + \beta_1 h_{t-1}$$

$$h_t = 0.0002 + 0.0596\varepsilon_{t-1}^2 + 0.658h_{t-1}$$

$$(0.60)(0.04) \quad (0.03)$$

(10)

E-GARCH Modeli:

$$\ln(h_t) = a_0 + a_1 \left(\frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0.5}} \right) + \gamma_1 \left| \left(\frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0.5}} \right) \right| + \beta_1 \ln(h_{t-1})$$

$$\ln(h_t) = -0.553 - 0.611 \left(\frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0.5}} \right) - 0.286 \left| \left(\frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0.5}} \right) \right| + 0.150 \ln(h_{t-1})$$

$$(0.0) \quad (0.01)(0.05) \quad (0.09)$$

(11)

Tablo B.1: ARCH, GARCH ve E-GARCH Modellerinin Tahmin Sonuçları

Değişken	ARCH(1)	GARCH(1,1)	E-GARCH
Ortalama Denklemi			
Sabit	4.743*	4.744*	4.741*
LKUR _{t-1}	0.849*	0.846*	0.875*
ε_{t-1}	0.210*	0.233**	0.142**
Varyans Denklemi			
Sabit	0.0006*	0.0002	-0.553*
ε_{t-1}^2	0.218**	0.059**	
h_{t-1}		0.658**	
$\left \frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0.5}} \right $			-0.286**
$\frac{\varepsilon_{t-1}}{h_{t-1}^{0.5}}$			-0.611*
$\ln(h_{t-1})$			0.150

*%1 anlamlılık düzeyi, **%5 anlamlılık düzeyi

Söz konusu modellerden en başarılı olan modeli tespit etmek için modeller ilk önce, model değerlendirme kriterleri olan AIC ve SC kriterlerine göre daha sonra ise öngörü performanslarına göre karşılaştırılmıştır.

Tablo B.2’de tahmin edilen modeller, model değerlendirme kriterleri olan AIC ve SC kriterlerine göre karşılaştırılmıştır.

Tablo B.2 ARCH, GARCH ve E-GARCH Modellerin Model Seçme Kriterlerine Göre Karşılaştırılması

	Log Olabilirlik	AIC	SC
ARCH (1)	259.04	-4.61*	-4.43*
GARCH (1,1)	259.30	-4.62	-4.45
EGARCH	263.89	-4.69	-4.49

Tablo B.2’den izlenebileceği gibi AIC ve SC model seçim kriterlerine göre reel döviz kuru oynaklığını tahmin etmede en başarılı model ARCH(1) modeli çıkmıştır. Modellerin karşılaştırması için son olarak tahmin edilen ARCH, GARCH ve E-GARCH modellerinin öngörü performansları karşılaştırılmıştır. Aşağıda, Tablo B.3’de modellerin öngörü performansları karşılaştırması yer almaktadır. Öngörü performansları karşılaştırması için uygulamalı literatürde sıklıkla kullanılan Root

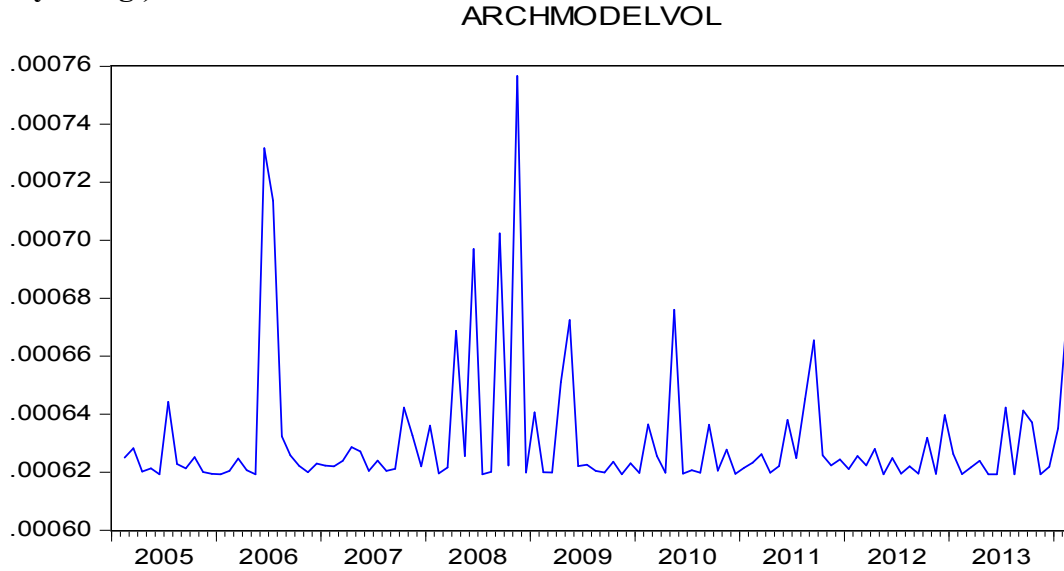
Mean Squared Error, Mean Absolute Error, Mean Abs. Percent Error, Theil Inequality Coefficient kriterleri kullanılmıştır. Bu kriterleri minimum yapan model daha başarılıdır.

Tablo B.3 ARCH, GARCH ve E-GARCH Modelinin Öngörü Performanslarına Göre Karşılaştırılması

Kriter	ARCH(1)	GARCH(1,1)	EGARCH
RMSE	0.051	0.051	0.052
MAE	0.051	0.051	0.052
MAPE	1.102	1.118	1.136
Theil	0.0054	0.0055	0.0056

Tablo B.3'e göre öngörü performansı olarak en başarılı model olarak ARCH(1) modeli bulunmuştur. ARCH(1) modelini sırasıyla GARCH(1,1) ve EGARCH modeli takip etmiştir. Bu durumda döviz kuru oynaklığı değişkeni olarak ARCH modelinin verdiği koşullu varyans değişkeni alınmıştır. Söz konusu değişken aşağıda Grafik B.1'de sunulmaktadır.

Şekil B.2 ARCH Modelinden Elde Edilen Koşullu Değişen Varyans (Döviz Kuru Oynaklığı)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı :	Fatih AYHAN			
Doğum Yeri :	Kurşunlu-Çankırı			
Doğum Tarihi :	10.08.1980			
Medeni Durumu :	Evli			
Öğrenim Durumu :	Yüksek Lisans			
Derece :	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim :	Yamukören Köyü İlkokulu	-	Kurşunlu	1986-1991
Ortaöğretim :	Dr.Refik Saydam İlköğretim Okulu	-	Çankırı	1991-1994
Lise :	Çankırı Lisesi	Fen-TM	Çankırı	1994-1997
Lisans :	Balıkesir Üniv. Bandırma İİBF	İktisat	Bandırma	2001-2005
Yüksek Lisans :	Balıkesir Üniv. Sos.Bil.Ens.	İktisat	Bandırma	2005-2008
Becerileri :	MS Office Programları Kullanıcılığı.			
İlgi Alanları :	Spor, Müzik, Sinema.			
İş Deneyimleri :	Hv.K.K.lığı Personel Astsb.(1998-2016)			
Aldığı Ödüller :	-			
Hakkımda Bilgi Almak İçin Önerilebileceğim Şahıslar :	Doç.Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL Prof.Dr. Ahmet AY			
Tel.:	05058120554			
E-Posta :	fatih_ayhan@yahoo.com			
Adres:	Yahya Kemal Cd.No:21A/6 Yenimahalle-ANKARA			